UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
Fakulta sociálních věd

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Peter Sládeček
Ondřej Sysel

2006

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Fakulta sociálních věd
Institut komunikačních studií a žurnalistiky
Katedra mediální studií

2006

Diplomová práce

Paradigma integrovaného komunikačního modelu

Autoři:

Bc. Peter Sládeček
Bc. Ondřej Sysel

Vedoucí diplomové práce:

Doc. PhDr. Ivan Mucha, CSc.

Prohlašujeme, že jsme diplomovou práci vytvořili samostatně a s použitím uvedené literatury. Práce má rozsah 301 363 znaků bez příloh.

V Praze 16. května 2006

Peter Sládeček

Ondřej Sysel

SCHVÁLENO

Univerzita Karlova v Pra
Fakulta sociálních věd
Došlo dne: -4 -02- 2005
Čj. 765 Příloh: Skartační heslo:
Přiděleno:

Teze diplomové práce

Jména studentů: Bc. Peter Sládeček, Bc. Ondřej Sysel
Název práce: Paradigma integrovaného komunikačního modelu

Hypotéza práce:
Práce se pokusí dokázat, že média existují jako autopoietický systém ve funkci katalyzátoru, který s rostoucí mírou entropie komunikačních vazeb a subsystémů podněcuje přiblížení se meznímu stavu (viz bod 6), z něhož může vzejít nová struktura integrované komunikace. Cílem práce je vytvoření synergie dosud existujících komunikačních teorií, teorií sociální komunikace, paradigmatu dynamické teorie systému a teorií popisujících vztah vědomí k realitě.

Metodika práce: Analýza konceptů mediálních studií a souvisejících oborů a jejich syntéza v novém paradigmatu.

Struktura práce:
1) Definice dynamické teorie systémů (Ondřej Sysel)
   Co je systém v našem pojetí, jaké jsou jeho regulační mechanismy.
   Rozlišení živého a neživého systému (rovnováha, dynamická rovnováha, entropie)
   Nahrazení teorie hierarchické struktury modelem sítě
   Autopoiesis, zpětnovazebná smyčka
   Kognitivní funkce systému

2) Sociální systém (Peter Sládeček)
   Soudobé teorie sociální komunikace
   Pojetí vědomí a reality
   Koncepty modernity

3) Komunikace: (Ondřej Sysel)
   Teorie komunikace
   Komunikace jako zpětnovazebná smyčka

4) Sociální systém a média jako autopoietické sítě (Peter Sládeček)

5) Model epistemologické trichotomie médií ve vztahu k sociálnímu systému (Peter Sládeček)
   a) médium jako katalyzátor evolučních změn (Ondřej Sysel)
   b) média jako samoregulující systém
      média a společnost a jejich vztah jako autopoietických systémů
      důkaz autopoiesis
   c) média jako nositel nové struktury v evoluci vědomí ("kolektivní vědomí")
   Časové a prostorové vztahy sociální a mediální sítě proměňující se v jednotlivých stádiích trichotomického systému

6) Konzervační působení médií na sociální systém jako zdroj narůstající entropie a hrozící nestability. (konzervační paradox) (Ondřej Sysel)

7) Nová úroveň kognitivních funkcí systému medií a sociálního systému (Peter Sládeček)
Spekulativní nástin konfrontace sociálního a mediálního systému s mezní entropií a jejich následná integrace v novou autopoietickou strukturu s unikátními kognitivními funkcemi

Literatura:

Baudrillard, J.: *Dokonalý zločin,* Periplum, Olomouc 2001
Beck, U.: *Riziková společnost,* Sociologické nakladatelství, Praha 2004
Benjamin, W.: *Dílo a jeho zdroj,* Odeon, Praha 1979
Berger, L.P., Luckmann, T.: *Sociální konstrukce reality*, Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 1999
Bystřický, J.: *Mediální diskurz postmoderny,* Karolinum, Praha 2001
Bystřický, J.: *Texty k postmoderně I, II,* Sofis, Praha 2001
Bystřický, J.: *Virtuální a reálné,* Sofis, Praha 2002
Bystřický, J. Mucha, I.: *Simulace, systémy a kontingence,* Tiskárna vydavatelství 999, Praha 2002
Capra, F.: *Tkáň života,* Portál, Praha 2003
Deleuze, G.: *The Logic of Sense,* Colombia University Press, New York 1989
Foucault, M.: *Slová a veci,* Kalligram, Bratislava 2000
Habermas, J.: *Strukturální proměna veřejnosti,* Filosofia, Praha 2000
Luhmann, N.: *Die Gesellschaft, der Gesellschaft,* Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1997
Luhmann, N.: *Die Realität der Massenmedien,* West Deutscher Verlag, Opladen 1996
Luhmann, N.: *Social Systems,* Stanford University Press 1995
Postman, N.: *Ubavit se k smrti,* Mladá fronta, Praha 1999

Jméno konzulatnta: Doc. PhDr. Ivan Mucha, CSc.
(Svým podpisem potvrzuje, že souhlasí se spoluprací na tématu, schvaluje základní teze a ve stanoveném termínu odevzdá posudek na práci.)

Datum: 4. února 2005

Podpisy studentů:

Bc. Peter Sládeček Bc. Ondřej Sysel

Podpis konzultanta:

Doc. PhDr. Ivan Mucha, CSc.

Obsah:

Předmluva ... 3

Kapitola 1 (Ondřej Sysel) – Systémové paradigma ... 5
1.1 Systém ... 6
1.1.1 Systémové myšlení ... 7
1.1.2 Uzavřený a otevřený systém ... 8
1.1.3. Procesy a disipativní struktury ... 9
1.1.4 Kognitivní funkce systému ... 12
1.1.5 Autopoiesis ... 13
1.1.6 Matematika v dynamické systémové teorii ... 16
1.2 Důsledky dynamické systémové teorie ... 19

Kapitola 2 (Peter Sládeček) – Koncept PDA ... 24
2.1 Reflexivní modernita ... 26
2.2 Zpětnovazebná smyčka ... 28
2.3 Reflexní modernita ... 30
2.3.1 Zavedení terminologie PDA ... 32
2.4 Evoluce PDA ... 34
2.5 Reflexivní modernita II. ... 39
2.6 Moc ... 42
2.7 Dilatace PDA ... 45
2.8 Kyvadlo kulturálních studií – příklad aplikace PDA ... 47

Kapitola 3 (Peter Sládeček) – Krok pozadu ... 51
3.1 Uzavřený a otevřený systém ... 53
3.1.1 Metodická odbočka ... 56
3.1.2 Vůle versus Možnosti ... 57
3.2 Otevřený systém ... 63
3.2.1 Diskontinuita a modernita ... 65
3.2.2 Expanzivní modernita ... 67
3.2.3 Veřejnost ... 71
3.3 Autopoietický systém ... 74
3.3.1 Studená modernita ... 76

Kapitola 4 (Ondřej Sysel)– Studium komunikace v pohledu PDA ... 80
4.1 Tradice komunikačních modelů ... 81
4.1.1 Přenosový model ... 81
4.1.2 Rituálový model ... 82
4.1.3 Propagační model ... 83
4.1.4. Kulturální (příjmový) model ... 83
4.2 Aplikace konceptu PDA na tradici komunikačních modelů ... 85
4.2.1 Přenosový model ... 86
4.2.2 Propagační model ... 87
4.2.3 Rituálový model ... 89
4.2.4. Kulturální (příjmový) model ... 90
4.3 Průběžné shrnutí ... 93
4.4 Kontingentní vlivy v komunikaci ... 95
4.5 Přetržitý model komunikace ... 98

Kapitola 5 (Peter Sládeček, Ondřej Sysel) – Aplikovaná teorie 102
Integrovaný komunikační model (legenda) 105
5.1 Úskalí komunikačních modelů 106
5.1.1 Komplexita a kontingence v komunikaci 106
5.2 Primární komunikační hladina 110
5.3 Komunikační rituál a abstraktní systémy 113
5.4 Komodifikace diskurzu a dvojí diferenciace 115
5.5 Průběžné shrnutí 119
5.6 Konstrukce komunikačních modelů 120
5.6.1 Příklad 125
5.7 Konzervační paradox 127

Závěr: Paradigma integrovaného komunikačního modelu 128

Literatura 134
Summary 136
Obrazová příloha 140

Předmluva

V tezích naší práce jsme se zaměřili především na vztah médií a společnosti. To vycházelo z našich předchozích znalostí a předpokladů. V průběhu vytváření práce se ovšem začalo těžiště posunovat k širšímu chápání tématu, tedy k **pojetí komunikace jako obecného fenoménu**, jehož jsou média (v užším slova smyslu) jen malým výsekem. Změnu našeho přístupu si vynutilo postupné hlubší pochopení systémového a procesuálního přístupu a jejich propojení s koncepty reflexivity společnosti. To podnítilo vytvoření konceptu PDA (2. kapitola), skrze nějž jsme se následně pokusili uchopit námi zkoumanou oblast zájmu. Neznamená to ovšem, že by výsledky naší práce nebyly aplikovatelné na oblast médií. I nadále jsme se totiž snažili ukazovat návaznost integrovaného komunikačního modelu k oblasti mediálního výzkumu (kapitoly 4 a 5), pouze jsme se vyhýbali mediocentrickému či sociocentrickému zaměření, které by nutně vedlo k deformacím.

V tezích jsme také postulovali pojetí mediálních organizací jako katalyzátoru pro vznik integrované komunikace, což se ukázalo být nedostačující. Působení médií je totiž jen jedním z mnoha faktorů, které při našem pojetí integrované komunikace působí.

Naopak hlavní cíl práce, tedy paradigma integrovaného komunikačního modelu, jsme naplnili. Jelikož je však naše pojetí výrazně interdisciplinární, narazili jsme, především v závěru práce, na kapacitní meze. Přesto a právě proto se domníváme, že paradigma integrovaného komunikačního modelu má svoji relevanci a je aplikovatelné nejen v oblasti mediálních studií, ale pro širší skupinu oborů sociálních věd.

V poslední kapitole naší práce jsme se podle tezí měli pokusit vytvořit spekulativní nástin vývoje sociálního a mediálního, které projdou stavem mezní entropie a vytvoří novou autopoietickou strukturu. Tento bod jsme se rozhodli nenaplnit především ze dvou důvodů:

1) V průběhu práce jsme zjistili, že předpovědět vývoj systému o vysoké komplexitě, jímž sociální i mediální systémy bezpochyby jsou, je prakticky nemožné a vytvářet takové představy by se podobalo běhu v lese se zavázanýma očima. Výsledky jsou totiž podle teorie nepředvídatelné a spekulací v tomto duchu by mohlo vznikat neomezené množství, přičemž by vlastně všechny odporovaly

systémovému chápání světa. Vhodnější je podle nás pojmenovat hlavní procesy, které budou podobu nového systému ovlivňovat.

2) Takovýto nástin by nebyl logickým výsledkem práce, již jsme sepsali. Naopak, objevily se závěry jiného charakteru (výzkumná metoda, jež má za cíl měřit míru konsenzuální a individuální moci; alternativní pojetí umělé inteligence...), ovšem vzhledem k požadovanému rozsahu práce a nedostatku času na pečlivější rozpracování jsme se rozhodli je do práce nezařazovat. Domníváme se však, že by je bylo možné rozvíjet jako doktorandský projekt či lépe jako projekt širšího týmu vědců.

Kapitola 1 – Systémové paradigma

Prosíme čtenáře, aby se neděsil, když se v této kapitole bude setkávat s biologií či matematikou. Ty jsou totiž naprosto nevyhnutelné, chceme-li pochopit východiska práce. Zároveň je nutné přijmout fakt, že ačkoli jsou zde popsaná fakta určitým způsobem seřazena (papír bohužel jiné uspořádání neumožňuje), jsou všechna propojena do jednoho celku, v němž jedna informace nevychází z předchozí, ale právě naopak doplňuje všechny ostatní. Neocenitelnou pomocí bylo studium knihy Fritjofa Capry *Tkáň života*.

1.1 Systém

V naší práci se budou střetávat dva pohledy na svět. Mechanistický, čili karteziánský a systémový.

Karteziánské myšlení, vycházející z Galilea Galilei, René Descarta a Isaaca Newtona, je založeno na chápání světa a jeho obyvatel jako stroje, byť vysoce složitého. Poznáme-li dokonale všechny části zkoumaného objektu, můžeme předpovědět s naprostou jistotou chování celku. Svět je velkým hodinovým strojem, stačí pouze spočítat zuby na kolečkách.

Druhou koncepcí je systémová teorie či síťová teorie. Ta naopak tvrdí, že nejsme schopni poznat všechny působící vlivy, proto nedokážeme předpovídat chování zkoumaného objektu. A dokonce i v okamžiku, kdy poznáme podstatnou většinu vlivů, stále se vyskytuje nezanedbatelný kontingentní, náhodný vliv.

S kritikou mechanicizmu přišel Imanuel Kant, který rozpoznal rozdíl mezi strojem a živoucím organizmem. Ve své *Kritice soudnosti* ukázal, že ve stroji existují součásti jedna pro druhou, čímž vytvářejí funkční celek. Je-li některá část poškozena, musí zasáhnout vnější činitel, který stroj opraví a znovu nastolí jeho funkčnost. Naproti tomu u organizmu je každá část spoluvytvářena ostatními částmi. Jde tedy o celek nejen organizovaný, ale samoorganizující se.

V pozdějších letech se kyvadlo mezi těmito dvěma koncepcemi ještě několikrát zhouplo, přesto si mechanicisté vždy udržovali znatelnou převahu. Pro jejich představu hovořil v 19. století objevený svět mikroorganizmů a buněčného světa, položeny byly základy genetického výzkumu a embryologie. Roztáčející se kola průmyslové revoluce nepřipouštěla námitky.

Ostrůvky odlišného světonázoru se stali vitalisté, později pak organizmičtí biologové. Obě školy uznávaly nezbytnost fyziky a chemie při snaze rozluštit projevy života. Zdůrazňovaly ale nutnost mnohostranného pohledu, neboť organizmům, jakožto integrovaným celkům, není podle nich možno porozumět studiem oddělených částí.

Zatímco ale vitalisté vycházeli stále ještě z karteziánství, jejich následovníci se snažili hledat nové, šíře pojaté formy organizace. Navíc začali používat slovo systém pro organizmy a pro sociální systémy.

Upozornili také na strukturu uspořádání přírody. Ta je podle nich hierarchická, přičemž jednotlivé úrovně se liší mírou komplexity. V následujících letech ale byl tento termín změněn na **koncepci sítě** kvůli možnosti chybného výkladu. Hierarchie totiž

bývala chápána ve významu užitém v lidských společenstvech, tedy jako soustava vnucené nadvlády a řízení.

Definitivně prokázaly oprávněnost zpochybnění mechanicistického pohledu práce Sigmunda Freuda a Alberta Einsteina a jejich následovníků. Ty na dvou různých úrovních ukázaly důležitost chápání světa na základě vztahů, nikoli objektů.[1] Pro naši práci tedy definujme systém jako soustavu prvků, jež jsou organizovány ve struktuře a z jejichž vztahů vzniká integrovaný celek, který vykazuje některé vlastnosti neobjevující se v jeho částech. Ty vycházejí z jeho vyšší komplexity.

1.1.1 Systémové myšlení

Koncept **systémového myšlení** nechápe svět (poznatelné prostředí, v němž se nacházíme a jehož jsme součástí) v podobě roztříštěných okruhů, ale jako vztahové kontinuum. V něm změna jedné části vede ke změnám v oblastech dalších, s touto spojených. Přesouváme se tak od zaměření na jednotlivosti k celku.

Snažíme-li se totiž celek analyzovat (rozložit jej na součásti, ty popsat a z prostého součtu těchto popisů usuzovat na vlastnosti celku), dopouštíme se nutně redukce jeho vlastností. Nemůžeme například lidské chování pochopit z toho, že jedince druhu Homo sapiens rozřežeme a přesně popíšeme chod orgánů. Člověk je sice složen z tkání, ale nachází se na vyšší úrovni komplexity než tyto tkáně. Je systémem – soustavou částí, jejich vztahů a vazeb. A na vyšší úrovni komplexity se objevují vlastnosti, které nevykazuje žádná z komponent nižší úrovně. I samy orgány jsou systémy tvořené buňkami. V naší práci tak budeme objevovat systémy, které jsou uloženy uvnitř jiných systémů. Budeme studovat **sítě systémů**.

To neznamená, že bychom neměli nižší úrovně zkoumat. Právě naopak. Při studiu vyšších systémů musíme brát v úvahu poznatky získané z úrovních nižších, zároveň ale přizpůsobit výzkumné nástroje vlastnostem, které se na úrovních nižších neobjevují. Tyto vlastnosti, které jsou charakteristické pro určitou úroveň, nazval na počátku 20. století filozof C.D. Broad „emergenčními vlastnostmi".

Jak ale popsat zkoumaný systém, pokud přistoupíme na východisko, že je spojen a vytvářen vztahy s mnoha podsystémy a zároveň se systémy vyššími, jichž je součástí? Od kvant po vesmír? Systémový koncept však nepovažuje za možné popsat zkoumaný jev

[1] Pro podrobný přehled vývoje vztahu mechanicistického a systémového myšlení viz Capra (2004)

v jeho celistvosti a otázku řeší za pomoci přibližné znalosti. Ta balancuje mezi snahou zachytit relevantní vztahy a nezaplést se do sítě komplexity. Vzdali jsme se úsilí dosáhnout absolutního popisu, paradoxně jsme však získali možnost komplexnějšího poznání zkoumaných systémů.

Zároveň bychom neradi vzbudili dojem, že považuje SYSTÉM za všemocnou formuli, za jakési zaklínadlo organizace hmoty a života. Užíváme tohoto termínu jako mentálního nástroje, s jehož pomocí dokážeme popisovat a uvažovat předmět našeho zájmu. Dokážeme díky tomu ohraničit určitý výsek komplexity a sledovat vztahy mezi prvky uvnitř tohoto výseku a způsob jejich organizace. A zároveň vztah těchto prvků k stanovenému prostředí.

1.1.2 Uzavřený a otevřený systém

Bylo by mylné vykládat předchozí řádky způsobem, že systémové myšlení zbavuje systémy jejich hranic, že se snaží vytvořit jeden supersystém. Struktury systémů jsou od svého okolí odděleny jasnými hranicemi. Podíváme-li se na psa či na kámen, jsme schopni ukázat jeho tvar. Důležité však je, že tyto objekty vytvářejí vztahy se sousedními systémy a s okolím, nebo jinak řečeno, že systémy jsou si navzájem okolím.

Rozlišit pak živý a neživý systém nám umožňuje teorie zabývající se rozsahem otevřenosti systému vůči okolí, již formuloval rakouský biolog Ludwig von Bertalanffy, respektive Rus Alexandr Bogdanov, jehož práce, přestože časově první, nebyla donedávna mimo Rusko známa.

Řeší problém, který znepokojoval mechanicistní vědce. Uzavřený fyzikální systém totiž neustále mění část své energie na teplo, čímž tuto energii ztrácí, tedy jeho chod ustává. Systém jako celek směřuje k neuspořádanosti – **entropii**. Evoluce, však má zcela opačný směr, vytváří stále složitější systémy.

Bertalanffy systémy „otevřel". Živými systémy podle něj neustále prochází látky, jež jsou částečně využity pro tvorbu energie a zase ze systému odcházejí. Nestálý průtok energie by však systém, jehož struktura by byla zafixována, nutně destabilizoval a vedl k jeho rozpadu. Otevřené systémy však stabilní nejsou. Nacházejí se ve stavu od rovnováhy vzdáleném – vykazují **dynamickou rovnováhu** a druhý termodynamický zákon pro ně neplatí.

Rozdílná je míra vnitřní diferenciace obou typů. Uzavřený systém je méně

diferencován a vyznačuje se silnou vnitřní integrací. Na svém okolí je silně závislý, zároveň si však vůči němu vytváří ochranu, která jej chrání před nenadálými změnami. Díky tomu dokáže zachovávat svou povahu.

U otevřeného systému sledujeme složitější diferenciaci, takže se i on jako celek chová mnohem pružněji, vyskytnou-li se změny, jež jej ohrožují. Nesnaží se před nimi schovat nebo je odrazit jako uzavřený systém, ale nechává se jimi ovlivnit. Dokonce je může využít pro další změny svého uspořádání, nepřesáhnou-li kritickou mez rozpadu celého systému. Přesto se otevřený systém chová aktivně pouze v některých etapách své existence. Proto se nehodí pro popis vysoce diferencovaných systémů, za které můžeme považovat organizmy či sociální uskupení.

1.1.3. Procesy a disipativní struktury

Karteziánské myšlení pokládá objekty za základ veškeré existence, z jejichž vzájemných interakcí vznikají procesy. Naopak systémové myšlení chápe tyto struktury právě za výsledek procesů.

Procesní myšlení je neoddělitelnou součástí systémového myšlení. Pod jeho vlivem postuloval fyziolog Walter Cannon koncepci homeostáze. Při studiu živých organizmů si totiž všiml, že dokáží i za výrazně proměnlivých vnějších podmínek udržovat poměrně stále vnitřní prostředí. Objevil tak **autoregulační** mechanizmus, který udržuje strukturu organizmu v **dynamické rovnováze**.

Detailní experimentální studium buněk jasně prokázalo, že metabolizmus živé buňky kombinuje řád a aktivitu způsobem, který mechanistická věda nedokáže popsat. Zahrnuje to tisíce chemických reakcí probíhajících současně při transformaci živin v buňce, syntéze základních buněčných struktur a eliminaci odpadních produktů. Metabolizmus je neustálá, složitá a vysoce organizovaná aktivita.[2]

Dynamická rovnováha (nazývaná též „ustálený stav vzdálený od rovnováhy) popisuje situaci, ve které procesy probíhající uvnitř systému udržují vyrovnané prostředí po delší časové období. Z hlediska časově významné jednotky je tedy systém stabilní, není ale strnulý, nacházející se v jednom stavu, ale neustále se proměňuje v rozmezí

[2] Capra; 2004; 51

určitých limitních stavů. Systém z okolí přijímá energii, ta ale nezpůsobuje změny struktury, systém ji pouze transformuje a využívá pro své obnovování, vývoj a růst.

Popis dynamické rovnováhy však neřeší otázku, co se stane, pokud změny v okolí systému překročí možnosti jeho struktury tyto změny přijmout. Vzniklá nestabilita by měla logicky vést k hroucení vnitřní organizace, přičemž čím bude systém více ničen, tím by měla rychlost jeho záhuby geometricky vzrůstat. Již sama existence přírody takový průběh u vysoce organizovaných systémů vylučuje. Teoretické objasnění tohoto problému přinesl Ilya Prigogine, který popsal funkce **disipativních struktur**.

Začínal s jejich studiem nikoli na živých organizmech, nýbrž na neživých jevech. Využil k tomu tzv. Bénardovu nestabilitu (a později mnoho dalších) – vrstva vody, která je zespodu rovnoměrně zahřívána, až se při určité teplotě vytvoří systém hexagonálních buněk (místa, kde chladnější voda klesá dolů tvoří stěny těchto buněk), které při zachování přísunu tepelné energie přibližně zachovávají tvar.

Dříve byla disipace energie na tepelnou přeměnu spojena s rozptylováním původní energie (vznikem odpadu), tedy postupným zastavováním systému. Prigogine ale vysvětlil, že v otevřených systémech je disipace naopak zdrojem pořádku. Například v Bénardově nestabilitě se látka při určité míře přísunu energie uspořádává. Systém se **samoorganizuje**.

Právě bod, v němž původní systém vlivem vzrůstajícího energetického toku přechází do nové podoby struktury (rovnoměrně rozvrstvené teplo kapaliny se mění v hexagonální strukturu) nazval Prigogine **bifurkačním bodem** (větvícím bodem)[3], čímž přechází z konceptu otevřeného systému k složitějšímu chápání struktur a jejich vývoje.

Některé otevřené systémy totiž procházejí více vývojovými fázemi, jejichž vrcholy mohou vést buď k novému adaptovanému stavu, nebo k zániku.

Dynamická stabilita struktury vzdálené od rovnováhy závisí na relativně stabilním přítoku energie/í. Tento tok osciluje v určitém, v závislosti na systému rozsáhlém, rozmezí, které je schopna struktura konfigurací svých prvků vstřebat jako neohrožující. Pokud se ale energetický vstup stále zesiluje, vzrůstá uvnitř systému entropie, až tok dosáhne mezní entropie (limity možností struktury tok absorbovat), je ohrožena samotná další existence struktury. Nyní se ocitáme v bifurkačním bodě. V něm se před systémem otevírá mnoho možností, jimiž se ve svém dalším vývoji může vydat, aby vyřešil energetické přepětí.

Jelikož se systém nachází daleko od rovnováhy, působí na něj i vlivy, které jsou ve

[3] Pojem bifurkace se používal již dříve v matematice

stabilnějším stavu sotva patrné, a které by samy změnu podoby struktury nezpůsobily. Zde však novou konfiguraci prvků spoluutvářejí a účinek jejich působení může zásadně převýšit jejich význam mimo bifurkační bod. Tím je znemožněno předpovědět novou podobu systému, jelikož změnu ovlivňuje příliš mnoho proměnných, a výsledek se nám proto jeví jako náhodný.

Samoorganizací skrze body nestability se modifikuje darwinistická evoluční teorie, která popisuje vývoj systémů (v tomto případě živých organizmů), jako postupné přizpůsobování se změnám vnějších podmínek. Pokud se začne ochlazovat, přirozeným výběrem z mnoha potomků, kteří mají různé nové vlastnosti, přežijí a rozmnoží se pouze ti, jejichž mutace předchozí generace je účelná pro další přežití ve změněných podmínkách. Nové chápání vývoje systémů obohacuje Darwinizmus právě o způsob řešení rychle působících změn, na něž by pozvolný přirozený výběr nebyl schopen zareagovat. Význam nového darwinistického pojetí vývoje roste se složitostí biologických forem, neboť makroskopické organizmy jsou méně schopny přizpůsobení náhlým změnám podmínek než jednoduché organizmy. Například bakterie se dokáží díky schopnosti sdílet části DNA přizpůsobit v rozsahu celé kolonie změně podmínek v řádu několika hodin. Zaměříme-li se však na způsoby organizace vyšších organizmů, roste opět význam dynamické systémové teorie.

Důležité je si uvědomit, zvláště až budeme v dalších kapitolách hovořit o vývoji sociálních systémů, že systém nutně nevytváří dokonalejší, vyspělejší či jiným hodnotícím slovem označitelnou variantu sebe sama, přestože nové struktury bývají zpravidla složitější. Systém se pouze přizpůsobil změně energetického toku, která ohrožovala jeho další trvání. Z pohledu dlouhodobější existence však může přizpůsobení se tímto směrem (konkrétní jednou volbou z mnoha možných) vést k záhubě systému.

Také si musíme všímat vztahu systému nejen k jeho okolí, ale i k tokům energie uvnitř jeho samého. Jak jsme se již zmínili výše, každý systém je složen ze subsystémů, je sítí subsystémů. Projde-li bifurkačním bodem jeden z nich, ovlivní to i nadřazený systém. Tím dochází k řetězové reakci uvnitř sítě, jejíž rozsah se se vzrůstající vzdáleností od původního uzlu zmenšuje. Trvá-li ale nárůst toku energie, který prvotní reakci vyvolal, vytváří se **zpětnovazebná smyčka** a roste i působení změny.

1.1.4 Kognitivní funkce systému

Zpětná vazba souvisí se schopností systému reagovat na změny v jeho okolí či uvnitř jeho samého[4], je zásadní pro možnost komunikace systému s okolím. Objevili ji v polovině 20. století kybernetici, kteří se zabývali srovnáváním organizmů a strojů. Princip zpětné vazby spočívá ve vyslání signálu, který ovlivní okolí a navrací se zpět k výchozímu prvku. Vzniká tak uzavřený cyklus, mezi jehož jednotlivými prvky existuje kauzální spojitost – vytváří se zpětnovazební smyčka. Průchod se může mnohokrát zopakovat, přitom pokaždé dochází ke změně výchozího prvku, jinak řečeno dochází k ovlivnění příčiny. Systém se takto autoreguluje. V anorganickém světě je zpětnovazební smyčka poměrně vzácná, ovšem zaměříme-li se na svět organický a z něj plynoucí nadstavbu sociálního uspořádání, nacházíme tyto smyčky natolik často, že je můžeme pokládat za pravidlo.

Norbert Wiener, jeden z prvních velkých kybernetiků, ilustroval zpětnou vazbu na jednoduchém příkladu kormidelníka, jehož loď se odchýlila od požadovaného kurzu vpravo. Stanoví proto odchylku, otočí kormidlem a loď zareaguje změnou směru, zmenšením odchylky, až protne správný směr a vychýlí se doleva. To zaznamená kormidelník, opět stanoví rozdíl oproti správnému směru a přetočí kormidlo na druhou stranu. Takto pokračuje do doby, než loď zaujme správný směr. Vyhodnocování, průběžná změna pozice kormidla a reakce lodi probíhají současně a neustále a jsou na sobě vzájemně závislé.

Kybernetikové rozdělili zpětné vazby do dvou základních kategorii. První je zpětná vazba samovyrovnávací (negativní), druhá samozesilující (pozitivní).

Pro negativní vazbu platí, že pokud předchozí prvek v kauzální řadě roste, hodnota bezprostředně následujícího nepřímo úměrně klesá, a pokud předchozí prvek klesá, bezprostředně následující roste. U pozitivní vazby je úměra přímá, tedy oba prvky buď klesají, nebo rostou.

Podobně můžeme rozdělit i orientaci celé smyčky prostým součtem pozitivních a negativních vazeb smyčky. Ta je samovyrovnávající (negativní), pokud je počet negativních vazeb lichý. Je-li sudý, je smyčka samozesilující (pozitivní).

Důvodem tohoto na první pohled zmateného rozdělení je možnost sledovat pohyb energií uvnitř struktury systému. Příklad negativní zpětnovazební smyčky objevíme v

[4] Přitom systém sám může být původcem těchto změn snahou nějaké změny zachytit

Smithově ekonomické teorii[5], v níž se stabilita ekonomické sféry udržuje tlakem konkurence, pozitivní v „band wagon effect", kde čím více stoupenců má jistý záměr, tím více dalších se přidává. Nebo, zůstaneme-li u ekonomiky, popisuje pozitivní vazbu situace, kdy zvýšená poptávka zvyšuje výrobu, roste počet pracovních příležitostí, čímž se zvyšuje koupěschopnost obyvatelstva, a to zpětně vyvolává větší poptávku. Principy objevené v teorii kybernetiků, původně koncipované pro popis mechanických strojů, tak pronikly do sociologie a dalších společenských věd.

Zájem kybernetiků se soustředil především na zkoumání negativních smyček, protože si uvědomili, že lavinovité působení samozesilujících smyček je v přírodě vzácné a bývá tlumeno působením samovyrovnávacích. Dokazovali to na působení rozsáhlé struktury ekosystémů, kde se druhy udržují ve vzájemné rovnováze, pouze je-li narušen celý ekosystém, dochází k přemnožení určité části. Pak v systému roste entropie a nedokáží-li existující mechanizmy tlak pozitivní vazby vyrovnat, směřuje systém k bifurkačnímu bodu.

Soustava prvků spojených do zpětnovazební smyčky, i soustava zpětnovazebních smyček vytvářejí abstraktní model, který popisuje **organizaci** systému. Není konkrétním vyjádřením **stavby**, ale vytváří síť vztahů, principů a pohybu. Díky tomu pak můžeme vystopovat toky energií uvnitř systémů a sledovat, jak uspořádání vztahů ovlivňuje konkrétní podobu systému.

Jak upozorňují Prigogine a Stengersová[6], zatímco v anorganických reakcích vznikají jednoduché molekuly složitými procesy, u organických sloučenin vznikají jednoduchými procesy složité molekuly, přičemž ty jsou výsledkem vývoje a každá nová úroveň si uchovává část informací o předchozích konfiguracích, mají tedy minulost. Ta se tedy nevztahuje pouze k biologickým a společenským jevům, je významná i pro úroveň chemickou. Význam minulosti systému pro jeho další vývoj uvidíme v druhé kapitole.

1.1.5 Autopoiesis

Výše jsme popsali dva druhy uspořádání systémů. Uzavřený a otevřený. Liší se rozdílným vztahem k okolí. Přesto, chceme-li popsat živé systémy, uzavřený systém se nám příliš nehodí a i u otevřeného narážíme na překážky. Sice umožňuje vývoj a vznik nových forem vlastního uspořádání, přesto podnět ke změně struktury přichází z okolí.

[5] Byť tato zpětnovazební smyčka je pouze jednou z mnoha, které regulují funkci ekonomického systému
[6] Prigogine, Stengersová; 2001

Systém má mechanizmy, jimiž je schopen nestability okolí z části absorbovat, je však na okolí a jeho podmínkách silně závislý. U živých systémů však nepozorujeme pouze pasivní přizpůsobování, ale také aktivní podíl na proměně okolí, a především změny vycházející z potřeb vnitřního prostředí systémů.

Teorie autopoietických systémů[7], již vymysleli v 60. a 70. letech Humberto Maturana a Francisco Varela, tento problém řeší. Posunuje systém zpět od otevřenosti k uzavřenosti. Nikoli ve smyslu uzavření se vůči prostředí, protože z něj stále čerpá energii a je jím ovlivňován, podněty pro svůj vývoj však bere především z potřeb vzešlých ze systému samotného, ze vztáhnutí se k sobě samému. Není tedy zásadní, jaká je konkrétní stavba systému v daném okamžiku, důležitá je procesní organizace prvků vůči sobě. Nejde nám o fyzické uspořádání prvků, ale o síť jejich vzájemných vztahů. Systém v tomto pojetí můžeme definovat jako síť procesů. Touto sítí spojené prvky se vzájemně produkují a svými podněty ostatní prvky mění, tedy síť jako celek je produkována svými složkami a sama tyto vytváří. Existence každé složky předpokládá strukturní doplnění ostatních složek.

Strukturální podobu systému však zcela vyloučit nemůžeme. Systém se totiž produkcí sama sebe vymezuje vůči okolí, tvoří vlastní hranice. Jejich rozsah je určován jeho schopností reprodukovat aktivně své složky, neboť přílišné rozšíření hranic při neschopnosti jejich rozsah udržovat by znamenalo zánik systému. Systém se tak vymezuje vůči svému prostředí, přičemž toto okolí je tvořeno jinými systémy, takže zaměříme-li se na komplexní síť těchto systémů, pozorujeme opět nové vztahové kontinuum, jež má autopoietický charakter.

Podmínky pro definici systému, který můžeme považovat za autopoietický, definoval Gail Fleischaker. Systém:

1) sám sebe vytváří
2) sám sebe udržuje
3) sám sebe ohraničuje

Jde o nejobecnější popis a při aplikaci na konkrétní systém musíme vzít v úvahu rozdílnost vazeb, jež pojí subsystémy uvažovaného systému, a také vazby, jimiž je spojen s uzlovými body při vytváření komplexnějších systémů. Jak jsme se již zmínili výše, má celek některé nové kvality, jež se nevyskytovaly u žádné jeho části a při rozložení na tyto části tyto kvality zanikají. Z toho vyplývá, že se mění i charakter těchto kvalit. Nelze

[7] Maturana a Varela vztahovali svou teorii na biologické systémy, později na ekosystémy. K aplikaci autopoiesis na společenské systémy přispěl svými pracemi především Niklas Luhmann

proto uplatnit analogicky znalosti, jež máme o fungování buněk, na chování lidské společnosti, přestože některé analogie platit mohou.

Je také nepochybně zajímavé, že první úroveň organizace světa (nejnižší, kterou v současné době známe), není objektem, ale právě vztahem.

Podívejme se například na rámec uspořádání vedoucí k lidské společnosti.

Kvantové vazby/vztahy → *atom* → molekulární vazby → *molekula* → organické vazby → *buňka* → funkční vazby → *člověk* → mentální vazby → *společnost*. Zároveň si musíme být vědomi toho, že entropie, vzrůstající nestabilita úrovně, musí být charakteru vazby bezprostředně sousedící. Například to, že se vzrůstem entropie na rovině mentálních vazeb člověku rozpadne rodina a vede to k jeho proměně, neovlivní přímo funkci molekul tvořících jeho tělo do té doby, dokud tento člověk nepřestane například přijímat potravu.

Zásadní rozdíl shledáváme také na úrovni přechodu od funkčních vazeb k vazbám mentálním, neboť zde rapidně vzrůstá autonomie prvků systému. Zatímco orgány nemají vlastní vědomí individuality a nejsou schopny záměrně ukončit svoji interakci s ostatními orgány, lidé či jiné organizmy této úrovně tohoto rozhodnutí schopny jsou. Přesto však možnost autonomie těchto prvků je do značné míry iluzorní, neboť jejich integrace do společnosti je natolik hluboká, že se prvky již samotnou svou další existencí, byť vnějškově odděleni, podílejí na další reprodukci této společnosti.

Sami autoři teorie autopoiesis vyjadřují pochybnosti ohledně možnosti považovat společenské systémy za autopoietické, Maturana dokonce tuto aplikaci vylučuje. Přesto další vědci, z nichž neucelenější koncepci vytvořil Niklas Luhmann, popisují autopoietické procesy i na úrovni společenských systémů.

U autopoietických systémů nehovoříme o záměrnosti vývoje, tak jak ji definuje například darwinizmus či nejrůznější sociální koncepty. Autopoietická teorie není idealistická. Systém svou existencí neustále vyhodnocuje problémy, jež ovlivňují jeho další chod[8]. Jestliže se vyskytne problém, případně více problémů, snaží se systém jejich počet redukovat eliminací původce problému či vytvořením nového prvku či konfigurace prvků, jež problém odstraní, nebo přímo začlení do vlastního uspořádání. Vývoj systému tedy určuje aktuální stav, do řešení problému se však neustále promítá i minulost systému.

[8] Podrobně se budeme reflexivitou systému zabývat od druhé kapitoly

1.1.6 Matematika v dynamické systémové teorii

Významně k pochopení vývoje autopoietických systémů přispěla fraktální matematika (podobor matematiky komplexity), jež je důležitým odvětvím dynamické systémové teorie.

Do začátku dvacátého století vedly úspěchy v exaktním poznání a vývoji matematiky k vytvoření vzorců pro popis pohybu jednoduchých systémů (Newtonovi pohybové rovnice) a dále termodynamické rovnice popisující zprůměrněné komplexní systémy (stavové rovnice). Tyto rovnice byly lineární. Nehodily se však pro popis systémů, v nichž existovaly sebezesilující zpětné vazby, pro systémy, v nichž i malá změna může vést k rozsáhlým změnám a vytvoření nového řádu, tedy k efektům typickým pro samoorganizující se systémy. Pomocí Newtonových zákonů bylo sice možné sestavit i rovnice nelineární, jejich řešení však bylo příliš složité a bylo je nutné linearizovat. Další důležitou vlastností nelineárních rovnic, která vědce mátla a rozrušovala, byla nemožnost předpovědět přesně jejich výsledek.

I v matematice se objevila analogie k jevům pozorovaným v chemických a biologických procesech – ke zpětné vazbě. Tato obdoba se nazývá iterace. Funkce se zde cyklí a aplikuje se sama na sebe. Zapíšeme-li například funkci $f(x) = 5x$, vzniká nám řada $x \rightarrow 5x$, $5x \rightarrow 25x$, $25x \rightarrow 125x$... Tento postup, kdy výpočet probíhá po krocích, se nazývá mapování. Obecně se zapisuje jako $x \rightarrow kx$, kde k je konstantou proměnné x.

Pro řešení nelineárních rovnic platí i to, že poměrně jednoduše vypadající zadání může vést k překvapivě pravidelnému řešení, které však není lineární a nesměřuje k nekonečnu. Příkladem toho může být tzv. pekařská transformace. Předchozí variantu $f(x) = 5x$ vynásobíme $(1 - x)$, kde proměnná x je omezena na hodnoty mezi 0 a 1. Celá funkce bude mít tedy tvar $f(x) = 5x\ (1 - x)$. Začneme-li mapování s hodnotou 0,2 zaznamenáme výsledek 0,8. V lineární matematice by měl být výsledek dvojnásobné hodnoty také dvojnásobný. Zde však pro hodnotu 0,4 vyjde jen o polovinu větší 1,2. Při další hodnotě 0,5 se dokonce růst zastavuje. Vyjde nám 1,25. Výsledek pro hodnotu 0,6 se začíná vracet k nule a je zrcadlový k hodnotě 0,4. Také vychází 1,2. A stejně tak 0,8 kopíruje výsledek pro 0,2. Pro hodnotu 1 nám vyjde nula.

Zápis celého mapování je:

0 → 0

0,1 → 0,45

0,2 → 0,8

0,3 → 1,05
0,4 → 1,2
0,5 → 1,25
0,6 → 1,2
0,7 → 1,05
0,8 → 0,8
0,9 → 0,45
1 → 0

Grafem této funkce bude úsečka o délce 2,5. Tato úsečka se však v hodnotě 1,25 (tedy v polovině) otáčí a míří zpět k nule, čímž připomíná pekařem přeložené těsto.

Toto je příklad první úrovně iterace. Principem iterace je však opakování, proto tento postup probíhá znovu a znovu, čímž jsou generovány stále složitější výsledky a jednotlivé body, které byly na počátku vedle sebe, se vzdalují.

Důležitým faktorem tohoto postupu je, že výsledky jednotlivých hodnot mají podobu čísel s rostoucím počtem desetinných míst, takže i nejmodernější počítače je musí na určité úrovni zaokrouhlit. Ovšem i taková mikroskopická zaokrouhlení mohou po určitém počtu iterací vést k výrazným zkreslením, což potvrzuje, že chování nelineárních systémů je nepředpověditelné.

Pekařská transformace je nejobecněji známým příkladem procesu, který je také znám jako chaos.

Termín chaos však není v dynamické systémové teorii konotován nepořádkem, zmatkem či podobnými výrazy.

Matematici, kteří se nelineárními rovnicemi začali podrobněji zaobírat, totiž shledali, že se uvnitř těchto neuvěřitelně složitých struktur objevují pravidelnosti. Bylo by zřejmě obtížné si jich všimnout při prostém číselném vyjádření, při přenosu do grafického vyjádření se však jasně vyjevují[9].

Pro řešení nelineárních rovnic jsou neocenitelné, ba nezbytné, počítače. Nelineární rovnice totiž, jak jsme viděli na příkladu pekařské transformace, musíme řešit dosazováním konkrétních čísel. Problémem však je, že na rozdíl od lineárních rovnic získáváme záplavu výsledků. Musíme je proto, opět za pomoci počítače, přenést do křivky či soustavy křivek. Řešením nelineárních rovnic jsou tedy složité trajektorie.

Pro zobrazování těchto grafických modifikací výsledků se používá „fázový

[9] Průkopníkem grafického znázornění nelineárních rovnic byl matematik přelomu 19. a 20. století Henry Poincaré. Podařilo se mu formulovat pravidla pro formování grafického znázornění, jež nazýváme „podivný atraktor"

prostor". Každé proměnné se přiřazuje jedna souřadnice myšleného prostoru. Ten může nabýt minimálně dvou rozměrů, růst jejich počtu však omezen není. Proto pro rovnici o dvaceti proměnných vychází dvacetirozměrný prostor, který je z naší reálné zkušenosti nepředstavitelný, který ovšem zachycuje průběh trajektorií podle přesného vzájemného uspořádání různých hodnot, jichž proměnné nabývají. Pozice každého bodu bude charakterizována souřadnicemi o 20 hodnotách.

Grafické znázornění pohybu bodu ve fázovém prostoru nazvali matematikové aktraktor a během jejich studia rozlišili tři základní druhy. Bodové atraktory popisují chování systémů směřujících k rovnováze. Periodické atraktory zaznamenávají systémy s periodickou oscilací. Podivné atraktory pak systémy chaotické. Tvar atraktorů se mění s proměňujícími se hodnotami, jichž proměnné nabývají. Přitom se chovají podobně systémům vzdáleným od rovnováhy, které jsme popisovali výše. Podobně jako ony si atraktory v jistém rozmezí hodnot zachovávají strukturálně stálý (nikoli však statický) tvar, přičemž směřují k okamžiku, kdy se jejich tvar prudce mění, směřují k bodu nestability, k bifurkačnímu bodu.

Zakladatelem fraktální geometrie je Benoît Mandelbrot. Znepokojovaly ho přírodní úkazy jako stromy, mraky či pobřeží. Všiml si totiž, že tyto různé systémy mají udivující schopnost sebepodobnosti. Větvička je podobná silné větvi a ta je podobná celému stromu. Na různých úrovních se opakuje tatáž struktura, aniž bychom byli schopni bez referenčního předmětu přesně určit, o kterou část se jedná. Mandelbrot dokázal tyto složité tvary matematicky popsat a nazval je fraktály. Teprve později si všiml, že atraktory vykazují fraktální charakteristiky. Podíváme-li se totiž na některé a zvětšíme je, objevíme na určité úrovni strukturu, která kopíruje výchozí tvar. Sám pak vytvořil mnoho příkladů sebeopakujících se struktur, kdy z jednoduchého výchozího prvku jeho prostým opakováním na nižších a nižších úrovních vytvořil složité obrazce, z nichž některé připomínají pobřeží, jiné list kapradiny...

1.2 Důsledky dynamické systémové teorie

Vznik mechanicistního výkladu světa byl reakcí na dogmatické chápání světa. Nebyla zpochybněna víra, objevila se však možnost poznání světa na základě exaktního zkoumání, jež postupně přerostlo v pozitivistickou doktrínu. Po několik století opanovala vědeckou obec touha poznat reálnou dimenzi světa a alternativní názory zaznívaly jen zřídka a ne příliš nahlas. Přesto nebýt právě rozvoje vědeckého poznání, nemohly by se rozvinout ani koncepty, jež je jako jedinou možnost vztáhnutí se k lidskému světu zpochybňují.

Největší úspěchy slavila a slaví exaktní věda v oblastech, jež vykazují jasné lineární rysy. Jde především o neživou přírodu. Naopak při zaměření na živé systémy, jež se chovají nelineárně, se z možnosti jisté předpovědi chování stává pravděpodobnost. Krásně ilustroval rozdíl mezi linearitou a nelinearitou Gregory Bateson. Kopneme-li do lineárně se chovajícího kamene, zareaguje ten podle kauzálního řetězce příčiny a následku. Jsme-li schopni podchytit dostatečné množství vnějších podmínek, můžeme předpovědět dráhu letu kamene. Kopneme-li však do psa, jehož chování lineární není, můžeme spočítat dráhu jeho letu (nezakousne-li se dostatečně rychle do naší boty), další chování však je ovlivněno konkrétní změnou jeho struktury, do níž se významně promítá mimo jiné jeho minulost.

Je přitom pozoruhodné, že možnost formulovat teorii autopoietických systémů umožnil právě rozvoj klasické vědy. Ta se jedním ze svých vrcholů, kybernetikou, pokoušela proniknout do nejvyšších sfér živé přírody, do vědomí. Kybernetikové vycházeli z předpokladu, že mysl funguje na principu stroje, byť je neuvěřitelně složitým strojem. Výsledkem této snahy měla být umělá mysl, jejíž nejrůznější spodobnění známe z děl žánru sci-fi. Při této snaze objevili mechanizmus zpětné vazby a další důležitá pravidla, jež jsou součástí operací, jimiž mozek řeší problémy, s nimiž se setkává. Teprve v průběhu 2. poloviny 20. století si někteří z nich uvědomili, že mysl je produktem nesmírně složitého vývoje, který vychází z nelineárního uspořádání. Člověk je například schopný zobecňování, asociací či tvorby významu na podkladě kontextu, zatímco počítač vychází z lineárně pracujícího programu, který podobné operace neumožňuje.

Systémová teorie zapustila hluboké kořeny prakticky ve všech tradičních oblastech vědy, kde nabízí alternativní pohled na zkoumané jevy. Nevylučuje lineární postupy, avšak obohacuje je a nabízí možnosti řešení problémů do svého objevení neřešitelných nebo opomíjených. Především se přenáší důraz od kvantity ke kvalitě a nesnaží se o

formulaci všezahrnujících pravidel. Popisuje totiž uspořádání, nikoli látku. Díky tomu nejsme schopni předpovědět přesnou pozici sledovaného systému v určitém čase, ale jsme schopni předpovědět jeho chování.

Pohybujeme se tedy v širokém rozpětí vědních oborů (matematika, fyzika, biologie, chemie), jejichž problémy mají různé fyzické vyjádření, jejichž principy si jsou však velmi podobné, což nás ovšem, vzpomeneme-li si na sebepodobnost, příliš nepřekvapuje. Musíme si také uvědomit, že všechny tyto pro nás relativně striktně oddělené vědy se zaměřují pouze na různá vyjádření (podoby) téhož systému. Všimneme-li si však vědeckého výzkumu posledních desetiletí, hradby mezi těmito tvrzemi padají.

Dynamická systémová teorie aspirovala dokonce na obecný paradigmatický základ všech věd, který John D. Barrow, britský teoretik fyziky, nazývá „teorií všeho". Jeho základním předpokladem pro univerzální rámec poznání živé i neživé přírody je osm složek, z nichž každá představuje obrovské množství vědeckých zásad a hranice technologických možností empirického zkoumání, které činí „teorii všeho" poměrně naivním konstruktem podobným mýtům a mystické povaze náboženství. Přesto jsou velkým zdrojem materiálního i duchovního rozvoje západní kultury. Jsou to:

- zákony přírody
- počáteční podmínky
- povaha sil a částic
- konstanty přírody
- porušené symetrie
- organizující principy
- výběrové tendence
- kategorie myšlení

Podíváme-li se zpětně na osobnosti a vědní disciplíny, které zastupovaly na Macy konferencích v padesátých letech 20. století či přispěly k rozvoji systémového paradigmatu před tím, najdeme zástupce fyziky, matematiky, biology, filozofy, psychology, sociální vědce – zkrátka pro každou z osmi složek „superparadigmatu všeho" minimálně jednu oblast poznání. To dává dynamickou systémovou teorii do souvislosti se snahou o pochopení světa, který vnímáme.

Ukázalo se však, že komplexity, se kterými se tato teorie nejen potkává, ale si je přímo tvoří, obsahují jak v synchronním, tak diachronním pohledu na zkoumaný jev (v případě „teorie všeho" je tím objektem vesmír) jisté meze. Obvyklý problém vědeckého zkoumání – možnost empiricky ověřit teoretické předpoklady (1), respektive snaha

podchytit pozorovaný jev teoreticky (2), se například vynořuje na obzoru stovek desetinných míst přírodních konstant. Až moment, kdy konstanty přírody jako rychlost světla ve vakuu, konstanta jemné struktury, planckova konstanta a několik dalších budou odvozeny matematicky (2) nebo se povede experimentálně dokázat jejich proměnlivost (1), začne se definitivně formovat univerzální rámec poznání. V synchronním pohledu na fyzikální vesmír totiž hranice makro a mikrosvěta, které vnímáme, neodpovídají výpočtům a nenabízejí odpovědi na všechny otázky o jejich vlastnostech, jejichž projevem je třeba existence vědomí. V diachronním zkoumání dějin vesmíru zase přicházíme do okamžiku jedné vteřiny po velkém třesku, před níž nejsme schopni formulovat velice podstatný determinant organizace hmoty – počáteční podmínky. Jak je zmíněno výše, pro dynamické systémy je zásadní jejich minulost, výchozí stav, od kterého popisujeme určitý proces. Samo paradigma dynamických systémů však nedokáže poskytnout minimálně pro tyto dva fenomény praktický instrument jejich poznávaní. Z východisek teorie chaosu a fraktální matematiky totiž můžeme usuzovat, že současná forma existence vesmíru je velice pokročilou fázi rozvoje „nelineární rovnice". Dopracovat se úspěšně jejího počátku je prakticky nemožné.

Důležité je si ale opět připomenout, že systémové paradigma nemá ambici takto postupovat (viz výše). Podstatným přínosem jeho metodologických pravidel je orientace na proces proměny. Do podstaty poznání vnáší jistou dávku liberalizmu. Svou antinormativní povahou totiž osvobozuje myšlení od dogmatizmu a urychluje obměnu rigidních konceptů. Povedlo se jí strhnout tradiční pozornost z extrémních poloh vnitřního prostoru částic na jedné straně a vnějších hranic vesmíru na druhé straně, do nesmírně bohaté „skříně" jevů, se kterými se setkáváme v každý moment svého bytí. Důraz na složitost, principy a pravidelnosti jejího vzniku činí vědcům vzešlým z prostředí „fundamentální" fyziky určité potíže. Intermediální svět „hrubých látek", jak předmět zkoumání dynamické teorie systémů nazývá Barrow, se nesetkává s přílišným ohlasem ani na trhu s popularizační vědeckou literaturou. Není až tak těžké domyslet proč.

Tradiční redukcionistická představa, že chceme-li pochopit zdravotní potíže člověka, musíme zkoumat biologii, která vychází z chemie, následně nás vede k fyzice a na nejdetailnější úrovni až k výzkumu elementárních částic, je zakořeněna a důsledně podporována tradicí pozitivizmu a racionalizace veškeré lidské činnosti. Argumentace pro fundamentální pohled na svět je zakořeněna i historicky a je hnána snahou pochopit svět v mechanistickém paradigmatu. Fyzici elementárních částic se totiž směrem k největším energiím, směrem k interakcím částic, setkávají se stále jednoduššími pravidly a

zákonitostmi. To nabízí jednoduchou, a proto snadno přijímanou představu, že „fundamentální" věda je jenom malý krůček od objasnění podstaty struktury veškeré hmoty, tudíž celého vesmíru. Z tohoto konceptu ovšem uniká, že sám člověk coby vědomý pozorovatel přírody je projevem organizace a výběru, který neexistoval po většinu historie hmoty (na rozdíl od elementárních částic, kvantových interakcí a přírodních konstant). Představa, že 10^{27} elektronů přestavuje v určité konfiguraci třeba stolní počítač, jak uvádí Barrow, je velice fascinující, vezmeme-li v potaz, jak delikátní organizaci okolního prostředí předpokládá.

Jak v synchronním tak diachronním pohledu nám to naznačuje, že ačkoli dynamická systémová teorie nemůže osvětlit fundamentální principy existence hmoty, přesto dokáže efektivně zkoumat jevy, které vedly ke vzniku života a posléze vědomí schopného takového výzkumu. Otázka komplexity tudíž představuje orientaci na propojení světa lidského (předmět zkoumání humanitních oborů) se světem přírodních věd. Ještě mnohem důležitější je, že její současná existence implikuje přítomnost principů organizace, samoregulace, komunikace (na bázi zpětné vazby), výběru a adaptace k okolí v samotných zákonech přírody. Legitimita odborného zájmu o propojení přírodních a humanitních věd paradigmatem dynamické systémové teorie tkví už v předešlém konstatování. Samo představuje velmi důležitý vztah mezi objemem zastoupení jednoduchého a komplexního v našem světě. Astronomické rozměry prostoru a času, v poměru k jednoduchosti (elementaritě), kterou je vyplněna naše neexistence, a mikroskopické (v kontextu vesmíru) rozměry prostoru a času, v poměru ke složitosti (komplexitě), kterou je vyplněna naše existence, svádějí k představě, že řešením této rovnice pro každý časový okamžik by mohlo být číslo 1 nebo výsledek k blížící se k 1, respektive výsledek konstantní (protože číslo 1 by popřelo dynamiku této rovnováhy). Není v silách autorů této práce podobnou rovnici sestavit a dobrat se řešení.

V její neprospěch mluví i jeden údaj, který Barrow uvádí ve své knize *Konstanty přírody*. Podle Sira Eddingtona je největším číslem ve viditelném vesmíru 10^{80}, což přibližně odpovídá počtu všech protonů. Astronomie se pohybuje v těchto řádech čísel a pro většinu z nás jsou to nepředstavitelné a fascinující hodnoty. Mohli bychom se domnívat, že svou „skandální" a určitě mýtickou povahou vyvolávají respekt a přitahují k astronomii pozornost s atributy obdivu.

Existuje však logicky poměrně jednoduchá kombinatorická operace, která činí z astronomických čísel hodnoty trpasličí a přitom se dotýká každého okamžiku našeho života a vychyluje jazýček na vahách odborného zájmu ve prospěch perspektivy

organizace. Náš mozek obsahuje 10 miliard neuronů a každý z nich je axony propojen s tisíci dalších. Tato spojení jsou zdrojem naší mentální aktivity, jejíž podstata zatím našemu poznání uniká. Podle Mikea Holdernesse lze ocenit počet možných „myšlenek" v mozku prostým sečtením všech možných spojení. Jelikož mozek stačí provádět mnoho operací najednou, řekněme, že v každé z 1000 podskupin neuronů má každý z nich 1000 různých spojení k 10 milionům dalších ve stejné skupině. Pak počet různých spojení ve stejné neuronové skupině lze vyjádřit jako $10^7.10^7.10^7$, to celkem 1000 krát. Výsledných 10^{7000} různých spojení a obvodů pro počet 10^7 neuronů propojených navzájem dává $10^{70\,000\,000\,000}$ možných spojení, kterou přispívá každá z tisíce podskupin neuronů, které můžou operovat nezávisle. Výsledný počet možných obvodů v mozku se tedy pohybuje kolem $10^{70\,000\,000\,000\,000}$.

Máme za to, že předcházející příklad, jakkoli je možné výsledek redukovat prostřednictvím známých funkcí mozkových obvodů, které s myšlením nesouvisejí, nám dovoluje předpokládat, že zabývat se dynamickou systémovou teorií je v prostředích přímo svázaných s člověkem a jeho vědomými projevy důležitější než kdekoli jinde. Pakliže bychom Holdernessovo číslo zakomponovali do sociální sítě, patrně by výsledek představoval ještě mnohem vyšší řády.

To nás přivádí k další zásadní vlastnosti systémového důrazu na organizaci jako určující fenomén pro vlastnosti našeho světa a zároveň směrovému odlišení od „fundamentálních" praktik redukcionistické vědy. Tradiční přístupy popisující celek prostřednictvím jeho částí vytváří **řady** elementů a jejich zákonitostí, z nichž se skládá materiální svět. Perspektiva organizace, potažmo její aplikace v humanitních oborech, uvádějí určitý konkrétní výsek tohoto světa do vztahu v **řádech** řad oněch elementů. Příkladnost srovnání řádů čísel 10^{80} a $10^{70\,000\,000\,000\,000}$ budiž výstižným mementem faktu, že pozornost a zaměření člověka toužícího po poznání nesmí být funkcí lineární a normativní předpovědi následující události ze současného stavu a předchozího vývoje.

Je pro nás proto zcela přirozené, že považujeme aplikaci výše zmíněných principů a metod i na oblast sociálních vztahů a komunikace za zcela oprávněnou, v čemž však zdaleka nejsme průkopníky. Naše ambice však sahá ke spojení těchto průkopnických výprav do jakési mapy, která sice nebude příliš velkého rozlišení, podle níž se ale, jak doufáme, bude možné v oblasti výzkumů pohybovat bez obav, že by průzkumník trpěl nedostatkem paradigmatických zásob.

Kapitola 2 – Koncept PDA

Naše pozornost se nyní natrvalo zaměří na sociální souvislosti vyřčených předpokladů. V poslední třetině dvacátého století se objevily práce, které ohlašovaly příchod nebo rovnou dokazovaly přítomnost zcela nového sociálního řádu. Z mnoha názvů a pojmenování se nakonec uchytil termín postmodernita. Vyjadřuje nepřítomnost modernity, ale neříká nic o nastupujícím uspořádaní. Náhlý výskyt různých teorií o postmodernitě signalizuje cosi podstatného pro oblast našeho zájmu. Je to změna. Dynamika, s jakou probíhá, by se jen velmi těžko popisovala prostřednictvím fundamentálního mechanicizmu. Možná právě proto mnohé z teorií postmodernity nenašly takové uplatnění, jaké očekávali jejich tvůrci. Přesto však pojem vstoupil do diskurzů a mnohdy se jeho vágní interpretace stává nástrojem legitimizace individuálních projevů jedinců, kteří slovo postmoderna/postmodernita užívají.

To samo o sobě nás přivádí k úvahám, zda-li nejsou kauzální řetězce lidské a mezilidské komunikace víc definovány pojmem než souvislostmi, pro které je "postmoderna" jenom označujícím symbolem. Změna vektoru konstrukce sociální reality nás motivuje k pokusům o navržení schématu, jehož prizmatem budeme schopni vyhodnotit transformaci modernity v oblasti komunikace.

Na stránkách této kapitoly vytvoříme pojmový a koncepční aparát. Ačkoli se může koncept PDA jevit zpočátku jako nadbytečná redefinice již definovaných a jednoznačně terminologicky ukotvených myšlenek, vzniká z čistě praktických důvodů. Teorie dynamických systémů svou interdisciplinární povahou přesahuje pojetí, ve kterém se pohybujeme. Jelikož má své kořeny v logice, matematice, kybernetice, fyzice a biologii, aparát, kterým prezentuje své závěry, není terminologicky dostatečně blízko mediálním studiím. V zájmu účinné aplikace jejího paradigmatu v oblasti médií vytváříme jakýsi syntetický model abstrakce, z něhož se opět vrátíme ke konvenčním pojmům oboru.

Masová společnost a všechny její projevy (předmětně masová kultura) jsou výsledkem zhroucení jednoho řádu a jeho nahrazení řádem komplexnějším, potažmo méně uchopitelným. K pochopení masové kultury je potřeba aplikovat velké množství teoretického poznání a poznávat ji empiricky na základě nějakého konceptu. V této kapitole jsme se zaměřili na pojetí Anthony Giddense, který ve svém díle *Důsledky modernity* odmítá veškeré pokusy dokázat, že modernita již byla nahrazena novým uspořádáním, obecně označovaným jako postmoderna. Ve struktuře jeho argumentace nás zaujal způsob klasifikace institucí a procesů mnohem víc než konkrétní závěry, ke kterým

dochází. Shrnutí, které nabízí v terminologickém ohledu, je velice efektivní a paradoxně poskytuje důkazy pro vhodnost aplikace dynamické systémové teorie, aniž by však bylo možné toto paradigma ztotožnit s jeho pojetím. Teorie reflexivní modernity, jak ji prezentuje Giddens, se tváří pocházet z jiné tradice než luhmannovská koncepce sociálních sítí, respektive se Giddens vůči ní částečně vymezuje. Způsob jeho podání je však příjemným manuálem mapování řetězu jevů a jejich zpětného působení v kauzálním útvaru zpětnovazebné smyčky. Koncept PDA, jejž nabízíme jako alternativní uchopení principů na obou stranách (sociologické a přírodovědní), ruší výchozí „zabarvení" přístupů ke společnosti, médiím a jejich interakcím a má za úkol nalézt jejich společné rysy, které, jak doufáme, usnadní vnímání současných jevů na poli komunikace.

2.1 Reflexivní modernita

Modernita (a jakákoli jiná sociální změna) jako fenomén je vulgárně přirovnatelný k proměně skupenství látky. K té je potřeba určité nadlimitní dávky energie, která naruší strukturu vazeb mezi atomy a molekulami. V kontextu sociálního zkoumání lze říct, že naruší důvody pro tradiční uspořádání společnosti a kontinuitu jejího vývoje.

Vycházíme z teze, že se hmota organizuje na základě určitých pravidel, a i její vyšší formy se budou organizovat na základě analogií těchto pravidel, zahrneme-li do nich vyšší míru komplexity.

Nastane-li totiž v systému uspořádání částic energeticky nevýhodný a dále neudržitelný stav (**maximální entropie**), přeskupí se částice do nové struktury, která jim umožňuje další existenci ve formě systému. Tato skoková proměna zároveň může ovlivnit i okolní struktury a jejich interakce. Pochopitelně společenské „skupenství" lidí nelze popsat tak snadno jako reakci několika molekul na neustálé zvyšování teploty (viz příklad disipativních struktur v první kapitole). Přesto lze v hrubých rysech vidět určitou kauzální souvislost mezi proměnou distribuce energie (jako souhrnu všech statků zajišťujících hmotné přežití druhu) a změnami v uspořádání systému, který tuto distribuci řídí.

Není účelem této práce zabývat se příčinami transformace společnosti v konkrétnostech ani jejich primárními důsledky. Nicméně právě z oněch důsledků vyplynuly určité pravidelnosti, které lze dnes nazvat teoriemi.

Prvním z mnoha důsledků je takzvané **časoprostorové rozpojení**. S technologickou možností oddělit vnímání prostoru (a všech dějových souvislostí) od bezprostřední svázanosti s časem se staly některé tradiční vazby neudržitelné. Hmotný záznam jako takový existoval už v dobách předmoderních. Nicméně právě možnosti multiplikace a distribuce narostly do té míry, že tradice (jako základní vazba společenství předávaná z generace na generaci a úzce spojená s osobní zkušeností jednoty času a prostoru) ztratila své opodstatnění.

V modelu proměny skupenství to vypadá tak, že atomy a molekuly mají nyní (v novém prostředí) dostatek energie pro vytvoření alternativních vazeb. Jelikož se mění podněty, na které musí systém reagovat, respektive jim odolávat, promění vlastní strukturu. Jestliže předtím rigidní struktura chránila integritu látky, teď je překážkou zachování její existence. Aby se molekuly nerozpadly úplně, musí nalézt optimální stav vzájemného propojení a účinného vstřebání energie. Tradice se tedy rozpadá, vzniká nová, adaptabilnější forma existence.

Při pohledu z vnějšku princip akce a reakce zakládá terminologické rozlišení. Systém je ve své prvotní – stabilní – podobě **tradiční**, procesem destabilizace „náhodným" (zatím nepojmenovaným) působením přechází do stavu mezní entropie, kde se stává **reflexivním** (= získává potenciál reflexe) a konkrétní výsledek se nazývá **reflexní systém**.

Časoprostorové vyvázání je tedy abstraktním předpokladem pro další reflexi. Samo o sobě však nevnáší do lidské společnosti atribut reflexivity. Je pouze jakousi první **urychlující podmínkou**.

V případě nekontrolovatelné reakce po zásahu „energetickou dávkou", která je v našem pojetí totožná s časoprostorovým rozpojením interakcí člověka s přírodou a lidí mezi sebou, by však mohlo dojít k tomu, čeho jsme svědky v případě štěpení atomů – nekontrolovatelné řetězové reakci a destrukci. Můžeme tedy usuzovat, že systém ve svém reflexivním stádiu **není pasivním příjemcem** energetické dávky. Předpokládáme, že dědictví tradice v sobě nese esenciální informaci o povaze a „účelu" systému. Potom systém ve stavu reflexivní nestability vytváří kromě nových druhů propojení v rámci stávající struktury i struktury zcela nové – regulační, které s různou délkou trvání a silou působení jednak zachovávají tradici a povahu systému, jednak vymezují jeho „hranice" a řídí interakce původní „nosné struktury". Tento nový druh členitosti celku nazývá Giddens (ovšem v sociálním kontextu) **abstraktními systémy**.

Abychom byli schopni systém vnímat (opět z vnějšku) i po přechodu reflexivním stádiem a mohli dovodit rozdíly oproti tradiční fázi (= vnímat reflexní systém), potřebujeme **brzdící podmínku**, která zachová existenci systému jako takového.

Zamýšlení se nad důsledky modernity, potažmo charakterem masové kultury, bude v následujících odstavcích postaveno na vyvažování vlivu akcelerace a přibrzďování sociální změny působením časoprostorového vyvázání a abstraktních systémů.

Oba atributy se rozvíjejí ve vzájemné podmíněnosti, a lze proto říct, že společně tvoří reflexní uspořádání.

2.2 Zpětnovazebná smyčka

Podívejme se nyní blíže na vzájemnost obou podmínek.

Časoprostorové rozpojení je vázáno především na technologický pokrok. Ten se (i v paralele s rostoucí energetickou neuspořádaností) neustále zrychluje. Otázka udržitelné míry zrychlení budiž ponechána stranou. Abstraktní systémy v naší definici jsou především reakcí systému na urychlení, která je určena tradičním jádrem systému.

Je nutné oddělit tradiční jádro systému od obou podmínek. Svým charakterem má totiž velmi blízko k abstraktnímu systému (regulační působení) a Giddens ve své práci (v otázce důsledků působení a přežívání tradice) v podstatě implikuje tradici jako abstraktní systém. Coby esenciální podstata existence určitého společenství však v určitém ohledu (viz dále) nedisponuje reflexivitou (stejně jako například počet všech chemických prvků v periodické tabulce nenaroste díky jejich přeskupení).

V otázce trvanlivosti tradice jako **definiční podmínky** systému lze předpokládat, že zdaleka není věčná. Představíme-li si tradici jako původní strukturu síťového charakteru, potom ani v případě pouhého nárůstu energie, ani v případě vstupu nové struktury do systému nezůstane tradice ve své původní podobě. V prvním případě se jednotlivé části systému uskupí novým způsobem a působením tradice vzniknou abstraktní systémy, které mají funkci zachování esence, tudíž musí obsahovat jednak informace tradiční struktury, jednak být schopné reakce na nové uspořádání. Tradice se tedy musela vzdát části své struktury ve prospěch abstraktních systémů, přičemž zároveň musela pojmout nové informace, aby byla schopna abstraktní systémy stvořit. To ovšem proměňuje její charakter. Přidáme-li do stejného modelu ještě nějakou cizí strukturu, oslabí se tradiční jádro z kapacitních důvodů systému ještě víc. V paralele s periodickou tabulkou chemických prvků by jejich přeskupení znamenalo, že jsme změnili pravidla, podle nichž se organizují. Na jejich fyzikální podstatě (paradigmatu) se sice nic nezmění, ovšem z epistemologického hlediska (s dostatečným časovým odstupem) bychom patrně pozorovali změny v syntagmatických pravidlech chemie a řešení problémů.

Přes degradační dopad na tradici se nám tak ustavuje zpětnovazebná smyčka, která systém sice povede k dalšímu nárůstu entropie, nicméně zaručí po určitou dobu jeho integritu. Abychom ozřejmili proces vzniku abstraktního systému, je potřebné si jeho utváření ukázat i v relativní chronologické perspektivě. Jak daleko v čase je abstraktní systém od původního tradičního (nereflexivního) stavu? Optimální vysvětlení nabízí evoluční biologie. Ta předpokládá, že vznik složitějších organizmů na naší planetě je

výsledkem jejich vzájemné interakce v procesu adaptace na měnící se klimatické podmínky (Capra). Primitivní organizmy o několika molekulách organických látek uspořádaných do funkčních celků vyřešily své přežití několika způsoby. Adaptací zevnitř, spojením sil v zájmu ergonomického nakládání s nedostatkem živin. Příkladný je vznik mitochondrií jako integrálních součástí buňky. Dva různé organizmy se spojily, aby dokázaly čelit novým podmínkám, a vytvořily tak vývojově vyšší formu existence. V počátečním stádiu šlo o dva tradiční systémy v nereflexivním stavu. Vnější „náhodný" zásah (= energetická dávka) vedl k jejich interakci (= reflexivní systém ve smyslu potenciálního vzniku nové vlastnosti). Jejich definitivní spojení představuje reflexní systém. Mitochondrie je tedy příkladem abstraktního systému získaného z vnějšího prostředí. Zároveň tento abstraktní systém posouvá původní organizmus na nový evoluční stupeň.

Z toho plyne důležité rozlišení a základ paradoxu, jemuž se budeme věnovat v dalších kapitolách. Urychlující podmínka je změna stavu okolí systému, která ohrožuje jeho další přežití. Brzdící podmínka je manifestací **kognitivních funkcí** systému, která mu dává potenciál evoluce. Je proto velmi důležité zbavit slova „urychlující" a „brzdící" jakýchkoli konotací a užívat je jako termíny. V krátkodobém pohledu abstraktní systém tedy může vypadat jako překážka dalšího rozvoje, jelikož přenáší tradici za bifurkační bod. Jak se ale dozvíme dál, tradice prošla skokovou změnou a ve zpětném pohledu zanikla. Pakliže urychlující podmínka zvýšila entropii původních systémů, nový reflexní systém skrze brzdící podmínku do své konstituce přijal potenciál urychlení (= reflexivní potenciál). Jinak řečeno, uznal (ve smyslu re**cogni**zed) možnost vlastní proměny a dalšího oslabení „tradice". Jak urychlující tak brzdící podmínka jsou pro nás médii, protože přinášejí (prostorově) a přenášejí (chronologicky) informace, které působí na systém a jeho funkční projevy.

Dosud jsme uvažovali, že urychlující podmínka existuje nezávisle na systému, tudíž jej ovlivňuje zvenku. Tato premisa byla zvolena záměrně pro názornost jednotlivých modelů. Mimoděk totiž předpokládáme, že mluvíme-li o systému, nejedná se o neživý systém, nýbrž o systém dynamický, tedy takový, který **zachovává rovnováhu struktury**, nikoli rovnováhu energie. Lze tudíž předpokládat, že vlivem náhodných jevů může dojít ke změně distribuce energie i uvnitř systému (nebo dokonce že je to předpokladem samotné tradice) a následné reorganizaci.

2.3 Reflexní modernita

Pro další řádky trvale opustíme termín tradice, protože může konotovat konkrétní představy. Nahradíme jej pojmem **definiční podmínka**.

Z předcházející části této práce plyne, že reflexivita, coby přelomový stav, je velmi krátký okamžik, který vzniká a mizí v bodě mezní entropie (v bifurkačním bodě). Není tomu zcela tak. Reflexivita je výchozím předpokladem reflexní povahy věci či jevu. V případě dynamického systému (konkrétně máme na mysli sociální systém) reflexivita, jako jeho vlastnost, zcela nezmizí do momentu, než je vyčerpána definiční podmínka.

Definiční podmínka v diskurzech mezilidské komunikace není přítomna jako racionálně užívaný konstrukt. To ji kvalitativně odlišuje od abstraktních systémů i dalších vlastností a institucí modernity. Je potřebné ji vnímat jako implicitní povědomí prvků systému, nástroj integrity. Její působení lze dobře ilustrovat na příkladu Stuarta Halla a jeho termínu absence, který je jedním z klíčů pro vstup nebo odepření vstupu nějakého podnětu (v Hallově případě textu) do diskurzu. Absence je to, co v komunikaci působí nejvíc skrze svoji nepřítomnost. Pakliže se to, co v komunikačním aktu není primárním účelem kódování, projeví ve výsledku dekódování, poukazuje to na existenci jakéhosi „kontextu", v jehož rámci text působí. Tento rámec se liší od aktuálních diskurzivních praktik a paradigmat, neboť ta jsou výsledkem nebo přímo identické s abstraktními systémy (= brzdící podmínkou, která musí ze své povahy být aktuální). Reakce na primárně absentující souvislosti textu indikuje existenci těchto souvislostí, ačkoli jeho faktickým rozborem neobjevíme jejich příčinu. Díky tomuto jevu je možno dospět k uvědomění si mechanizmů společnosti, které zaručují její integritu skrze přesně diferencované soubory hodnot a pravidel. Tyto se však neprojevují primárně, nýbrž ve svém aktuálním odraze (reflexi). **Definiční podmínka** je v této perspektivě **souborem potenciálů**, které **určují charakter** zpětnovazebných smyček **adaptace celku** do té doby, dokud kapacitně a kvalitativně stačí adaptaci zaručit. V opačném směru je to potenciál vytvořený uznáním (**recognize**) efektivity brzdících podmínek a jejich kvalitativní kompatibility s „tradičním jádrem".

Tato definice ustavuje dynamickou rovnováhu a zároveň komplikuje možnost detailního zkoumání definiční podmínky. Zřejmě nebude možné s konečnou platností určit u konkrétní definiční podmínky moment, kdy se kvalitativní nekompatibilita brzdících podmínek stane natolik efektivním nástrojem adaptace, že začnou brzdit vliv definiční podmínky, čímž vznikne jakási „mutace" systému, a jestli tato mutace povede k

dezintegraci a zániku, nebo vytvoření dalších regulačních mechanizmů, či skokové proměně systému. Do hry zde vstupují fenomény diferenciace a z ní plynoucí komplexity společně s jejich "potomkem" – kontingencí.

V konkrétním případě modernity fakticky nemůže dojít k vyčerpání její reflexivní povahy do momentu, kdy nastane situace popsaná výše. Reflexních podob modernity jsme zaznamenali za poslední tři staletí několik a neustále nějakou ztrácíme, zatímco se vynořuje jiná. Důkazem, že moderní společnost ještě existuje a že se nenacházíme v tak často zmiňované postmoderní společnosti, je veškeré dědictví konsenzuální distribuce moci, stratifikace společnosti a kulturní provázanost moderního světa. Byť narostla komplexita těchto oblastí, základní kontury zůstávají stabilní, i když do sebe včlenily tolik nového, že lze jen těžko rozeznat jejich původní podobu.[10]

Modernita tedy pokračuje dál, a jak tvrdí Giddens, pouze pociťujeme její důsledky, jež vytvářejí iluzi její **neexistence**.

Tyto důsledky můžeme definovat jako dynamickou rovnováhu systému moderní (západní) společnosti (s vysokou komplexitou struktur), která je udržována působením zpětnovazebné smyčky urychlujících, definičních a brzdících podmínek. Z hlediska typologie jde o pozitivní zpětnou vazbu. Skutečnou „brzdou" v tomto ohledu je definiční podmínka, nikoli brzdící podmínky. Distinkce jejich „kompetencí" je zcela zásadní, aby nedocházelo ke zbytečnému zmatení pojmů. Brzdící podmínka je aktuální reakcí, která vzniká jako smyčka vzájemné interakce mezi urychlující a definiční podmínkou. V kybernetickém pojmosloví ji lze triviálně vyjádřit jako schéma propojení, které určuje tok informací v síti.

Pokud jsme v bodě primární transformace měli jeden podnět a jednu odpověď, teď existuje jenom na vstupu do systému mnoho filtrů a distribučních kanálů, které se navíc proměňují v relativně (ve srovnání s tradičním systémem) krátkých časových intervalech. Stratifikace odpovědnosti a moci jednotlivých abstraktních systémů a dále stratifikace odpovědnosti a moci jednotlivých prvků systému je tak mnohovrstvá, že na jeden podnět můžeme mít několik nebo i žádnou odpověď. To přispívá k neustálé potřebě vytvářet kontrolní mechanizmy, čímž oslabujeme tradiční jádro, a systém tak roste na úkor vnitřní integrity. Energetické příjmy a výdaje se v určitém konkrétním momentě nerovnají a transformace se sama akceleruje, byť byla započata „zvenku".

[10] Představme si chrám, který je natřen tolika nátěry, obložen tolika mozaikami a prošel tolika nesčetnými úpravami povrchu, že nejsme schopni stoprocentně dokázat, jak vypadal v momentě, kdy byl postaven. Přesto jsme schopni definovat prostor, který obestavuje a účel, ke kterému byl zbudován

2.3.1 Zavedení terminologie PDA

Definujme si nyní dva základní rysy živého systému, jak se s ním pracuje v těchto úvahách.

Prvky systému

Základní jednotkou systému je prvek. V případě lidské společnosti je to lidské vědomí (individualita) a hmotné výsledky jeho projevů (nikoli formy jejich užití!).

Struktury systému

Jsou ustálené (opakované) interakce mezi prvky systému, které se díky nim vzájemně ovlivňují.

Zde je důležité podotknout, že systém je fraktální povahy. Dělení na prvky a struktury lze proto uplatnit na systém jako celek i na jeho jednotlivé části, aniž by ztratilo na své obecné platnosti.

Systém obsahuje konečný počet prvků, avšak nekonečný počet možných struktur.

Pro účely práce si vybereme konkrétní časový okamžik a zapomeneme na nekonečnou povahu jeho diferenciace, která plyne ze zahrnutí kontinuálního času do matematické funkce vyjadřující počet a vlastnosti struktur.

Podíváme-li se na lidskou společnost, můžeme ji jako systém definovat následujícím prostorovým modelem (obrázek 2):

1. Existuje **prostor P,** který obsahuje všechny prvky a je vymezen definiční podmínkou. Jednotlivé prvky jsou v počátečním stavu schopny jenom časoprostorově omezené interakce s bezprostředním okolím.

2. Interakce mezi **prvky P** proto probíhá v prostoru, který se nazývá **diskurzivní potenciál** D (supramédium). Diskurzivní potenciál není ohraničen prostorem P. P je podmnožinou D.

3. Existuje nekonečně mnoho potenciálních **abstraktních systémů** A, které jsou podmnožinou D. Počet abstraktních systémů je přímo úměrný intenzitě působení urychlovací podmínky a její interakce s podmínkou definiční. Jde o oblasti diferencovaných interakcí mezi prvky P v prostoru D, které na základě společných parametrů tvoří prostor A.

4. Struktury (vazby) v prostoru P mají kvalitativní charakter.

5. Struktury (abstraktní systémy) v prostoru D mají charakter kvantitativních

zmnožení struktur prostoru P.

Za optimálního stavu rovnovážnosti systému oba prostory (P i D) jsou naprosto identické. Interakce mezi prvky probíhá v koherentním celku, tudíž vzniká omezený počet stabilních interakcí. Prostor A neexistuje, respektive všechny interakce splňující jeho definiční předpoklady jsou naplněny rovností prostorů P a D. Systém je vymezen definiční podmínkou, která obsahuje určité informace o limitních hodnotách energetických vstupů a výstupů.

V případě, že na prostor P začne působit nadlimitní energetický vstup, definiční podmínka musí rozvolnit celkový prostor, který systém zabírá, aby se nezhroutil. Vytvoří tedy diskurzivní potenciál, aby se zvýšil počet a vzdálenost jednotlivých interakcí způsobem, kterým se úměrně pokryje potřeba energetické kapacity k adaptaci na nové podmínky. Předpokládáme, že zvyšování energie je po určitou dobu kontinuální. Prostor D proto expanduje, systém rozšiřuje své hranice. Definiční podmínka se nemění, zůstane i nadále hranicí prostoru P, přičemž se replikuje i do prostoru D, kde navíc připojí informace o nově vzniklých podnětech. Jednotlivé prvky systému tak získají rozhraní, v němž se můžou při hledání optimálního energetického stavu navzájem identifikovat, aniž by musely vytvářet energeticky velmi náročné kombinace možností „všeho se vším" (obrázek 2). Prostor P je (v kontextu sociální reality) reálný, zatímco diskurzivní potenciál je jakýmsi imaginárním místem umožňujícím přemostění mezi prvky P na větší časoprostorovou vzdálenost, než to umožňovalo bezprostřední sousedství. Je to další rozměr, ve kterém můžou probíhat interakce nové kvality.

2.4 Evoluce PDA

Prostor PDA vnímáme jako vlastnost organizace hmoty a organizace jejích vyšších evolučních forem. Proto jej lze nalézt v různých projevech na všech úrovních hmotné existence **živých** systémů. Jeho konkrétní aplikace mají různou terminologii a vycházejí z různých tradic. Budeme-li se zabývat interakcí mezi lidmi jako jednotlivci, dobře nám poslouží sémiotický aparát, jelikož se zabývá znakovým systémem jako médiem této interakce. V sociologických souvislostech však jazyk nahrazují instituce, prostřednictvím kterých interakce probíhají. Z pochopitelných důvodů se tyto dvě oblasti zpočátku zabývaly příbuznými jevy samostatně, a až pokročilejší stádium "mapování" jednotlivých fenoménů přineslo jejich spojení. Než se budeme dále věnovat společenskému rozměru prostoru PDA, podívejme se na jeho rozměr individuální, posléze interpersonální.

Nacházíme se v etapě vývoje těsně před vznikem vědomí. Kognitivní funkce dynamického živého systému jsou jeho imanentní součástí, nicméně samy o sobě ještě nezaručují, že bude systém schopen vědomých projevů, jak je známe.

V terminologii PDA bychom mohli mluvit o tom, že systém se nachází ve stavu před vznikem diskurzivního potenciálu a abstraktních systémů. Nezapomínejme, že mluvíme o jednotlivci, konkrétně člověku. Tento dynamický celek o vysoké komplexitě struktur je pro nás prostorem P, hmotným úsekem reality. Dekonstrukce jeho celistvosti by nám mohla ukázat konkrétní prvky a struktury. Nesouvisí však s předmětem našeho aktuálního zájmu natolik, abychom se jí zabývali. Prostě přijmeme fakt, že jednotlivec má svoji integritu jako biologický element přírody, že se vyznačuje projevy, je vnitřně vyplněn procesy udržování rovnováhy. Jeho kognitivním aparátem je definiční podmínka, skrze kterou systém přežívá.

Proces transformace v další evoluční stupeň je podmíněn konkrétním projevem reference na tento kognitivní aparát. Dva dynamické systémy existující v těsné blízkosti společně komunikují a dynamicky reagují (upravují svoji strukturu) na základě vnímání svého okolí. Pokud jeden ze systémů v této komunikaci nezareaguje vlastní rekonfigurací, ale vytvoří konkrétní strukturu odkazující na prvotní podnět z okolí, čímž toto okolí ovlivní, vzniká první stupeň vědomí.[11]

[11] Capra používá příklad s domácím mazlíčkem. Když kocourovi každý den v sedm hodin nalijeme do misky mléko, on přiběhne a mléko vypije, je to výsledek jeho kognitivních schopností. Tento projev je vlastní živým systémů a sám o sobě vědomí nenaznačuje, jelikož i nejprimitivnější organizmy se dokážou přizpůsobit vlivům okolí. Kdybychom ale jednoho dne zapomněli, hladový kocour by stejně přiběhl. Nicméně mléko nenajde (dosáhli jsme hraniční entropie systému). Kdyby dokázal zformulovat odkaz na to, že denně v

Teprve a současně nejpozději s tímto procesem vzniká rovina interpersonálních vztahů – tedy rovina ustálených (opakovaných) interakcí. Tyto zakládají nový funkční celek, ve kterém již existují vztahy nové kvality a nelze jej definovat pouze z perspektivy jednotlivce, chceme-li vystihnout její komplexitu v co nejpřesnější formě. Jelikož je ale existence PDA determinantnem vědomí, interakce na úrovni interpersonálních vztahů se odehrávají v mezích nástrojů individuálních. To znamená, že nově vzniklý systém, jehož prvky P jsou nově jednotlivci s vědomím, je konstituován vědomím jednotlivce (v jeho diskurzivním potenciálu, prostřednictvím jeho abstraktních systémů – vzájemnou interakcí z nějaké (objektivní) příčiny – v rovině abstrakcí a reprezentací reality) a jeho interakcemi s kompatibilními formami abstrakce a reprezentace. Sociologicky se zatím jedná o tradiční systém, kde P a D jsou totožné. Jde o situaci, kterou Berger a Luckman v díle *Sociální konstrukce reality* vysvětlují vznik institucí, konkrétně o její první fázi – podobenství se ztroskotancem na pustém ostrově a Pátkem. Komunikace těchto dvou individuí probíhá zpočátku jenom jako identifikace zvyků „toho druhého".

V případě optimálního stavu kompatibility dojde k utváření autonomie sdílených částí vědomí jednotlivců, kde se vzájemné interakce dějí ve vyšším řádu odkaznosti a reference již nesměrují ke kognitivním funkcím původním, nýbrž nově ustaveným. Přesto všechno i v rovině sociální jsou ještě procesy a jejich kategorie genericky blízké procesům individuálním. Berger a Luckman toto popisují jako typizaci habitualizovaného jednání a z ní plynoucí zjednodušení vzájemné interakce – jakési „osamozřejmění" jednání. Nejedná se zatím o instituci, jelikož tato typizace vychází z kompatibility zvyků ztroskotance a Pátka, sama však nevytváří mechanizmy donucování či kontroly. Funkci zpětné (proto)vazby, která udržuje typizaci ve stavu efektivní interakce, zatím plní objektivní faktory; tuto funkci bychom programátorskou syntaxí mohli vyjádřit:

if *´typizace´*=true then *´zachování existence obou aktérů´*.

Pokud bychom hledali přesnou odpověď na otázku, jak to lze jednoznačně dokázat, museli bychom proniknout hluboko do oborů zkoumajících podstatu lidského vědomí. Jednoduchým náznakem nastíníme, kde je možné hledat argumenty, a následně jejich kvanta pilně třídit a rovnat v důkaznou řadu mluvící pro naše myšlenky.

Ve funkčních projevech lidského vědomí existují určité pravidelnosti, které je utvářejí a jsou patrně evolucí prověřeny jako ideální pro přežití druhu. Velmi pregnantním

sedm hodin ráno, dostává mléko a dnes se tak nestalo (byť neverbální komunikací) mohli bychom mluvit o vědomí

příkladem takového ustáleného projevu budiž sémiotická funkce. Problematika přirozeného jazyka a jeho determinačních účinků na svět je velice komplikovaná a mnohdy se zdá i protichůdná ve svých záměrech a tendencích. Nicméně je průzračným důkazem abstraktního systému, který v diskurzivním potenciálu obou typů komunikací – intrapersonální i interpersonální – existuje a je rovněž jejich nezbytnou definiční podmínkou. Je to tudíž autonomní síť, která ovšem nemá hmotné zastoupení v realitě. Na ose hmota – abstrakce není primární. Je přímým dědicem událostí, v nichž systémy (lidé), prostřednictvím kognitivních funkcí a především utvořením referencí na ně, expandovaly svůj prostor P do oblastí, které nemohly měřit ani vážit. Přesto tak učinily. Lze se domnívat, že v zájmu efektivity výměny energie a obecně zachování. Nově se rozvíjející funkce má různé aplikace, což poukazuje na to, že v druhotné fázi svého vývoje je podmíněna opakováním procesů svého vzniku v ještě vyšší rovině abstrakce (viz Barthesovu řadu konotací s vrcholem v mýtu).

S dostatečnou dávkou odvahy a drzosti si lze představit další asociaci. Fenomén tvorby reprezentací reality a jejich následného řetězení na základě syntagmatických a paradigmatických pravidel do funkčních celků, jež jsou v konečném projevu systémem schopným determinovat dokonce původní „rodičovský" systém, lze připodobnit k jevu lidské psychiky, kterému se říká projekce. Princip je stejný jako u vztahu objekt – znak, jen je mnohem dynamičtější. Z různých individuálně-psychologických důvodů si člověk utváří reference na svou vlastní existenci, vzorce chování, zkušenosti formou zástupného fenoménu v objektivní realitě. Tento fenomén je, podobně jako znak, arbitrérní. Význam mu konstruuje až subjekt, který tímto způsobem řeší vlastní ukotvení v časoprostoru.

S projekcemi se však setkáváme i v rovině sociální. Mohli bychom je označit za evolučně vyšší stupně individuálně-psychologických interakcí a jejich projevem ve společnosti jsou sociální instituce. Na ty jsou projektována očekávání jednotlivců, která se kvantitativně zmnožují v diskurzivním potenciálu (genericky příbuzném prvnímu stupni vědomí).

Nesnažíme se říct, že toto uvědomění přináší všelék na problémy lidské společnosti, nebo že by se s nimi mělo zacházet na základě jednoho zvoleného modelu. Jejich principiální podobnost nevypovídá nic o jejich dopadech na realitu, jelikož působí na různých úrovních, vykazují různou míru komplexity. Je ale dobré si uvědomit, že v komplikovaném a nepřehledném světě referencí, odkazů, náhražek a simulací existuje nástroj dekonstrukce, který odhaluje základní rovnice fraktálu.

Vraťme se zpět k modernitě a tomu, čím se odlišuje od předchozích období vývoje

společnosti.

Technologický pokrok v komunikaci jednotlivých společenství a možnost ovlivňovat vnímání reality jednotlivců a komunit z jednoho centra do mnoha směrů, si vynutily extenzi lidského vědomí na úroveň, ve které podnět jednotlivce k jinému jednotlivci ovlivňuje recipienta jednak na jiném místě, jednak v jiném čase (a též sociálním, psychologickém, politickém kontextu) a zároveň primárně nezasahuje do interakcí recipienta s jeho nejbližším okolím. Toto rozpojení existuje dávno před vznikem modernity. Hranicí, od kdy stojí za zmínku, je moment, v němž rozpojení vede ke vzniku nadstavbových abstraktních systémů s vlastní strukturou a konkrétním ohraničením v prostoru D. Na těchto nově ustavených abstraktních systémech závisí existence prvků prostoru P uvnitř jeho hranic.

Modernita je tedy vývojová fáze určitého lidského společenství, jejíž vitální funkcí je existence institucí ve formě abstraktních systémů, které se přímo podílejí na řízení celku. Zároveň se vznikem takových systémů mizí možnost jejich reverzibility na výchozí podmínky.

Abstraktní systém přitom definujeme jako **kvantitativní zmnožení kvalitativně příbuzných druhů interakcí**, které mají samy charakter autopoietické sítě se svými prvky, diskurzivními potenciály a abstraktními systémy vyšších řádů.

Mohli bychom je identifikovat s různými sociálními jevy. Nejjednodušší přirovnání se nabízí v otázce třídního rozdělení komunity. V předmoderní společnosti probíhala komunikace mezi jejími členy na základě a v rámci možností relativně bezprostředního (osobního a přítomného) kontaktu. Proto vazby a interakce byly podmíněny rodovou příslušností, případně příslušností k místu, vlastníkovi půdy. Modernita přinesla zásadní průlom v identifikaci individua. Epistéme sociálního statusu se rozšířila o subjektivně-funkční parametry. Objektivní a mnohdy arbitrérní parametry byly upozaděny v zájmu zachování individua, potažmo celku.[12] Každý soubor všech abstraktních sociálních systémů vzniklých jako reakce na podnět způsobující mezní entropii společenství v konkrétním úseku časoprostoru se nazývá **reflexní modernita.**

Takový druh uspořádání lidských jedinců je schopen lépe (efektivněji) komunikovat se svým okolím. Prostřednictvím abstraktních systémů totiž reflexní modernita jako inovovaný systém seskupuje vhodné prvky P tak, aby zajistil pokračování své existence a vypořádal se s destabilizačními vlivy vně i vevnitř. Za takový systém lze

[12] Dělník teď může být dělníkem, protože je schopen interakce v určité definované oblasti diskurzivního potenciálu D, díky abstraktnímu systému, jehož je součástí. Jinak, může vykonávat svoji profesi na základě své odbornosti v (teoreticky) libovolném místě, kde je právě jeho odbornost žádaná

považovat jednu ze základních institucí modernity – národní stát. S ním související vznik represivních složek, nových mocenských struktur, kulturních vymožeností a inovací vědění prostřednictvím organizace školství přinesl další prohloubení komplexity a instituce se tak staly základním předpokladem přežití státu. Prvky P tedy už nejsou vitální podmínkou přežití, jelikož nový systém je definován v abstrakci. S tímto fenoménem souvisí i dělení moci na konsenzuální a individuální, kterým se budeme zabývat později.

2.5 Reflexivní modernita II.

Seberegulační povaha společnosti zakládá předpoklady vzniku ještě další velmi podstatné funkce systému. To, co Giddens nazývá **expertními oblastmi**, je v podstatě reflexí dění uvnitř prostorů P, D i A.

Jelikož je definiční podmínka přítomna jak na hranici prostoru P, a ve své replice na vnitřní hranici diskurzivního potenciálu s okolím, nemůže garantovat přežití, protože abstraktní systémy zajišťující komunikaci s okolním prostředím jsou coby nadstavbové funkce (v pokročilejší fázi integrace systému do okolí) již ovlivňovány cizími abstraktními systémy (potažmo cizími prvky P). Systém s vnitřní organizací PDA v určitém stádiu sílící entropie, a řekněme rostoucí energetické závislosti, proto vytváří mechanizmus **reflexivity sebe sama**. Tady se od Giddensova pojetí zcela odchylujeme.

Pro názornost je důležité představit si, že zatímco v prostoru P mají interakce charakter ploché sítě vymezené pomyslnou osou X a Z, prostor D je její extenzí po ose Y, oboje ohraničené definiční podmínkou, tak expertní oblasti jsou **dilatace** prostoru PDA.

Jak tyto dilatace vznikají? Na vnějším okraji diskurzivního potenciálu (vstup) i v systému samotném (vnitřní evoluční procesy) se hromadí kvanta energie, která nejsou kompatibilní s definiční podmínkou nebo je nelze adekvátním způsobem zapojit do výměny prostřednictvím brzdících mechanizmů anebo tyto (= aktuálně vzniklé reakce) nejsou kvalitativně kompatibilní s kognitivním nastavením definiční podmínky. Expertní oblasti E mají za úkol tato kvanta „detekovat" a naložit s nimi takovým způsobem, aby neohrozila dynamickou rovnováhu. Přepětí, které vzniká, je směřováno na některou brzdící podmínku. Vnitřní struktura této podmínky je dilatována směrem dolů po ose Y – od kvantitativních ke kvalitativním vazbám (směrem do prostoru P). V diskurzu sociální vědy lze říct, že expertní oblasti dekonstrukčně působí na abstraktní systémy a poznávají odrazy těchto změn ve vazbách základních konstrukčních prvků.

Síla E působí z vnějšího okraje přes struktury a funkce diskurzivního potenciálu. Její dekonstrukční tlak se projevuje změnou parametrů vazeb nejenom uvnitř abstraktních systému, ale rovněž mezi podsystémy celku navzájem. Tím se zákonitě promítá i do struktur v prostoru P. V případě, že je systém „zásobován" velkým množstvím podnětů, na něž reaguje prostřednictvím obvyklých metod popsaných výše, a současně existují nezpracovatelná kvanta energie, projeví se na okrajích a ve větší vzdálenosti od jádra dilatace opačný účinek než v ní samotné. Dojde k přeskupení vazeb abstraktních systémů tak, aby byla zachována struktura celku. Tento jev a jeho důsledky lze přirovnat k plátnu,

na které hodíme pomeranč. V místě dopadu se plátno prohne. Na okraje plátna, které drží několik rukou (= prvky P), se to projeví tak, že ti, kdo plátno drží, působí proti dopadu určitou silou. Mají-li zájem, aby plátno zůstalo rovné i s pomerančem (= byla zachována původní struktura systému), musí přidávat svoji energii do doby, než plátno udrží pomeranč zcela napnuté. Energie, kterou předají plátnu, se rovná energii, jež předtím způsobila dilataci plátna (při zanedbání ztrát mechanické energie proměněné například v teplo). Pokud by šlo o vskutku velký pomeranč, je pravděpodobné, že by se jednotlivci držící plátno přizpůsobili velké energii dopadu a zakřivení i rekonstitucí svých těl. V nové poloze by již byli schopni další náraz vstřebat bez dilatačních účinků na plátno (pochopitelně v případě pomeranče se stejnou energií). Nutno podotknout, že ti, kdo plátno drží, i ten, kdo pomeranč hází, jsou příslušníky jednoho společenství a jejich aktivita je cílená. Pomeranč je náhodný předmět, který házející objeví v místnosti. Stejně tak by to mohl být kámen. Je dokonce velmi pravděpodobné, že účastníci pokus zopakují s použitím různých předmětů, aby zjistili odolnost plátna.

Tento zjednodušený model nám pomůže definovat expertní oblasti jako reflexivní potenciál systému. Proč ale expertní oblast „riskuje" ataky struktury a možný rozpad celku? Energie E (expertní oblast) je jedna z funkcí systému. Je tedy nezbytně zapojená do informační výměny uvnitř systému. Proto informace o tom, jaké kvantum použila, kam je cíleno, a jaký bude jeho pravděpodobný dopad, eliminuje náhodné jevy, které můžou představovat riziko. Systém tak simuluje účinky jevů za jeho hranicí na vlastní struktury a funkce.

Zatímco brzdící podmínky jsou primární kognitivní funkcí systému, expertní oblasti jsou sekundární sebepoznávací mechanizmy, které pracují s reflexí a tu následně předávají celku jako možnost rekonstituce a adaptace.[13]

Dilatace prostorů A a P je tedy možné vnímat jako deduktivní **dekonstrukci** reality na její základní stavební kameny. Naopak odezvu ve strukturách a funkcích okolí samotné dilatace jako induktivní proces **adaptace**. Expertní oblasti proto zakládají předpoklad reflexivity (sociálního) systému. Adaptace je naproti tomu konkrétní reflexí.

---

[13] Řekněme, že v zemi X je podprůměrně rozvinutý automobilový trh. Automobily a lidé, kteří je užívají, jsou prvky P systému. Samotné spojení auta s člověkem je vysoce nepravděpodobné. Míra rizika poškození jak prvků, tak okolí systému je obrovská. Nicméně určitá urychlující podmínka kdysi ve společnosti vyvolala potřebu zkracovat časoprostorové vzdálenosti. Automobilizmus sám o sobě je tedy způsob uspořádání aut a lidí v diskurzivním potenciálu dané země (abstraktní systém). Má charakteristickou míru komplexity a souvislostí, ve kterých zasahuje do společnosti. V zemi vznikne z libovolného důvodu potřeba většího počtu automobilů. Když podobná situace zasáhla sousední stát, nepřipravenost jejího automobilizmu způsobila chaos (nárust počtu dopravných nehod, nedostatek pohonných hmot, růst cen benzínu, následnou ekonomickou krizi a změnu politického režimu). V zemi X proto vznikla potřeba reflexe tohoto externího, dosud neznámého jevu. Z různých oblastí se proto vyčlenila skupina jedinců se specifickými dovednostmi a znalostmi, která automobilizmus zkoumá jako jev odborný. Od konsenzuální hladiny abstraktních systémů do prostoru P simuluje působení zvýšeného počtu automobilů. Dochází k jistým závěrům, navrhuje řešení. Posílené instituce, případně jednotlivci, jsou tak připravení na možnost střetu s „motoboomem"

Z dlouhodobého hlediska nemusí dekonstrukce nabízená expertními oblastmi znamenat úspěch. Obecně bychom měli fungování expertní oblasti vyjmout z jakýchkoli hodnotících kategorií. Důvodem je fenomén kontingence, který na časové ose vývoje daného „výstupu" expertní oblasti může působit opakovaně a různě. Když si současně uvědomíme, že jedna rekonstituce vazeb v systému po působení dilatace probíhá paralelně s externími vlivy, vnitřními podněty, globálními a lokálními zpětnými vazbami, je zásah expertní oblasti v procesuální perspektivě předvídatelný jenom pravděpodobně a za účasti mnoha výchozích podmínek.

2.6 Moc

Pojetí moci v systémové představě není nikterak jednoduché.

Moc definujeme jako schopnost prvku či struktury systému co nejefektivněji ovlivnit ostatní jeho části včetně sebe sama. Připomeňme si, že i prvek P jsme definovali jako autonomní systém, který koexistuje s okolím ve větším celku společnosti. (viz fraktální povahu systému)

Individuální moc potom definujeme jako kvalitativní autonomii prvku P ohraničenou vlastní konstitucí, neboli definiční podmínkou prvku P. Probíhá na ose Y směrem dovnitř prostoru P (při zanedbání skutečnosti, že diskurzivní potenciál obklopuje prostor P ve všech směrech; uvažujeme tedy v řezu systému).

Konsenzuální moc lze chápat jako realizaci konkrétních částí individuální moci prvků P kvantitativním zmnožováním vazeb (struktur) blízké kvality v diskurzivním potenciálu.

V kontextu abstraktních systémů a expertních oblastí nelze opomenout, že prvky P nejsou tvořeny jenom lidskou individualitou. V případě sociálních institucí je konsenzuální moc výsledkem interakcí jednotlivců ve veřejném diskurzu. Ne-lidské prvky P (hmotné projevy lidské kultury, přednostně technologie) však také disponují individuální mocí (například energiemi, které drží jejich součásti pohromadě ve funkčním celku). Konsenzuální moc (= účel) těmto prvkům však může dodat až působení lidské individuální nebo konsenzuální moci. Konsenzuální moc první sekery pochází z potřeby jednotlivce třeba pokácet strom – z jeho individuální moci. To, že se později tento předmět začal používat i k organizovanému zabíjení, je výsledkem specifické konsenzuální moci více jedinců. Současně to poukazuje na skutečnost, že konsenzuální moc je nutné vnímat jako abstrakci, protože se odehrává v imaginárním prostoru, kde prvky P nabývají potenciál nových vlastností, které se realizují v konkrétní podobě právě aplikací dostatečně velké konsenzuální moci.

V těchto souvislostech se nabízí úvaha, že lidská společnost je taková, ve které neživé předměty mají konsenzuální moc pocházející z individuální nebo konsenzuální moci lidské, jinými slovy – pokud mají účel v potřebách jednotlivců nebo skupin. Nabudou-li ale předměty konsenzuální moc řetězením vzájemných interakcí, jejichž výsledkem je autonomní působení v prostoru PDA lidské společnosti, které určuje konsenzuální moc lidských prvků a determinuje organizaci diskurzivního potenciálu do nových abstraktních systémů, mluvíme již o ne-lidské společnosti. Tyto procesy

dehumanizace jsou paralelou s adaptací společnosti. Tudíž jsou přirozeným evolučním procesem, ve kterém člověk opakuje kroky evoluce v prostředí svého vědomí a kultury. Toto uvědomění je velmi podstatné pro zkoumání současného vývoje společnosti s důrazem na ty fenomény, které úzce souvisí s technologií.

V diskurzu médií moderní masové komunikace a pokusech je utřídit do teoretického aparátu, který by připomínal paradigma, je to zásadní činitel.

Mediální komunikace totiž sdružuje několik soustav propojení různých typů konsenzuálních a individuálních mocí.

Jako informační a energetický tok vázaný na obrovské technologické zázemí, disponuje mediální komunikace značnou individuální mocí[14]. Determinující účinek technologie na informační toky osvobozuje přenášený text, coby výsledek individuální nebo konsenzuální moci člověka, tím, že umožňuje jeho předávání a uchovávání mimo lidskou přítomnost. Médium izoluje text v diskurzivním potenciálu nutností převést kód přirozeného lidské jazyka do kódu technologie. Tato obsahová entita může opakovaně a v různých prostorových souvislostech apelovat na oblasti systému, v nichž se nachází kompatibilní technologický aparát, k její konzumaci. Záměrně nemluvíme o dekódování. To je totiž úzce svázáno s individualitou a kontextem, v jakém prvek P existuje. Zajímá nás však samotný proces konzumace, který vyžaduje určitou časoprostorovou konstituci. Tato konstituce je pro nás odrazem konsenzuální moci ne-lidských prvků, jelikož působí na individuální moc lidí tím, že je svazuje v čase a prostoru s určitým konkrétním obsahem prostřednictvím technologie.

Jde o proces, který je principiálně inverzní časoprostorovému rozpojení, nicméně v jiném řádu souvislostí. Dalo by se namítat, že veškerá technologie a obsahy, které jsou na ni navázány, pocházejí z konsenzuální (a v době síťových médií i individuální) moci člověka. Na druhou stranu není novým objevem, že konzumace mediálních obsahů je závislá na reorganizaci času, že centra obývacích místností se shodují s polohou televizního přijímače, že témata mezilidské komunikace se překrývají s agendou médií. To všechno však ještě neznamená, že by společnost neodpovídala definici modernity. Naopak, modernita nastává nyní i v diskurzivním potenciálu, a tím soustředí naši pozornost na něj a vzdaluje nás zájmu o prvky P a jejich přímé interakce.

A právě tento fenomén je pro nás důkazem autonomní moci ne-lidských prvků. Jejich původcem je člověk. Ovšem z perspektivy společenství je tento fakt již vedlejší.

[14] Tuto individuální moc asi nelze pochopit jinak, než v jejím odraze do lidského světa. Technologie komunikace je odborně, ekonomicky a v nemalé míře i energeticky náročným souborem zařízení. Povaha média jako výrobního prostředku tudíž v sobě nese určité nároky na příjemce i na vysílatele. Různorodé projevy těchto nároků tedy chápeme jako individuální moc technologie

Položme si otázku, kolik jednotlivců rozumí struktuře individuální moci technologie. Je to několik odborníků, které bychom mohli hledat ve shrnující kategorii abstraktního systému „elektrotechnici". Tento abstraktní systém je však natolik diferencovaný, že ani jeho prvky P již neinteragují v bezprostředním okolí, ale ve vlastním diskurzivním potenciálu pomocí určitých paradigmat a „elektrotechnických axiomů". Témata této komunikace jsou velmi daleko od témat celospolečenských a jsou určována převážně technologií samotnou. Nicméně do původního systému se vracejí jako „technologické axiomy" (= soubory „elektrotechnických axiomů"; jejich nadřazené kategorie). „Náš" prvek P v této situaci nemá schopnost při dekódování technologicky mediovaného textu přímo pracovat se vztahem označující-označované. Svým způsobem pracuje s mýtem, který generický nijak nevybočuje z řady mnoha jiných mýtů, se kterými jedinec operuje. Konstrukční paradigma tohoto mýtu mu není záhadou o nic míň než u mýtů lidských. Nicméně jeho syntagma vnímá jako hotové působení, na které se adaptuje jako na podnět. Toto syntagma sestává z řetězce konsenzuální moci technologie, který sice organizovali lidé, nicméně „našemu" prvku P je to jedno, jelikož se potkává už s hotovým energetickým podnětem. Rozšíří-li se takto konstruované působení technologie do systému v podobě hmotných elementů, naroste počet prvků P. Když se ale zamyslíme nad jejich konstrukcí a zpětnovazebnými smyčkami definičních, urychlujících a brzdících podmínek celého systému, je nápadně jasné, že adaptace celku bude s novými prvky probíhat jinak. V prostoru P totiž máme prvky, kterým bude v diskurzivním potenciálu vytvořeno kvantitativní zmnožení jejich kvalitativně blízkých interakcí. Ačkoli samy nejsou schopné vědomých procesů parametrů lidských, podědily „genetické" informace po svých původcích. Tím je jim umožněno vstupovat do diskurzivních potenciálů společností i jednotlivců relativně přirozeně a přinášet na primární hladiny individuální a konsenzuální moci lidí kdysi konsenzuální a nyní (v metaforickém smyslu) již individuální moc technologie.

2.7 Dilatace PDA

Podívejme se nyní na dilataci prostorů P, D, A a jejich struktur (obrázek 3).

Vznik expertní oblasti si vyžádá deformaci diskurzivního potenciálu, potažmo prostoru P, kde se změní situace pro optimální vazby. Původní interakce se totiž ocitají v **jámě** a narůstá energie potřebná k jejich udržení. V závislosti na vlastnostech zasažených prvků se vazby rekonstituují, což vyvolá lavinu adaptace v prostoru P, a posléze i prostorech A a D, které posléze odeberou energii i expertní oblasti a její působení skončí. Cyklus se uzavírá, systém je změněn (= adaptován). Právě popsaný krok adaptace má velmi blízko k adaptaci na urychlující podmínku prostřednictvím „tradice". Opět jej totiž řídí princip, který ustaluje strukturu při nestabilním energetickém toku. Jeho kvalita se však od kroku předchozího diametrálně odlišuje v tom, že integrita systému je udržována progresivně. Pakliže se energie výměn kontinuálně zvyšuje, je pravděpodobné, že i expertních oblastí bude přibývat. Tím se z definiční podmínky (viz 2.3) vytrácí prvek tradice, respektive vzniká její nadstavba s rostoucím významem.

V této fázi evoluce se již zabýváme entitou třetího řádu. Entita prvního řádu bylo společenství prvků P ve stavu dynamické rovnováhy (nebo k ní limitně blízkém). Entita druhého řádu, náhodným jevem vzdálená od dynamické rovnováhy, vyvinula mechanizmy reakce pro opětovné přiblížení se k dynamické rovnováze. Entita třetího řádu už sama vytváří simulace urychlující podmínky, které jsou posléze reflektovány celým systémem.

Proč tedy expertní oblasti vznikly? Jsou nezbytným důsledkem tradice jako integrační síly systému. Bylo-li zachování úkolem tradice, musela tato sebe sama adaptovat na novou situaci právě tak, že se proměnila v definiční podmínku. Již na počátku jsme předpokládali, že definiční podmínka je kapacitně omezenou strukturou, která v procesu adaptace oslabuje vlastní esenciální jádro ve prospěch informace o nové konstituci systému. Jelikož byla touto informací expanze vlastních kapacitních možností společnosti a možnost změny či vzniku jakékoliv struktury, staly se expanzivní inovace samotnou definiční podmínkou – v extrémním vyjádření novou tradicí, která je inverzním odrazem tradice původní. Expertní oblasti vnikají jako nová esence „znající" možnosti systému. Kruh se uzavírá a systém se opět může limitně přibližovat ke stavu dynamické rovnováhy do momentu zásahu další náhodné události.

K otázce konce modernity lze poznamenat, že totální nadvláda expertních oblastí nad konsenzuální mocí abstraktních systémů by mohla znamenat onen dlouho

diskutovaný přechod k postmodernitě. Postmodernu tedy můžeme předdefinovat jako stav, v němž všechny důsledky modernity působí na lidskou společnost jako tradice a nová urychlující podmínka (kterou ani expertní oblasti, coby funkce progresivní adaptace nedokáží absorbovat) způsobí, že se systém přesune z tradiční formy do další reflexivní fáze.

2.8 Kyvadlo kulturálních studií – příklad aplikace PDA

Kulturální studia jako směr zájmu odborníků mnoha vědeckých disciplín jsou jedním z mnoha příkladů expertní oblasti. Za všechny ostatní – svou příslušností k sociálním vědám vyhovují kulturální studia naší představě o reflexivním charakteru modernity, proto je využijeme jako příklad adaptace a progresivní inovace systému.

Sociologie si klade za cíl poznat a vysvětlit fungování tak komplexního uspořádání, jako je systém mezilidských vazeb a všech nadstavbových institucí, které jsou jejich výtvorem. Tento nelehký úkol se vyvinul jako expertní oblast již s „genomem" progresivní inovace. Je to úsek reflexní modernity, který nechtěně zvyšuje reflexivní potenciál společnosti. Proč nechtěně? Pro sociologii je velmi důležité (aspoň v krátkých časových úsecích) pracovat se statickým vzorkem sociální reality. Obecně věda postavená na zachycování jevů v přírodě a následném zkoumání pravidelností v jejich výskytu, dovozování dopadů a konečně konstrukce teorií s co nejobecnější platností má potíže se svou vlastní exaktností, když se ve zkoumaném předmětu objeví náhodný prvek či skoková evoluce. Aby bylo možné kognitivním aparátem vědy zachytit pravidelnosti, tedy základní kameny teorie, je nezbytné zbavit zkoumaný fenomén jeho dynamiky a časoprostorových souvislostí. Věda je tak uvězněná někde v diskurzivním potenciálu systému a vybírá si ke svému studiu nekompromisně malý úsek celku.

Intenzivní koncentrace pozornosti na určitou oblast a předávání informací o ní zpět do veřejného diskurzu je v mnoha ostatních vědních oborech téměř zcela bez následků (nebo aspoň bez primární následků). Průlomový objev v kvantové mechanice se stěží týká života jednotlivce víc než coby zajímavost (byť je z hlediska materiální podstaty jeho existence klíčový). Kvantová mechanika je svým způsobem zaměřena na externí oblasti systémů lidské společnosti.

Sociologie, naproti tomu, je expertní oblast, která dilatuje přímo prostory, z nichž vychází. Prostorová blízkost její vazby na struktury společenského systému zkracuje prodlevy mezi dilatací a odezvou okolí. Její „jáma" je hlubší a gravitační účinek větší, protože je genericky velmi blízko kvalitě struktur prostoru P. Do veřejného diskurzu z ní proto pronikají informace mnohem rychleji a častěji. O co víc se tedy sociologie snaží poznat systém lidské společnosti, o to víc se vzdaluje výchozímu předpokladu tohoto poznání – statickému momentu umožňujícímu popsat nějaký fenomén. Sama vytváří tlak na vznik expertních oblastí. Kulturální studia jsou jednou z nich.

Z perspektivy této práce vůbec nepřekvapuje, že na začátku všeho stálo úsilí

britských elit o zachycení a především zamezení evoluce v otázkách kultury. Byla to nevyhnutná reakce tradice na rostoucí energetické vstupy. Leavisistická osvětová činnost pak už představuje konstituci jakési definiční podmínky. Přestože se pořád snaží o konzervaci tradičních hodnot a atributů kultury, pracuje již metodou aplikovaného povědomí o nových podmínkách systému. Integruje tedy do diskurzu kultury informaci o možnosti a charakteru změny a snaží se vyvažovat „neblahý" stav novou metodou. Lze říct, že je to fatální prohřešek vůči tradici, kterou tyto snahy obhajují. Na druhou stranu ale již víme, že je to taky velmi osvědčená forma adaptace na změnu, dalo by se říct jediný možný princip reakce.

Zrcadlo dění v kultuře, jež bylo nastaveno elitistickou snahou od 60. let 19. století až do třicátých let století 20., tak spustilo spirálu s odstředivou (a místy nepravidelnou) trajektorií, která při dvojrozměrném pohledu vypadá jako kmit kyvadla.

Podívejme se nyní na konkrétní souvislost dilatace s „kyvadlovým" přenášením pozornosti na různé úseky reality kultury.

Kultura, kterou zde míníme, je od svého antropologického pojetí již poněkud vzdálená. Ve zkoumání kulturálních studií se objevuje jako soubor diskurzivních „komodit" sdílených určitou (velkou) skupinou lidí, tedy jako abstraktní systém(y) vysoké komplexnosti (masová kultura).

Kulturální studia, coby expertní oblast sociální vědy, dilatují i „svět" svého původu, a teprve prostřednictvím něj pak i předmět zkoumání. Stává se, že jevy, jimiž jsou badatelé KS zaujati, reagují na gravitační působení jámy mnohem rychleji než celá jejich expertní oblast, protože jsou už součástí hustě provázaných struktur a funkcí ovlivňovaných ze všech stran (z P, D i A). Není proto divu, že při pohledu na konstituci této expertní oblasti v krajních bodech kmitu kyvadla se objevují nejvíc metodologické definice (**textuální a auditoriální** přístup). Konkrétní závěry o obrazu kultury bychom však měli nejspíš hledat někde uprostřed, v momentě, kdy je pomyslné kyvadlo kolmé na rovinu a má největší pohybovou energii.

Proč je tomu tak? Kulturální studia jsou ponořena mezi dva světy, z nichž jeden je definičním rámcem druhého. Publikum (ještě nepojmenované tímto termínem) dává vzniknout médiím komunikace. Můžeme tedy říct, že média jsou abstraktním systémem publik. Jsou ale i samotným systémem. A přesně tak je teď budeme chápat.

Máme tedy autonomní systém publik a autonomní systém sdělovacích prostředků, které jsou sice vitálně svázané s publikem, nicméně jejich působení na publikum již vykazuje jistou autonomii.

Definujme si nyní proměnné pro lepší orientaci. Při zanedbání diferencované struktury publik předpokládejme, že známe dva jejich základní typy. Masové publikum a elity. Masové publikum drží ve svých rukou drtivou většinu reálných výrobních prostředků. Zato elity mají kapacity (protože nemusí nic držet v rukách) řídit distribuci energie pocházející z výrobních prostředků. Oba dva celky jsou abstraktní systémy definované v diskurzivním potenciálu. Elity se však z hlediska moci můžou konstituovat jedině v diskurzivním potenciálu, tedy v prostoru dominující konsenzuální moci.

Působení abstraktního systému elity obecně je charakterizováno stejně jako působení expertní oblasti – tedy jako tlak konsenzuální moci na moc individuální. Liší se účel a výsledek.

Zatímco elita hmotných statků působí v prostoru P-D-P, elita intelektu působí v prostoru P-D-E...-D-P. „E" v našem vzorci je expertní oblast, která působením elity může vzniknout. V definiční podmínce systému elity totiž očekáváme klíčovou informaci, že elita expanduje směrem od prostoru P do prostoru D a (pokud možno) i do prostoru E (byť E není jedinou možností). Tento impuls v definiční podmínce tedy s rostoucím zaplněním prostoru D strukturami masových publik „vyhání" elity do nadstavbové oblasti tak, jak byly „vyhnány" z prostoru P. Řekněme, že v druhém až třetím řádu „vyhnání" je míra konsenzuální moci již tak vysoká, že při následné dilataci moci individuální dochází k její značné rekonstituci (účinky médií). Následně v prostoru D dochází k proměnám struktur masových publik a vzniku zcela nových. Podobně jako v obecném systémovém modelu i zde předpokládáme kontinuální navyšování energetických vstupů do systému, a tedy zrychlování všech transformací a adaptací.

Mluvíme-li o entitě třetího řádu (a otázkou zůstává, kolik entit jiných řádů existuje v jejím nitru), výchozí „zrychlení" **a**, kterým expertní oblast působí na prostor P, se do expertní oblasti vrací jako $\mathbf{a}^3$, které už je těžko kompatibilní s původním zrychlením. Reflexivní potenciál elity se tak snižuje, protože hodnota energie navracející se expertní oblasti jako případný objekt progresivní inovace je řádově podstatně intenzivnější, než výchozí hodnota. V zájmu zachování (opět mluvíme o elitě jako samostatném celku) se však adaptuje na novou situaci nějakou rekonstitucí svých struktur (např.: odklon od textuálního k auditoriálnímu přístupu).

K charakteru publik je nezbytné vysvětlit, že zde pracujeme s předpokladem, že vznik kulturálních studií je důsledkem „nespokojenosti" elit, neboli jejich nekompatibility s obsahy masových publik (díky odlišnosti v jejich definičních podmínkách a různých úsecích diskurzivního potenciálu, který zabírají) a následné adaptační snahy. I když se

dnes kulturální studia snaží o jakési inkluzivní pojetí duality publik a médií komunikace, dědictví jejich definiční podmínky motivuje toto snažení právě nespokojeností elitního publika.

Vraťme se nyní k rozdělení publik. Elita i masa společně vytvářejí média komunikace, potažmo jejich obsahy. Elita není v diskurzivním potenciálu kompatibilní s masou. Elita tedy vytváří kompatibilní obsahy médií komunikace (z dominující konsenzuální povahy své moci). Média jsou současně vázána k mase, která jejich působením vytváří masová publika (nikoli kvantitativně, ale kvalitativně koherentní diferenciace výchozí masy). Média jsou tedy pod tlakem dvou odlišných typů konsenzuální moci, z čehož plyne nutnost působení na moc individuální (v případě masových publik) i na moc konsenzuální (v případě elit). Tím se média stávají autopoietickým abstraktním systémem. Elity na zhuštění vazeb (a narušení možnosti autonomie) reagují tvorbou nadřazených celků (expertních oblastí), kterými by se vypořádaly s působením médií.[15]

Z právě vyřčeného tedy plyne, že kulturální studia jsou (v systémovém pojetí) reflexivním, a potažmo regulačním nástrojem kontroly elity nad masami. Reflexe, které vytvářejí, však obnovují povědomí o tom, že elity jsou příslušné k masám, a tudíž regulační tendence mají vliv i na jejich integritu. Toto „uvědomění" – oslabení expertní oblasti (v daném momentě nastavené elitisticky) – v systému uvolní energii pro média a další kolo restriktivního působení elity (potažmo další vytvoření nové jámy expertní oblasti). Elita tak pulzuje v narůstající vzdálenosti od masy prostřednictvím reflexe mediálního systému. Toto spirálové pulzování je v celém systému žádoucím mechanizmem udržování dynamické rovnováhy.

Oscilace předmětu kulturáních studií od textuálního k auditoriálnímu přístupu je tedy analogií pulzování elity k mase a zpět. Jáma, kterou působení expertní oblasti vyvolá na ose konsenzuální-individuální moc, dodává energii celému systému. Tak, jak oscilují kulturální studia, osciluje mnoho dalších systémů.

Tato oscilace, nazývající se **kyvadlo kulturálních studií**[16] a pohybující se po stále delší trajektorii, reprezentuje otázku systému: „Co je důležitější? Konsenzuální, či individuální moc? Společnost, či jednotlivec? Celek, nebo jeho základní konstrukční prvky? Označující, nebo označované?" Je to projev reflexivní povahy autopoietického systému lidské společnosti, která díky němu neztrácí adaptabilitu na rostoucí počet změn.

[15] Mediální studia, sociologická studia, kulturální studia, aplikovaný výzkum jiných vědních oborů jako psychologie, ekonomie...
[16] Termín jsme převzali z přednášek a odborných textů PhDr. Ireny Reifové, Ph.D., www.reifova.info

Kapitola 3 – Krok pozadu

Domníváme se, že pro soudobý náhled na sociální a komunikační procesy vytváří koncept PDA kolem své definice auru strukturalistické dekonstrukce, která v duchu nastupujícího procesuálního myšlení vypadá jako anachronizmus. Jsme si vědomi skutečnosti, že způsob, jakým pracujeme se systémem v definiční části této práce (zejména v kapitole 2.), nedává čtenáři příliš prostoru pro procesuální uvažování. Zdánlivě strukturalistické stabilizování společenského systému v čase, jehož jsme se v předchozích odstavcích často dopouštěli, má však svůj zcela konkrétní účel. Modernita, jejímž je strukturalizmus slavným dítětem, totiž odpovídá pouze jednomu vývojovému stádiu z trojice uzavřený, otevřený a autopoietický systém, se kterou pracuje průkopník systémového pohledu v oblasti sociálních věd – Niklas Luhmann. Konkrétně **otevřenému systému**.

Luhmann rozlišuje tři dosud identifikovatelné vývojové stupně společenského systému. Uzavřený, otevřený a autopoietický. Hranice mezi nimi jsou poměrně prostupné. Společnou vlastností všech kategorií v tomto dělení je, že při pozorování můžou společnosti uspořádané podle jednoho z Luhmannových modelů vykazovat různě intenzivní fragmenty vlastností všech tří typů. Není to selháním metody nebo pojmového aparátu. Tento fakt plně odpovídá přístupu dynamické systémové teorie, který jsme zdůrazňovali i my. Jednotlivá stádia či formy organizace prvků nejsou jedinou alternativou. Vzájemně se překrývají a doplňují.

Charakteristiky, o nichž se chystáme mluvit, dokonce můžou být kvalitativně v opozici, a přesto koexistovat v jedné síti jako plnohodnotné a pro systém životně důležité funkce. Je-li potřebné odpoutat se od strukturalistické „pitvy" života, nelze to učinit jinak, než se zbavit nutkavé potřeby jednoznačnosti. Zejména v diskurzu sociálních věd, které na sebe berou odpovědnost za podchycení řádu. Jenomže řád není tak jednoznačný, jak bychom si asi přáli. Sociální komunikaci nelze redukovat do lineární funkce. Nelze ji ani poznat, jak tvrdí Luhmann. Lze ji pouze poznávat. Musíme pracovat s neustálým vědomím, že poznáváme na základě pravděpodobnosti výskytu určitého jevu. Tudíž jsme vždy o krok pozadu za „skutečností". Není možné pochopit dění v tak podmíněném souboru prvků, jakým je lidská společnost, jenom na základě dekonstrukce jeho projevů a následného součtu – jednoznačným stanoviskem autority poznání. V současném lidském světě je jednoznačnost nežádoucím prvkem.

Kapitalistická organizace energetických zdrojů totiž dospěla díky vědě a rozpojení

moderního vztahu práce – kapitál do etapy, v níž jakákoli jednoznačnost omezuje mobilitu a flexibilitu. Ambivalence, o níž se ještě zmíníme, je průvodním jevem tohoto rozpojení a nahrazuje produktivní závislost pracujících na kapitálu nejistotou, aby neustále vytvářela napětí. Úkolem ambivalenční tenze je stimulovat spotřebu v době, kdy v západní civilizaci možnosti převyšují potřeby. *Epistéme* rozvinuté reflexivní modernity je, jak ukážeme níže, přímým potomkem progresivní inovace. Je to neustálá změna a destabilizace řádu proto, aby její *techné* mohla žít. Je to parazitická existence „vědět jak" na úkor „vědět co".

3.1 Uzavřený a otevřený systém

Uzavřený systém definujeme jako stabilní soubor prvků a interakcí. Jeho primární snahou je zabránit průniku podnětů z okolí. Pro tento typ uspořádání platí, že je poznatelný. Rigidní struktury, které jej tvoří, jsou definovatelné buď na základě nějakých pozorovatelných vlastností, nebo – a to je podstatné – na základě jediného funkčního projevu: snahy o zachování současného stavu organizace. V tomto ohledu můžeme Luhmannovo vidění uzavřeného systému ztotožnit se systémem tradičním, jak jsme o něm uvažovali v předchozí kapitole. Musíme si ale připomenout, že tradiční systém je u nás vnímán z poněkud jiné perspektivy.

Matematická operacionalizace chování uzavřeného systému je poměrně jednoduchá, jelikož jejím výsledkem bude za všech podmínek jedna konkrétní snaha o zachování. Za dominantní strukturu uzavřeného systému v mezilidské komunikaci proto můžeme považovat tradici. Nicméně tradiční systém vykazuje i vlastnosti vyšších vývojových stupňů. Při detailním historickém pohledu bychom patrně nalezli známky abstraktních systémů a expertních oblastí.

K rozlišování mezi uzavřeným a jiným typem systému nás proto neopravňuje pouhé rozpoznání přítomnosti „vyšších" struktur, ale spíš míra, jakou zasahují do procesů energetické interakce, či naopak do procesů vedoucích k zamezení jakékoli interakci. Předpokládali jsme, že systém není plochou sítí. Je to spíš fraktální prostorové větvení, které od okolí odděluje definiční podmínka. Z toho plyne, že pokud existuje nějaká vlastnost systému na nižším řádu, může existovat i na řádu vyšším. Existují-li abstraktní systémy a expertní oblasti jako kategorie lidského vědomí, budou existovat paralelně i v sociální interakci, ať už splňuje vlastnosti uzavřeného, otevřeného, či autopoietického systému.

O něco těžším úkolem bude poznání **otevřeného systému**. Aby vynikly rozdíly a společné rysy, a abychom měli možnost definovat určité procesy, o nichž chceme hovořit, budeme uzavřený a otevřený systém popisovat současně jejich srovnáváním.

Podle Luhmanna je otevřený systém takový model uspořádání, v němž se společnost definuje ve vztahu se svým okolím. Interakce je žádoucím jevem zdokonalování struktur a funkcí systému. Zatímco uzavřený systém zachovával strukturu a tím se vystavoval velkému riziku dezintegrace, otevřený systém aplikuje dynamiku vnitřní reorganizace k tomu, aby vlivy okolí adaptoval. Z toho plyne důležité rozlišení metodologie, jakou tyto kategorie implikují při jejich zkoumání. Uzavřený systém se

zachováváním struktury je nejlépe poznatelným aparátem **strukturalizmu**. Otevřený systém naproti tomu vyžaduje vhled do **funkcí** jednotlivých **struktur**. Vidíme určitou souvislost v paradigmatickém zpoždění nástrojů poznání za projevy společnosti. „O krok pozadu" je přesně situace, v níž tradiční společnost je nahrazena společností moderní, která teprve vynalézá strukturalizmus. Fenomény poznatelné touto optikou se dějí před jejím vznikem, nikoli současně s ní. Stejně tak strukturní funkcionalizmus vzniká v době, kdy umírá modernita vzájemné závislosti práce a kapitálu a nastupuje doba autopoietických společností, na něž nemáme jednoznačný paradigmatický aparát. Uvědomujeme si, že je potřebný. Nicméně jeho objevování opět koreluje s děním ve světě, které indikuje velkou změnu, a nesmělým odhadem této práce je, že než se povede procesuální myšlení zakotvit jako přirozený „modus operandi" sociální komunikace a výzkumu, nebudeme schopni s jeho pomocí skutečnost poznat, ale pouze, jak upozornil Luhmann, poznávat. Jedinou novotou tohoto přístupu, která patrně přetrvá, je orientace na proces, který byl vlastní všem společnostem, nicméně až pozdní modernita si uvědomuje patřičným způsobem jeho důležitost. „O krok pozadu" tedy bereme jako zatím nezbytný princip fungování sebereflexe člověka a jeho vyšších organizací. V přírodních vědách totiž interval prodlení mezi epistéme a techné není tak velký.

Z definice otevřeného sociálního systému plyne, že Niklas Luhmann při svém popisu společnosti překročil přírodní rámec autopoiesis a v kontextu lidského soužití ji vnímá jinak než Maturana a Varela – autoři teorie o autopoiesis v oblasti biologie. Podle těchto dvou vědců totiž nervový systém nereaguje na podnět pouhým zapojením stabilních struktur nervových buněk, ale rekonstituuje tyto struktury podle potřeby na principu zpětné vazby, dokud se tělo nebo mysl nepřizpůsobí novým podmínkám. Autopoiesis pro Luhmanna je něco poněkud jiného. Pro tuto chvíli však zůstaneme u otevřeného systému.

Luhmann tvrdí, že otevřený systém funguje na principu reflexivity dění kolem a uvnitř. Zdálo by se tedy, že v našem konceptu PDA se bude shodovat s reflexivním systémem. Zkušenost nám však ukazuje, že to, co historicky Luhmann ztotožňuje s otevřeným systémem, odpovídá nejvíce reflexní modernitě. Tedy stavu, kde vznikají konkrétní ohraničené úseky reflexe nějakého podnětu.

Výrazným faktorem, který v otevřeném systému hraje roli jakési sekundární urychlující podmínky – tedy podnětu, který vzniká primárně v interakci s okolím, ale později se samo stává příčinou změn –, je diferenciace. Na rovině definic, ve které se nyní

pohybujeme, je diferenciace projevem adaptace struktur na základě jejich funkčnosti z hlediska „záměru“[17], tedy zachování. V této vývojové fázi systému je diferenciace klíčovým nástrojem ke zdokonalení celku, jelikož nabízí jak možnost rozšíření adaptačních schopností, tak možnost vyřazení nefunkčních struktur. Diferenciace zvětšuje počet struktur na základě saturování potřeb systému. Je tedy zdrojem komplexity. Zároveň je však i nástrojem redukce. Pokouší se redukovat vlivy kontingence, které v nové situaci narůstají. Tato vývojová fáze odpovídá modernitě.

Z hlediska sociální komunikace a distribuce moci je důležité si uvědomit, z čeho vzešla, a jaké byly její důsledky. Evropa, která se ze středověku vymanila díky renesanci intelektu, se nachází ve sporu o ambivalenci vnímání reality. Inspirace čerpaná z antického skepticizmu je však dovedena do nových důsledků. Zygmunt Bauman v knize *Individualizovaná společnost* tento spor o ambivalenci a pokusy jej vyřešit ve prospěch nastupujícího politického a ekonomického řádu vidí ve snahách normativně ustanovit etiku a morálku lidského jednání. Zatímco antický skeptik pokládal ambivalenci za doménu intelektuálně nadaných a morálně silných jedinců, kteří díky ní dokázali skutečně poznávat svět, novodobý evropský skeptik volal po vymícení jakékoli pochybnosti o jednoznačnosti určité pravdy nebo způsobu uvažování. Přemíra možností, která se následně objevila v ranně kapitalistické Evropě, musela být držena v takové vzdálenosti od ovládaných sociálních skupin, aby v nich nevyvolávala nejistotu a úzkost.

„Mohu“ a „chci“ je v tomto diskurzu základní dvojice kategorií, s nimiž můžeme pracovat a ilustrovat na nich projevy uzavřeného, otevřeného a autopoietického systému.

Uzavřený systém (předmoderní společnost a lidé, kteří ji jako předmoderní kvantitativně definují) se projevuje rozhodováním jednotlivce, a potažmo i sociální komunikací v definičním rámci „mohu (ano/ne)“. Ústředním bodem dění v individuálním i společenském kontextu je z objektivních příčin „možnost“. Ačkoli se vůle, která bude později označena za hnací sílu modernity, vyskytuje i v uzavřeném systému, je otázka, jak silným motivačním faktorem je. Bezpochyby existuje nejen jako součást subjektivního světa prvků takového systému. Účastní se řízení ve smyslu: „chci to, protože to mohu z imperativu tradice“, nikoli ve smyslu: „chci to, protože jsem si to vybral“, jak tomu bude později. Jde o rozlišení pohybu po ose individuální – konsenzuální moc, respektive určení kauzálních vztahů, z nichž pramení jednotlivé postoje. Rovnost prostorů PDA předpokládá, že tato osa vlastně vůbec neexistuje, respektive existuje její jediný bod, ve

[17] „Záměr“ nesmí být chápán jako projev vědomého snažení či dokonce mystického hybatele. Je to kategorie označující projevy systému k dosažení statické nebo dynamické rovnováhy

kterém se potkává individuum s konsenzem v jednotě s definiční podmínkou. Je to limitní konvergence vůle a možností jednotlivce s definovanou objektivitou jeho života.

3.1.1 Metodická odbočka

Uzavřený systém, který jsme aproximací ztotožnili s tradičním systémem, se vyznačuje přítomností tradice jako definiční podmínky. Řekli jsme, že P a D jsou v tomto případě totožné. Je proto těžké si představit osu individuální – konsenzuální moc kolmou na rovinu PxD. Rozhodně to není možné ve třech rozměrech našeho světa. Zároveň ale známe perspektivu, ze které tato teze vzešla. Je to perspektiva modernity a model tradičního systému je pouhou regresí, a tedy nevyhnutelně zjednodušením. Nesmíme zapomínat ani na fraktální povahu systému a řády, v nichž pozorujeme – tedy skutečnost, že vždy volíme jednu perspektivu pohledu na systém a vlastnosti, které tak objevíme, nejsou kompletním vzorcem jeho složení.

Zde je vhodná chvíle připomenout si, že kdybychom vnímali sociální realitu pouze jako soubor struktur a jejich funkcí, koncept PDA by byl dávno zpochybněn a usvědčen z redukcionizmu. Luhmann se svou triádou kategorií systémů nabízí pohled „z ptačí perspektivy". Lze jej aplikovat pouze při velké abstrakci a zahrnutí mnoha zkušenostních poznatků a teoretických předpokladů současně. Giddens, jehož jsme zvolili pro začátek jako zdroj terminologie, naproti tomu hodnotí společnost jako „sousedství". Vnímá konkrétní projevy, jež jsou zachytitelné statistickými metodami, třídí v datech a číslech, zavádí pojmy, které stabilizují projevy společenského života. Koncept PDA by měl být, metaforicky vyjádřeno, „transfokátorem", jehož pomocí se lze dívat na svět z „ptačí perspektivy" i „koukat sousedovi večer do ložnice", aniž bychom získali převrácený či neostrý obraz. PDA má nastínit osy, na nichž probíhají procesy, které jsou vlastní všem sociálním systémům. Jeho výhodou je schopnost uchopit předmoderní společnost a vyložit dynamiku procesů, která v ní probíhala, aniž bychom zároveň zrelativizovali, nebo naopak přecenili rozdíly v sociální komunikaci v minulosti a dnes.

Koncept PDA ve druhé kapitole je potřeba vnímat jako průnik Luhmannovy „ptačí perspektivy" a Giddensova „sousedství". Obecně tedy platí (viz 2.3), že: P = D (Luhmannův pohled na předmoderní společnost) a současně P je podmnožinou D (naše aplikace Giddensovy terminologie).

Doufáme, že touto metodickou odbočnou se nám povedlo ukázat, že koncept PDA

není nadbytečnou reartikulací již vyřčeného. Dvouznačnost přístupu PDA bude možné vyřešit pouze dvouznačností odpovědí na otázky této práce.

3.1.2 Vůle versus Možnosti

Rámec rozhodování „mohu: (ano/ne)" zakládá operacionalizaci ve dvourozměrném prostoru. Máme zde totiž otázku „mohu?" a binární opozici „ano/ne" v odpovědi. To implikuje existenci nějakého referenčního mechanizmu. Když jsme v tradičním systému umístili rovnítko mezi prostor P a diskurzivní potenciál, vykázali jsme tento systém do dvou rozměrů Luhmannovské „ptačí perspektivy". Nesmíme však zapomínat, že tento prostor není vakuum ve kterém prvky existují izolované. Zmiňovaná implikace nám připomíná něco, na co šlo velmi jednoduše zapomenout – přítomnost definiční podmínky v tradičním systému. Nazývala se tradicí. Prvky P jsou tedy odkázány na bezprostřední komunikaci, což však neznamená, že jejich motivy a spouštěcí mechanizmy jejich jednání jsou závislé pouze na bezprostřední komunikaci s okolím. Je jim k dispozici jistý referenční mechanizmus (což je ostatně základním předpokladem existence společnosti).

I v tradičním systému existuje diskurzivní potenciál. Vzpomeňme na slova Bergera a Luckmana o ustavování sociálních institucí, zejména na první fázi, jíž jsme se věnovali ve druhé kapitole (viz 2.4). Víme, že v rovině jednotlivce existuje plnohodnotný třírozměrný prostor PDA s osou „individuální – konsenzuální moc". Nechceme se dopustit redukce, zároveň však lze těžko sloučit představu třírozměrného „aparátu" individua s dvourozměrným modelem společnosti. Těžko se nám totiž hledají důvody, proč by komunikace a řízení v systému takto mohly a měly vypadat. Odpověď přitom není až tak složitá.

Řekněme, že máme na stole ve volném prostoru mnoho třírozměrných předmětů. Povrch stolu je v tomto diskurzu pro nás systémem. Je to plocha, která jako jediná v jinak úplně prázdném prostoru spojuje jednotlivé předměty. Obdélníkový profil povrchu stolu je pro nás diskurzivním potenciálem, současně jediným prostorem, na němž můžou předměty spočinout – tedy prostorem P a jeho hrany jakousi definiční podmínkou. V předmětech probíhají plnohodnotné procesy, jejichž výsledkem je nějaká vůle. Vůle se v naší metafoře projeví rozsvícením předmětu. Vůle očekává reakci, která přichází v podobě specifického odrazu světla od ostatních předmětů. Jenomže pokud bude předmětů

mnoho a nepravidelně rozložených, existuje předpoklad, že světlo pronikne jenom do určité omezené vzdálenosti. Je to dáno tím, že diskurzivní potenciál se rovná prostoru, v němž se světlo vůle šíří, tedy ploše stolu. Zpětná vazba proběhne jenom na omezenou vzdálenost a postupem času se z ní stane jediná možná odpověď (tedy součet všech odrazů). Binární povaha ano/ne je tvořena tím, jestli se v možnosti něco změnilo. V tradičním systému tedy chci = svítím; mohu = odrazu, který konotuji buď s ano, nebo s ne podle toho, jestli došlo ke změně v odrazu. Mnoho předmětů na stole však po rozsvícení jednoho zůstane ve stínu. Ne že by v tradičním systému neexistovala volba. Je však omezena diskurzivním stínem. Všechny předměty, které jsou v mém bezprostředním okolí, totiž omezí moji možnost přijmout odraz světla z předmětů za nimi. Pravděpodobnost, že se mi dostane jiného odrazu, znamená pro stůl ohrožení – naznačuje nutnost rekonfigurace. Proto je stůl izolován od ostatních stolů, které by tam mohly být, a natažením jakéhosi diskurzivního ubrusu by bylo možné docílit toho, že světlo určitých předmětu by došlo až na druhý stůl. V případě, že by se však z důvodu gravitační anomálie oba stoly vychýlily stejným směrem, mohly by po diskurzivním ubrusu sklouznout jiné předměty a vyrazit z našeho stolu ty stávající.

Příklad se stolem měl naznačit obtíže, jaké má komunikace v určitém omezeném diskurzivním prostoru, a připravit čtenáře na příchod progresivní inovace do definiční podmínky současně s otevřeným systémem. Je to příklad geometrický, který je potřeba tak vnímat. Kdybychom totiž chtěli do modelu zahrnout všechny poznatky o geometrii, odrazu světla a jiných souvisejících oblastech, nastal by opak našeho záměru – ukázat, jak může být třírozměrný PDA aparát individua v tradičním systému redukován na ohraničenou plochu.

Vraťme se nyní k pojmu **imperativ tradice**. Tradici používáme ve smyslu definiční podmínky, jak je definována pro uzavřený systém. Její hranice je ustanovena tím, co prvky P pokládají za hranice svého systému a mají motivaci to bránit[18]. Je těžké dojít k jednoznačnému závěru, co nebo kdo v předmoderních společnostech určil hranice. Víme o důsledcích těchto vymezení, nemůžeme si však být jisti, odkud přesně pramení.

Definiční podmínka uzavřeného systému se zdá vycházet z dvourozměrné povahy „mohu (ano/ne)". Habitualizace tohoto přístupu ke světu (jehož původce právě nelze spolehlivě určit) a typizace do omezeného počtů variací tohoto přístupu pro omezený počet komunikačních událostí bude nejspíš „zdrojovým kódem", v němž je naprogramován diskurzivní potenciál uzavřeného systému. Je to energeticky a časově

[18] Viz „záměr"

poměrně nenáročný mechanizmus verifikace podnětu, který pravděpodobně pochází z biologické podstaty člověka. Binární kódování je jazykem, kterým mluví příroda. Je univerzálně optimální na každém stupni diferenciace s tím, že na nižším stupni diferenciace plní úkoly spolehlivěji než ve vyšších řádech organizace, kde už do procesů značně zasahuje fenomén kontingence. Výčet interpretací zástupného pojmu „mohu" ponecháme na čtenáři.

I když se podíváme na tradiční společnosti, které existují ve světě v hojném počtu dodnes, nemůžeme říct, že by neprocházely vnitřním vývojem či úplně postrádaly komunikaci s okolním světem. Obvykle uváděné výdobytky modernity: industrializace, rozvoj technologie a komunikačních prostředků aj. nejsou tím, co otevřený systém kvalitativně odlišuje. Export „západní" kultury po celém světě probíhal vždy od počátku modernity. Berme to jako vlastnost otevřeného systému. Ten nejenže zahrnuje podněty z komunikace s okolím do sebe, ale současně se snaží okolí ovlivnit. Je to projev kognitivních funkcí, jenž je genericky blízký kognitivním funkcím lidského individua. Uzavřené tradiční systémy, o nichž teď mluvíme, jsou vystaveny vlivům těchto procesů a kvůli reakcím na tyto procesy vykazují dílčí vlastnosti otevřených systémů, aniž bychom je tak mohli nazývat.

Příčinou shledáváme něco, čemu Michel Foucault říkal **epistéme** a co v našem konceptu PDA je výsledkem interakce definiční podmínky a diskurzivního potenciálu ve vědomí prvků P. Epistéme coby potenciál ke zdiskurzivnění reality, rámec její artikulace v sociální komunikaci, nevnímáme jako nadřazenou entitu, která determinuje vnímání světa. Je souborem všech společných rysů členů společenství, jimž tito členové připisují původ v objektivní realitě nebo z ní přímo pocházejí (vzpomeňme na definici prvku P v kapitole 2). Epistéme je tedy limitní norma pro „příjem" objektivní reality. Je to přenosový protokol komunikace podnětů a odpovědí v diskurzivním potenciálu, který je naprogramován jazykem definiční podmínky.

Zatím splňujeme předpoklady Niklase Luhmanna i konceptu PDA v tom, že necháváme v diskurzu vedle sebe klidně koexistovat uzavřený systém s jeho rigidní povahou a vlastnosti typické pro vyšší míru komplexity a komunikace. Blížíme se však současně poznání, jak je to možné i ve skutečném světě.

Díky omezené komunikaci, nebo spíš omezené chuti a schopnosti uzavřených systémů rozvolňovat své definiční hranice je obtížné najít prvního hybatele přechodu k otevřenému systému. Nebudeme se zdržovat výčtem pravděpodobných událostí, které znamenaly nadlimitní energetickou dávku a následný výskyt emergenčních vlastností v

původně uzavřených systémech. I uzavřené sociální systémy mají komunikační rozhraní. I tradice, která obsahuje genom lidskosti, jakkoli ji tady od člověka oddělujeme, má kognitivní funkce založené na zpětné vazbě – tedy základním komunikačním mechanizmu. Můžeme předpokládat, že pokud existuje možnost s uzavřeným systémem jako celkem „mluvit", existuje možnost „mluvit" i s jeho jednotlivými prvky. Čím víc bude systém uzavřený, tím je pravděpodobnější, že se konkrétní vnější obsah a případně i komunikační záměr mine účinkem. Zároveň však pro prvky systému bude cizorodá energetická situace projevem objektivní reality. Naplníme tak jednu podmínku z definice epistéme. Stejně jako epistéme vzniká z napětí mezi diskurzivním potenciálem, definiční podmínkou a prvkem, i nově importovaná epistéme může vztahy mezi těmito strukturami přeskupit. Pokud proběhne pouhá výměna epistém, uzavřený systém nepřestává existovat, stává se pouze jiným uzavřeným systémem. Je možné, aby došlo k velké kulturní změně, avšak v uspořádání společenství se změnilo málo. Byť jiná, nová – epistéme pořád zůstává referenčním rámcem rozhodování typu „mohu (ano/ne)". Dočasná změna v binární opozici odpovědi neznamená, že dochází ke vzniku alternativy, jež by zakládala existenci vůle. Naopak. Utvrzuje existenci této epistéme artikulací obou možností.

Zmiňovaný boj proti ambivalenci naznačuje, že existuje i jiný možný stav. Že nemusí nevyhnutně dojít k výměně epistém. Pokud z nějakého důvodu setrvává původní konfigurace struktur uzavřeného systému ve stabilním stádiu a současně kontinuálně dochází ke komunikaci s prvky P z okolí v jiném rámci, může se tato situace stát předmětem objektivní reality. V přírodě nejsou neobvyklé jevy, kdy se dva živé systémy spojí, aby vytvořily jeden lepší, adaptabilnější. Nic lepšího než evoluční vývoj v tom asi nelze hledat. Proto by nás neměla nijak děsit představa, že epistéme může být do systému absorbována. V takovém případě určitě dojde k přechodu od „dvourozměrného" do „třírozměrného" světa. Kdyby v nově vzniklé formaci byly epistéme typu „mohu (ano/ne) A" a „mohu (ano/ne) B", nevystačíme si s pohybem v rovině. Přítomnost dvou kvalit epistéme znamená přítomnost dvou soustav „diskurzivní potenciál – definiční podmínka – prvek P". Je to stav úplně odlišné energetické distribuce. Tak jako je odlišný kombinatorický potenciál jedné hodnoty se třemi dalšími a dvou hodnot se třemi dalšími. Vzniká abstraktní protosystém, který není ničím jiným, než ustáleným uznáním (re**kogni**cí) existence alternativy po ose „chci (ano/ne)", který bude vyžadovat nové supramédium, tedy diskurzivní potenciál na nové hladině. Vzniká osa individuální – konsenzuální moc, vzniká nová epistéme vzdálená té z uzavřeného systému. Její významnou vlastností je, že již není souborem rysů prvků systému. Je souborem rysů

systému, který vychází jednak z prostoru P, ale již i z nového prostoru D. Póly, mezi nimiž epistéme popsaná jako napětí vzniká, jsou nyní definiční podmínka, diskurzivní potenciál, prvky P a abstraktní systémy. Nejedná se víc o uzavřený výčet možností, ale jakési "tři tečky" v otázce možností proměny systému. V kapitole 2 jsme pro tuto skutečnost zavedli v kontextu definiční podmínky pojem **progresivní inovace**.

Nabízí se protiargument, zda není možné, že po čase prostou koexistencí dojde ke sloučení epistéme A a epistéme B, takže se diskurzivní potenciál znovu sloučí s prostorem P. Situaci vzniku nového rozměru systému jsme však uvedli počáteční podmínkou. Je to časově relevantní komunikace zvnějšku (= objektivní reality). Pokud by její trvání bylo kratší, než je schopnost prvků P rozeznat změnu v "mohu (ano/ne)", byl by tento protiargument oprávněný. Ostatně jsme to označili jako výměnu epistém. Jiná otázka je, může-li se otevřený systém vrátit do uzavřeného stádia. Odpověď není jednoznačná. Z hlediska přírodní systémové teorie to možné není, nedojde-li současně k dezintegraci systému. Rozpadne-li se prostor P na několik autonomních systémů, můžou tyto být opět uzavřené. Nevíme zcela určitě, jestli to platí i pro systémy jiné, než lidská společnost, ale domníváme se, že i kdyby vznikly uzavřené systémy rozpadem původního, existovaly by v jejich kognitivních funkcích kompatibility, které by umožňovaly vzájemnou komunikaci. Možnost této komunikace by byla předmětem vůle a při současném průběžném působení objektivních energetických vstupů by patrně došlo k její aplikaci a opětovnému vzniku otevřených systémů. Z toho plyne, že přechod na vyšší evoluční úroveň po Luhmannově třídílné stupnici je nevratný, dokud existuje „paměť" struktury, o níž víme, že je vlastní všem živým systémům. Je to kybernetická vlastnost živého systému, která by musela být vymazána, aby se vývoj ontogeneticky vrátil do předchozího stádia. To by však znamenalo, že již neexistují prvky P, které jsme zkoumali dříve, a neexistuje předmět zájmu našeho výzkumu – společenství těchto prvků. Dočasný sestup po triádě dolů je jiná otázka. Patrně je možný stav rozpadu otevřeného systému na několik uzavřených a otevřených. Jako objekt našeho zájmu bychom ale potom nejspíš tyto autonomní systémy nevnímali jako jednotlivé, ale jako síť systémů. Ne hned. Postupem času by však došlo k jevům, které popisujeme dále v kapitole.

Možnosti energetické distribuce a komunikačních výstupů otevřeného systému značně narostly. Nyní v něm existuje komplexita, ze které plynou nové nároky. V Luhmannově analýze této situace se jako optimální řešení jeví diferenciace. Z našeho pohledu je diferenciace zatím totožná se vznikem abstraktních systémů, které fungují jako brzdící podmínky jednak pro podněty z vnějšku (otevřený systém nyní komunikuje, aby

pokryl své potřeby) a současně se potýká i s progresivní inovací v definiční podmínce.

Pakliže dosud byla existence sociálních institucí věcí moci, nyní je to otázka přežití společnosti, ačkoli mocenské zájmy z ní nemůžeme vyloučit. Instituce hrají významnou roli v procesu diferenciace společnosti. Jejich náhlý nárůst s nástupem modernity mohl být a pravděpodobně i byl reakcí na tlak ambivalence; uvědomovaný či nevědomý. Přesahují-li volby možnosti vůle, způsobuje to úzkost a individuum je paralyzováno nerozhodností. Proto nově získané nástroje k rozvoji a současně nové velké výzvy musely nevyhnutně vyvážit opatření redukující ambivalenci v těch oblastech života, ve kterých individuum působilo jako základní prvek systému. Zdaleka se to netýká jenom materiálních výrobních prostředků, ale i toho, co Marx nazval kulturní nadstavbou. Náš pohled na věc křižuje marxistické členění. Jako příklad uveďme třeba reinstitucionalizaci práce, rodiny, ale třeba i školství a velmi důležitý vznik veřejnosti a politiky jako výkonu „vůle lidu", která je pro společnost té doby stejně klíčovou institucí jako průmyslová výroba.

Mohlo by se zdát, že pracujeme s představou rozškatulkování lidských jedinců za účelem efektivnější dělby práce. Nikoli. Pakliže tvrdíme, že nástrojem diferenciace jsou abstraktní systémy a současně víme, že abstraktní systémy v konceptu PDA předpokládají schopnost prvků P komunikovat na základě určitých kvalitativních kompatibilit v kvantitativním zmnožení, a jedince vnímáme jako multipotentního, potom víme, že jedinec se může v diskurzivním potenciálu artikulovat v mnoha abstraktních systémech. Právě skok v řádu je tím, co umožňuje takto uvažovat. V uzavřeném systému se odehrávaly procesy v rovině AxA, zatímco otevřený systém žije ve světě AxAxA. Prvek v uzavřeném systému existoval v řádově menším kombinačním prostoru než prvek otevřeného systému.

3.2 Otevřený systém

Moderní společnost pokládáme za otevřený systém. Předpokládáme, že přechod od uzavřeného systému nebyl příliš kontinuální záležitostí. Ač se v historické retrospekci může jevit nástup nového sociálního a ekonomického uspořádání západní civilizace jako spojitý vývoj vesměs inspirovaný technologickým a intelektuálním rozvojem Evropy, z hlediska teorie systému to spíš poukazuje na neúplnost kritérií, jimiž modernitu ve zpětném pohledu ohraničujeme. Na toto téma bylo napsáno mnoho knih a odpřednášeno mnoho hodin. Víme zcela jistě, že je zbytečné věnovat se modernitě v detailech. Zásoba perspektiv a paradigmat hodnocení industriální západní civilizace od jejího zrodu přes současnost až do budoucnosti převyšuje potřeby naší práce. Nebudeme tedy ztrácet čas výčtem konkrétních autorských náhledů. Zamyslíme se spíš nad dvěma pojmy, které by měly být s odborným popisem sociální skutečnosti neodmyslitelně spjaty.

Začneme něčím, čím bychom měli možná končit. **Reflexe** jako vlastnost společenské komunikace byla v diskurzu sociálních věd „objevena" poměrně nedávno, ačkoli třeba umění s ní pracuje jako s imanentní vlastností mezilidské komunikace. Již jsme ale naznačili v názvu kapitoly, jak je to s aktuálností kategorizace procesů. Zpoždění terminologie je způsobeno tím, že funkčně strukturální paradigma přestalo být dostatečně efektivním nástrojem pro zachycení podstaty společenského pohybu. Bylo potřeba jej nějakým způsobem dynamizovat. Ačkoli ve druhé kapitole je reflexní modernita třetím stupněm proměny systému, není konečnou fází, ani tím, co vystihuje současnou situaci „vyspělého" světa. Z nedostatku diskurzivních nástrojů pro uchopení současnosti poskytl nám Ulrich Beck skvělý prostředek k pochopení modernity a jejího přetržitého vývoje.

Reflexní modernita je konkrétní konfigurací společnosti v ohraničeném úseku času. Jakkoli by se mohlo zdát, že jde jenom o kategorii, kterou konstruujeme, abychom snáze popsali obraz minulosti, reflexnost je skutečnou vlastností otevřeného systému. Reálně existuje a jejím nejhmatatelnějším důkazem je technologický pokrok. Veškerá technologie je totiž výsledkem zmnožení určitých vazeb ve snaze vyřešit aktuální podnět. Můžeme tedy říct, že parní stroj je reflexí rostoucích nároků na efektivní výrobu. Chceme-li určit příčiny vzniku modernity pomocí technologie, zabředneme v nekončícím výčtu inovací. Uniklo by nám, že není podstatný výsledek, nýbrž proces, kterým společnost k výsledku dospěla. Podobně by dopadly i pokusy chronologizovat modernitu prostřednictvím umění, vzdělávání a obecně všech sociálních institucí a organizací, které se dříve nebo později objevily.

Evoluční změny se dějí skokovitě, nikoli spojitou proměnou něčeho v něco jiného. Domníváme se proto, že modernita rovněž nevznikla a nevyvíjí se v časoprostorovém kontinuu. Reflexní povaha kategorií, kterými byla modernita vymezena, nás upozorňuje na jeden princip, který je mnohem důležitější než technologie a intelekt. „Třírozměrná" povaha modernity nevznikla pouhým přidáním alternativy (viz výše), ale uznáním možnosti pohybu po zcela nové ose mezi alternativami. V existujícím otevřeném systému je pravděpodobný výskyt mnoha alternativ. S každou z nich však neroste i počet rozměrů, ve kterých svět existuje. Třetím a zatím jediným novým rozměrem lidského soužití je pohyb mezi alternativami, který prostupuje definiční podmínku. Princip vůle v nejširším systémovém pojetí (= pohyb mezi alternativami) tedy zakládá i samotnou reflexnost společnosti. Nový definiční rámec, ve kterém prvky nedávno ještě uzavřeného systému jednají, si vynucuje úpravu organizace systému. Jako emergenční vlastnost je vůle uspokojována v přerušovaných časových a prostorových úsecích vznikem abstraktních systémů a expertních oblastí. Těchto úseků a jejich reflexí je velmi mnoho a jsou na časové ose nahuštěny na dosud nezvykle malý prostor. Zatímco rozprostraněnost jediné změny v uzavřeném systému nám umožnila vnímat jednoznačné epochální inovace a ve skutečnosti byla v diskurzu systémů rozprostraněnost jediným, co poutalo naši pozornost, nová víceúrovňová struktura otevřeného systému umožňuje zbavit se rozprostraněnosti ve prospěch efektivity. Zhuštění evoluce jednotlivých institucí raně moderní společnosti proto mate diachronní pohled na modernitu a charakterizuje ji jako plynule se vyvíjející formu organizace se spojitými úseky dynamické proměny. Jinak řečeno: pro samou evoluci by nám málem utekla její podstata. Aspoň v historické analýze příčin. Pokud jde o projevy, tam naopak díky náhlým změnám organizace řádu společnosti velmi rádi hovoříme o revoluci. Princip je ale stejný. Evoluce i revoluce jsou v systémovém pohledu jedno a totéž – reflexe nevyhovujícího stavu uspořádání následným procesem adaptace. Prefix „re–" se používá podle toho, jestli se zrovna díváme z „ptačí perspektivy", nebo „šmírujeme souseda dalekohledem".

Teď je jasné, že pro tehdejší historické a sociální badatele, tedy expertní oblasti otevřeného systému, nebylo jiné cesty, než vynalézt strukturalizmus. O dalších motivech k tomuto počinu jsme se v podstatě vyjádřili na začátku práce. Souvisejí s fundamentální vědou, která nabídla svůj aparát odborné sociální a individuální reflexi. Nabídla jej ovšem i s antropickým principem. V duchu zásad objektivní hermeneutiky tak nemůžeme mít nikomu za zlé, že strukturalizmus ovládl expertní oblasti, jelikož byl v diskurzivním potenciálu přítomen již dlouho před tím jako odraz principu reflexního vývoje společnosti

napříč jejím uspořádáním.

3.2.1 Diskontinuita a modernita

Jak ukážeme později, modernita je plná toho, o čem se předpokládá, že je základem postmodernity. Nespojitosti vývoje se v systémovém pohledu zdají být vhodnější pro popis industriální Evropy mnohem víc než pro současnost. Je potřeba upozornit a pamatovat, že pro určení kontinuity sociálního řádu není rozhodující čas, nýbrž dynamika, s jakou probíhá. Epistéme lidského času je totiž z evolučního hlediska úplně irelevantním pojetím.

Přinejmenším pro prvek P se musí postindustriální společnost stát mnohem spojitější již proto, že je od narození zapojen do husté sítě vztahů s okolím (ač si to v danou dobu neuvědomuje, děje se to spíš přes primární sociální skupinu) a že je předem zbaven mnohých projevů „vůle" a vzhledem ke složitosti systému sociální kontroly i mnohých projevů „možnosti" (ve smyslu popsaném výše).

Podstatné v tuto chvíli je zamyslet se, nebyl-li prvek P ve vznikající modernitě vystaven větším "ranám osudu", za které mohla nespojitost vývoje, než je tomu v současnosti. Progresivní inovace, která je zdrojem skokové evoluce a je sebeurychlující[19], je pro systém poměrně novým fenoménem a její replikace nemusí probíhat na všech úrovních najednou. Ačkoli je v definiční podmínce, potažmo v diskurzivním potenciálu, předpokládáme, že i v nově vzniklém systému zůstávají zpočátku některé oblasti prvků P izolované v původním stádiu vývoje.

Vycházíme z toho, že jednotlivé typy z Luhmannovi triády vykazují dílčí vlastnosti ostatních. Tak jako mohl v uzavřeném systému existovat obraz otevřené komunikace, může i v nové evoluční formě existovat oblast anachronizmu. Ve skutečnosti je to však mnohem prostší. Tyto oblasti totiž zejména v sociální komunikaci nemusíme označovat žádnými přívlastky, které odůvodňují jejich existenci. Ještě i dnes jsme svědky mnoha uzavřených systémů, které vznikají, trvají různě dlouho a zanikají; buď úplně přestanou existovat nebo se rozvinou (ve smyslu evolve). Zjednodušeně lze říct, že se to týká především alternativních paradigmat, která ustavují tu a tam subkulturní formace se strukturou popsatelnou jako uzavřený systém. Mohli bychom dokonce uvažovat při „ptačím" pohledu na řád moderního státu o existenci zcela záměrného procesu vytváření

[19] Na jednu stranu odbourává ze systému entropii, na druhou stranu ji zvyšuje - konzervační paradox

rigidních uzavřených systémů a totalit na úrovni konkrétních institucí – například: vězenství, povinné školní docházky (nikoli školství jako takového), přeživší uzavřené povahy církve a mnoha jiných.

Tyto oblasti reziduální uzavřenosti v nově vzniklém otevřeném systému jsou zasahovány skokovým vývojem podle aktuálních potřeb systému z části nezávisle na prvcích P, z části z vnitřní potřeby systému, z části kontingentně. Ve všech třech situacích je v čerstvě ustavené modernitě progresivní inovace novinkou. Lidské vědomí, a především jeho schopnost komunikace a ukládání informací přes interval lidského života je tedy v určitém smyslu (= na úrovni individua) brzdící podmínkou. Přežívá v něm tradice a objektivní zásah do epistéme všednodennosti, jak jsme ji popsali výše v kapitole, může být mnohem drastičtější ranou pro ontologické bezpečí, a tím vnímána jako projev nespojitosti. Je nutné mít na paměti fakt, který je dokázán přežíváním uzavřených oblastí dodnes, že progresivní inovace nepostihuje sociální komunikaci rovnoměrně. To by odporovalo povaze reflexní diferenciace, která by nemohla být efektivním nástrojem adaptace, jakým se pro moderní industriální společnost stala.

V současnosti je míra komplexity nesrovnatelně vyšší. Individuum je proto schopno vnímat změny v omezeném rozsahu a neuvědomovat si jejich původ v přetržitém skokovém vývoji. Jednotlivé diskurzivní formace, kterých v rané modernitě nebylo tak mnoho, jsou dnes samy natolik složité, že ačkoli shrnují mnoho poznatků o vnitřním prostředí i okolí systémů, individuum je schopno je artikulovat mnohdy pouze přes zástupnou symboliku kódů. Tyto kódy jsou produktem *progresivní inovace*, kterou obsahují a přenášejí dále. Evoluce se děje mnohdy automaticky pouhým příjmem a interpretací kódů. Prvek P je tak blíž představě kontinuity.

Díky podmíněnosti těchto kódů přirozeným jazykem jeví se artikulace a interpretace – souborně nazvané reprezentačním potenciálem – individuu jako objektivní realita. I *změna*, kterou kódy přenášejí, je vnímána nanejvýš přirozeně. Dosahuje se tím redukce komplexity komunikačních procesů ve vědomí jednotlivce. Paradoxně tak, že *změna* vstoupila do řádu konotací, v němž není možné zpětně denotovat a uvědomit si okamžité důsledky *změny* v životě. Ačkoli je soudobá komunikace plná detailů a bohatá na informace a zdálo by se, že tím komplexitu zvyšuje, je to pravý opak – jakýsi sublimační mechanizmus neustálého vytváření mýtů vzešlých z proměny řádu. Pokud sociální komunikace dnes vykazuje nějakou intenci, pak je to snaha o maximální zkrácení prodlevy mezi *změnou* a vyprázdněním jejího reprezentačního potenciálu lingvistickými technologiemi konotace a simulace. Tyto lingvistické technologie se týkají všech

sémiotických operací. Vytváření mýtů jako řad konotací, které není možné denotovat na původní významy, vzdaluje mýty od pojmu reprezentace. Jediný možný způsob, jak redukovat komplexitu komunikačních procesů v systému, je popřít reprezentační úlohu jazyka. Jazyk tedy v našem pohledu není médiem reality. Podíváme-li se na vědomí jako abstrakci určitých procesů, pro které byl vytvořen zástupný prvek, zjistíme, že právě vědomí je prvním mýtem nebo simulací, se kterou se organizmus potkává. Lidské vědomí funguje na základě „gramatiky", kterou si neustále nepotvrzuje a nevrací se k ní na základní konstrukční úroveň. Díky sublimaci této úrovně je však schopno fungovat. Vytváří si další technologie jak v individuálním pojetí, tak v sociálním kontextu. Představa dynamické rovnováhy sémiotických kódů, které v sociální komunikaci vedle sebe existují, je nanejvýš strukturně-funkcionalistická a neodpovídá možnostem, které přináší koncepce autopoiesis. Poněkud jsme ale předběhli vlastní výklad. Většina ze závěrů této „odbočky" se objasní v následujících řádcích.

Hustota a provázanost jednotlivých sociálně-komunikačních uzlů, které mnozí z nás vnímají jako regulační mechanizmy, aniž by vnímali jejich původ a aktuální dopady, způsobuje, že interval jednoho lidského života je vyplněn nutností nepřetržitého přehodnocování své aktuální pozice v mnoha abstraktních systémech, do nichž patříme, a současně přehodnocování „zjevu" (ve smyslu presence) našeho okolí. Jinými slovy: reflexní diferenciace se vzájemně překrývají a jejich dynamika není tolik zjevná. Dokonce by se dalo říct, že změna; a je to nejlépe vidět v oblasti technologie a marketingové komunikace, je otevřeně principem fungování systému a je jí z různých důvodů připisován atribut základní životní funkce společnosti. V takovém prostředí člověku uniká nespojitost jeho vývoje (i když stále existuje). „Rány osudu" jsou tak časté, že jsou přímo definicí lidského vnímání světa. To je ale součást charakteru autopoetického systému, pro který ještě v našem výkladu nenastal čas.

3.2.2 Expanzivní modernita

Kromě progresivní inovace respektive reflexních adaptací, které jsou jejím konkrétním dopadem, chybí nám ve výčtu základních znaků modernity ještě druhý. **Expanze** modernity, jejímiž svědky byli ještě naši prarodiče, a která se prozatím zastavila s převládající autopoietickou povahou společnosti, je z pohledu systémové teorie důležitým projevem.

Uzavřený systém jako by si byl vědom omezenosti lidských a surovinových zdrojů. Tím, že byl v kontextu okolí rigidní, nebyl na něm závislý do té doby, dokud nezůstal obklopen otevřenými systémy s jejich progresivní inovací.

Diferenciace totiž zvyšuje absolutní energetickou hodnotu systému. Je sice nástrojem pro lepší zpracování a distribuci zdrojů, ale pouze do momentu, než zasáhne komunikační vzorce rozhraní systému. Můžeme říct, že když adaptace vstoupí do kognitivních funkcí jako jejich determinant, systém se stává otevřeným. Je-li vznik třírozměrné struktury systému možné připsat objektivním vnějším nebo vnitřním činitelům, domníváme se, že nárůst vlivu adaptace v komunikačním rozhraní s okolím pochází výhradně zevnitř systému. Vznik otevřeného systému s sebou nese ze své vnitřní potřeby nárůst komunikace k okolním systémům. Nejde o převratný objev, spíš o popis kauzality.

Uzavřený systém vyhodnocoval své možnosti na úrovni prvků P, které narážely na omezení v definiční podmínce. Hrany stolu v našem dřívějším příkladu určovaly hranici, kam dosahovaly kognitivní funkce. Nyní ovšem existuje druhý řád řízení a komunikace, který disponuje vůlí. Vůle v reakci na podnět nemusí najít patřičnou odpověď „na stole" a může ji začít hledat v okolí systému, byly-li splněny výše popsané předpoklady.

Dle našeho názoru nelze spolehlivě určit primární impuls k expanzi moderních evropských společností. Bylo by chybou pokoušet se jasně stanovit seznam kroků, které vedly k rozvoji vzájemného obchodu, vojenských střetů a vzniku nových států, protože taková analýza by nás nezbytně dovedla ke statickému popisu struktur. Museli bychom volit konkrétní dílčí fenomény v sociální komunikaci a zanedbat všechny ostatní. Nelze tvrdit, že by to bylo zbytečné, ale opět by se nám z uvažování nutně vytratil proces. Ve snaze vznikajícího nového paradigmatu sociální vědy se odráží úskalí, které s tímto souvisí. Ne že by snad strukturalizmus byl naprosto překonaným přístupem. Nicméně už v době, kdy vznikl, byla diferenciace a komplexita společnosti tak intenzivní, že struktura a její funkční vztahy v systému znamenaly málo pro pochopení celku.

Už jsme mluvili o dědictví fundamentálních přírodních věd ve vznikající sociologii. Nebylo jiné cesty, než se vydat operacionalizací a formalizací vztahů. Smyčkou reflexních diferenciací následně došlo k tomu, že podle specifických potřeb jednotlivých společností se zanedbávalo a zdůrazňovalo. Nikoli z nějakých ďábelských pohnutek. V sítích zpětných vazeb prostě zdůrazněním jednoho aspektu reality na úkor jiných dojde k nárůstu jeho důležitosti a může se stát dominantním pojetím, neboli ideologií. **Ideologie** není nic víc a nic míň než vůle, která akcentuje funkční parametry

jistých struktur, a ty se následně stanou adaptačním mechanizmem. Ne z objektivní potřeby, ale protože ve smyčce reflexe jako objektivní potřeba začnou vypadat. Redukcionizmus strukturálně-analytického přístupu při sebehodnocení moderních společností vyústil v expanzi těchto otevřených systémů za jejich hranice. Všechny imperiální progresivní inovace na úkor okolí v průběhu času ztroskotaly právě z důvodu jejich fiktivní důležitosti. Mnohé z oblastí společenského života zůstaly zanedbány na úkor jiných. Tyto energeticky podvyživené oblasti následně spouštěly mechanizmy adaptace a diferenciace. Takže to, co před expanzí systému do okolí vypadalo a fungovalo určitým způsobem, po skončení expanze bylo úplně jiné. Expanze tedy možná saturovala ideologií definované potřeby systému, zároveň však uvnitř vytvořila zcela novou konfiguraci struktur a funkcí. Jsme tedy v situaci jakési dvojí adaptace, která se začíná překrývat a při celkovém pohledu postrádá dynamiku, pomocí níž bychom byli schopni určit jednotlivé reflexní úseky. Začíná vznikat kontinuum.

Dvojí diferenciace je novou vlastností. Vstupuje do hry se světovými válkami. Ty znamenají zhroucení imperiální modernity. V expertních oblastech industriální civilizace je ovšem strukturalizmus poměrně mladým konceptem, který nevládne dostatečně efektivním aparátem pro pochopení výše popsaných procesů. Je fascinován analytickými možnostmi na úrovni jednotlivců a institucí modernity, které se dodnes těší výsadnímu postavení v procesech komunikace a řízení. Jakkoli byla první světová válka bezprecedentně ničivá, následný vývoj nevykazuje známky uznání (**recognize**) dvojí diferenciace. Vyskytují se však úseky sociální reality, které nesou vlastnosti nového řádu. Dalo by se říct, že abstraktní systémy jsou v mnoha ohledech o krok před expertními oblastmi. Proměny v ekonomických vztazích a obchodu, povaha technologie a způsob, jakým je vnímána komunikace, indikují příchod autopoiesis do společenských vazeb.

Brutální povaha 2. světové války je zlomovým momentem. Nebezpečná vlastnost ideologie saturovat vybrané aspekty reality dosahuje své dokonalosti a vyžádá si zhroucení neudržitelného stavu dvojí diferenciace, kterou prozatím vnímáme jako proces konkrétních diferenciací ve strukturách zajišťujících expanzi a vnitřních diferenciací upozaděných úseků reality. Oblasti otevřeného systému, které naznačovaly příchod autopoietického sociálního systému, nyní nabízejí velmi efektivní způsob řešení za současného zachování řádu. Nemůžeme však být nadšeni z toho, že zvládly dvojí diferenciaci. Jsou samy jejími potomky a nesou její genetickou informaci. Tím, že se osvědčily jako efektivní nástroj řízení a komunikace, staly se nezbytnou součástí diskurzivního potenciálu. Intenzita vojenského konfliktu, coby obrovský energetický šok

pro systém, podpořil postup dvojí diferenciace do definiční podmínky, čímž došlo k jejímu uznání na všech úrovních systému. Dvojí diferenciace se nezhroutila. Zhroutil se řád, ve kterém existovala jako nový silný činitel, který vytvořil energetický propad uvnitř systému a způsobil jeho uzavírání. Ideologie, která původně vedla k neúnosné schizofrenii, nyní musí bojovat za udržení integrity systému. Současně je však svou provázaností s definiční podmínkou již vystavena sama dvojí diferenciaci, ze které nezůstaly ve společnosti po válce konkrétní struktury, ale procesy a principy udržování vnitřní rovnováhy. Nezapomínejme, že neuvažujeme v kategoriích morálky. Na vlastnostech systému není nic morálního. Je to projev přírodních zákonitostí, protože lidé a jejich společnosti jsou součástí přírody.

Dvojí diferenciace[20] je sekundárně proces, v němž se rekonstituují vazby jednotlivých struktur PDA po obou stranách osy „individuální – konsenzuální moc" na základě jednoho podnětu současně. Je to jakýsi čtvrtý rozměr systému. Za jejího původce v systému jsme označili expanzi. Expanzi definujeme jako diferenciaci komunikačního rozhraní systému. Expanze ovšem vytváří uvnitř systému novou energetickou situaci, kterou je potřebné řešit další diferenciací. Děje se to téměř současně v kauzální zpětné vazbě, která je primární dvojí diferenciací. Inovace, kterou tento proces do systému přináší, spočívá v uvědomění existence zpětné vazby samotnými strukturami systému. O čtvrtém rozměru mluvíme proto, že doteď proběhlé změny se děly "přičiněním" fenoménů – něčeho, co prostě existuje – a samy se fenomény staly. Nyní však systém rozeznává novou kvalitu adaptace. Dalo by se říct, že jde o jakousi protoexpertní oblast. Je reflexivním mechanizmem. Ne diferencované struktury, které jejím působením vznikají, ale informace o průběhu komunikace a energetickém stavu ji takto definují. Vstupem do definiční podmínky – tedy uznáním existence tohoto druhu adaptace systémem – se dvojí diferenciace překlápí z roviny diskurzivního potenciálu (tedy z procesu souběžné diferenciace expanzivních abstraktních systému komunikačního rozhraní a vnitřních abstraktních systémů) na rovinu řezu PDA – tedy paralelní rovinu s osou „individuální – konsenzuální moc". Umožňuje to nejen preventivní řešení problémů, ale vznik nových prvků a abstraktních systémů. Luhmann to nazývá procesem vydiferencování (ausdifferenzierung). Je to **skutečný reflexivní potenciál systému**.

Mluvili jsme o velkých kombinatorických možnostech třírozměrného systému. Nemusíme proto víc zdůrazňovat změny, které dvojí diferenciace přináší v tomto ohledu.

Dvojí diferenciace opět ale není úplnou novinkou. Pakliže strukturalizmus přinesl

[20] Termín "dvojí" by bylo přesnější nahradit slovem „paralelní". Existují však subjektivní důvody autorů práce, proč tak neučiníme

společnosti a sociologii selektivní reflexi ve strukturách diskurzivního potenciálu, muselo existovat i jejich působení v prostoru P. Jako emergenční vlastnost (tedy vlastnost implikující proměnu systému na nový druh) se však musela dvojí diferenciace projevit dostatečně intenzivním působením na celek. Proto nyní mluvíme o expertních oblastech jako o důležitých procesech. Bereme je jako výsledek uznání toho, že selektivní zdůrazňování určitých potřeb systému na úkor jiných vede při určité míře komplexity k ohrožení jeho integrity. Důležitá je pro nás jejich preventivní činnost, kterou ale neměříme v intervalech lidského času, protože ačkoli jde o diferenciaci na dvou (později několika) hladinách současně, viditelné projevy jsou různě vzdálené od okamžiku jejího vzniku. Mimo jiné nám toto osvětluje i důvod, proč o diskontinuitě mluvíme raději v souvislosti s otevřeným než autopoietickým systémem.

3.2.3 Veřejnost

Než se podíváme na poválečnou industriální civilizaci optikou aparátu PDA, zamysleme se nad proměnou komunikačních vztahů. Veřejnost, která byla velmi důležitým projevem moderních společností, bychom zde rádi definovali prostřednictvím ideologie. Vnímáme ji jako abstraktní systém, který se proměnlivě objevoval a mizel podle toho, jak se vyvíjel důraz na jednotlivé aspekty sociální reality. Veřejnost je tedy médiem a zároveň výsledkem působení ideologie – jejím sdělením. Jde o specifickou diskurzivní formaci, neboli schéma zapojení prvků P, jejíž dominantní vlastností je virtualita. Momentálně je pro nás celý systém subjektem a okolí objektivní skutečností. Z této perspektivy je veřejnost halucinací subjektu. Komunikovaný smysl, tedy v našem pojetí úsek diskurzivního potenciálu, je nezáměrným produktem konsenzu moci. Veřejnost osciluje mezi konsenzem a individuálním vnímáním světa. Jako reflexní komunikační mechanizmus systému odráží diferenciaci a vypořádává se s mladou epistémé „chci (ano/ne)".

Ve válce o ambivalenci skeptici utrpěli drtivou porážku právě tím, že místo sestavení striktního „index idei prohibitorum" došlo kvůli progresivní inovaci k mnohem modernější reakci na hrozící dezintegraci systému individuální úzkostí, váhavostí a následnou demoralizací. Veřejnost se totiž dokáže vypořádat s ambivalencí „možnosti" a „vůle" s ohledem na stávající komplexitu. Nabízí, právě díky své virtuální povaze, v abstraktních systémech redukci nové epistémé „vůle" v konkrétních podnětech, které se

týkají abstraktních systémů, a současně zachovává svobodu rozhodnutí, zda vůbec do veřejnosti vstoupit. **Veřejnost** tedy vnímáme jako diferencovaný soubor vztahů, který **saturuje potřebu individuální svobody.** Nenutí jednotlivce zapojit se do celku, který by zastřešil celou jeho existenci, a tím jej zbavil volby (tak jako to bylo u uzavřeného systému). **Nabízí** mu **možnost** účastnit se určitých úseků reality, **která je uchopována simulací prostřednictvím sémiotických kódů.** To, jakých úseků se jednotlivec účastní, saturuje jeho potřebu svobody. To, že jakmile zvolí konkrétní úsek, musí se řídit jeho kódem, zase redukuje možnost vzniku úzkosti z ambivalence. Jak tvrdí Zygmunt Bauman, demokracie musí být (mimo jiné) neustálým vyvažováním svobody a rizika. **Veřejnost** je tedy pro nás **nástrojem vyvažování rizik** reálných i subjektivně-psychologických.

Veřejnost je projevem rostoucí diferenciace. Tím, že uchopuje jedince, je současně ideologickým médiem par excellence. Redukuje-li veřejnost volbu tak, jak jsme popsali výše, potom nejen že v případě zdůraznění určitých aspektů systémové reality pomůže distribuci změny, ale může být přímo jejím zdrojem. Se svou již poměrně bohatou sítí vazeb a komunikačních procesů se může – klidně i náhodou, vytvořit zesilující zpětná vazba, která vytvoří novou reflexní diferenciaci a povede k expanzi otevřeného systému do okolí. Není to její primární cíl a nemuselo se to stát. Víme však z historie, že se to stalo. Nebýt veřejnosti, nemohly by vzniknout velké totality. Nebýt zániku veřejnosti, nemohly by přestat existovat.

S pomocí modelu veřejnosti se také objasňuje, proč expertní oblasti nebyly pro nás v otevřeném systému tématem. Z „ptačí" perspektivy bychom mohli rozeznat určité společné rysy dvojí diferenciace a veřejnosti. Mohlo by se jevit, že veřejnost je základ reflexivity, protože odráží dění ve společnosti a je častým iniciátorem změn. Toho se ale můžeme dopustit, pouze když ztotožníme veřejnost se sociální komunikací, kterou bychom tím velmi zredukovali.

Je důležité nezapomínat, že procesy o nichž mluvíme, nejsou zdaleka tolik variantní, jak by se mohlo zdát. Poměrně jednoduchá logika společných kybernetických vlastností – principů komunikace a řízení v živých systémech – nemůže být argumentem pro redukci jejich konkrétních projevů. Dvojí diferenciace – tato protoexpertní oblast – je přímým opakem veřejnosti a příčinou jejího zániku. Zatímco veřejnost vyžaduje ke své existenci stabilitu řádu, volitelnou komunikaci v konsenzu a současně stabilitu prvku P (kterou mu sama způsobuje), dvojí diferenciace „štěpí" konsenzus i individuum. Můžeme spekulovat, zda veřejnost, která vedla k ohrožení integrity modernity, nebyla spíš patologií sociální komunikace, než jejím výdobytkem. Zůstaneme ale věrni zásadě

nehodnotit systémy v kategoriích morálky. Niklas Luhmann má nejspíš oprávněný názor, že takové hodnocení svádí k mysticizmu a je přežitkem předmoderních a moderních sociálních analýz a pokusů o inženýrství sociální komunikace.

3.3 Autopoietický systém

Nedlouho po konci 2. světové války se společnosti industriální civilizace vypořádají s mimořádnou entropií novým způsobem, který nevratně ukončí imperiální modernitu. Přesto si ještě nemůžeme dovolit tvrdit, že by se objevily dominující emergenční vlastnosti, které by nás opravňovaly ke konstatování, že období otevřeného systému je navždy pryč.

Výše jsme popsali, jak funguje dvojí diferenciace, a nyní je čas vztáhnout ji k ambivalenci, která podle našeho názoru výrazným způsobem zasahuje do procesů komunikace a řízení. Dvojí diferenciace pokořila dávnou snahu skeptiků a následnou utopii modernity o dokonale poznatelné skutečnosti a plánovatelné budoucnosti. Jako emergenční vlastnost procesu hroucení modernity je jejím důsledkem a ukazuje, že otevřený systém není schopen vypořádat se s vlastními nároky a následky své existence.

Funguje-li dvojí diferenciace jako dilatace prostoru PDA s následnou rekonstitucí vazeb, evidentně nemůže snižovat ambivalenci „možností" a „vůle". Naopak, je jejím katalyzátorem. Jako obvykle to, co bylo v momentě svého vzniku brzdící podmínkou (dvojí diferenciace vyvažovala selektivní upřednostňování určitých aspektů), stane se po svém vstupu do definiční podmínky urychlující podmínkou (viz 2.3).

Je potřeba vzít v úvahu, na co nás upozorňuje Niklas Luhmann a co plyne i z našich závěrů o dvojí diferenciaci. Autopoietický systém není řetězem reflexí podnětů, jak tomu bylo u otevřeného systému. Jeho povaha je reflexivní. Reflexivitu zajišťuje princip sebereference, což je tendence k sebevztažnosti prvků a struktur systému. Dvojí diferenciace je principem, díky němuž sebevztažnost funguje. Odstranila ze systému kategorii integrity a smyslu, čímž systém uzavřela. Na úrovni subsystémů se tedy projevuje neustálá dilatace s následným vznikáním a zanikáním struktur a funkcí. Nás to oprávnilo hovořit o kontinuitě. Luhmann právě tím argumentuje ve prospěch diskontinuity vývoje systému.

Epistéme dvojí diferenciace chápeme jako rozhodování prvků o tom, zda je problém řešitelný či nikoli. Dochází tím k redukci vnímání reality, která je nyní žádoucí. Prvky a struktury se řídí logikou samovývoje. Rámec jejich existence je nyní (aniž bychom vyřadili rámce předchozí) nasměrován do vztahu „je problém řešitelný (ano/ne)". S touto novou binární opozicí již nejsme schopni ani my jako pozorovatelé ani systém a jeho prvky jednoznačně až dogmaticky vyhodnotit vztah poznání k realitě. Vznikání a zanikání systémů, které při zanedbání jejich hustoty bereme jako zdroj epizodičnosti

vývoje, a silná orientace na sebereferenci subjektu odkazují poznání do roviny subjektivity – aktuálního výsledku myšlení. Nelze víc pracovat s „a priori", protože nelze mít jistotu o trvání poznávaného objektu v sociální realitě. Poznání se mění v poznávání. Diferenciace „za účelem" se stává dvojí diferenciací živenou sebereferenčním mechanizmem.

Kdyby bylo možné dnes večer jeden sociální jev poznat a redukovat tak komplexitu systému, pokusit se pochopit řád – tedy vyřknout pravděpodobnost určitého jevu a naplánovat si podle toho druhý den, zítra ráno bychom nejspíš utrpěli citelné „rány osudu". Zhrzení a frustrovaní bychom konstatovali, že jsme vůbec nic nepoznali, že jsme o krok pozadu. Realita společnosti je v autopoietickém systému vystavena komplexitě, kterou se snaží pokořit diferenciací, jež je však zdrojem kontingence – jednoty mnohosti, a ta zase přes dvojí diferenciaci vede k nárůstu komplexity. Uzavírá se smyčka zesilující zpětné vazby a systém opravdu nemá šanci vyhodnocovat svoji existenci ve vztahu s okolím. Je uzavřený a probíhají v něm intenzivní procesy, které mají pramálo společného se stabilitou. Mnohé tyto procesy se zároveň ruší a kontingence rozhoduje, který převáží a změní procesní strukturu.

Komunikovaný smysl a sdílené kulturní domény přestávají být ontologickou jistotou jednotlivce. Princip sebereference se projevuje i na úrovni jazyka a především pragmatiky. Individualizace komunikačních kódů zmenšuje jejich potenciál ke komunikaci smyslu. Ačkoli se sebereference řídí zákony jazyka, zpětná vazba popsaná výše omezuje kompetenci individua k dekódování, identifikaci a sebeujištění. A opět se uzavírá další zpětná vazba. Diferenciace sémiotických kódů a následné snížení kompetence individua vede přes dvojí diferenciaci k procesům sebereferenčního hodnocení „je problém řešitelný (ano/ne)". Komplexita se v tomto případě subjektivně redukuje, ale nenabízí možnost subjektu vztáhnout se k celku na úrovni dostačující k sebeujištění. Objektivní vzezření celku, na nějž se subjekt dívá a jejž vyhodnocuje, se pak nevyhnutelně jeví jako komplexnější.

Moc nad sociální realitou je tak velmi silně relativizována. Nejde už jen o volbu, na kterou stranu po ose „individuální – konsenzuální moc" se subjekt ve své reakci na podnět vydá. Nyní záleží na tom, jak vyhodnotí oba aspekty. Sebereferenční mechanizmy jej „tlačí" na hladinu individuální moci, kdežto komplexita „objektivní sociální reality" pochází z konsenzu. Reflexe nepokrývá náročnost ambivalence vztahu „možnosti" a „vůle", protože ty jsou nyní vzájemně natolik provázány a podmíněny, že subjekt nutně potřebuje redukční mechanizmus, jehož podstata však neumožňuje vznik stabilní (=

dostatečně dlouho existující) struktury. Neumožňuje mu vytvořit reflexní časové úseky vlastní reality. Místo toho se ocitá v reflexivním kontinuu.

Dichotomie spojitosti a nespojitosti, se kterou se zde potýkáme, souvisí s chápáním PDA jako transfokátoru. Mluvíme-li o reflexivním kontinuu, chceme upozornit, že pozice subjektu v systému, na nějž nahlížíme z „ptačí" perspektivy, je v neustálém procesu proměny, který nelze členit na relevantně dlouhé časové úseky, jaké by odpovídaly celkovému pohledu. Chceme-li hovořit o subjektivní historii, o motivaci a potížích subjektu s vlastní přítomností v sociální realitě, můžeme hovořit naopak o diskontinuitě, jelikož žádný ze sebereferenčních mechanizmů, které subjekt vytvoří, nebude mít trvání relevantní k úseku lidského života.

3.3.1 Studená modernita

Poválečný svět modernity rozdělený na dva supersystémy ukazuje další vlastnosti autopoietického systému (dále jen AS). Nemůžeme říct, že by byl AS vyloženě otevřený či vyloženě uzavřený. Díky expertním oblastem jeho komunikace s okolím a adaptační procesy neprobíhají tak, jak jsme byli zvyklí u minulých systémů. Pozornost autopoietického systému díky intenzivnímu vlivu expertních oblastí směřuje na jeho jednotlivé prvky. O tom jsme mluvili výše. Je důležité říct, že podněty v diskurzu AS jsou jeho vlastními konstrukcemi. AS se významně vývojově liší tím, že je schopen si vytvářet prvky, které zajistí fungování struktur v diskurzivním potenciálu. Nacházíme tak velmi důležitou vazbu. Od individuální moci lidského prvku přes ustavení abstraktního systému v diskurzivním potenciálu přes expertní oblast po sebereferenční mechanizmy a následně vzniklé potřeby nových prvků. AS nekomunikuje s okolím ve smyslu in-putů a out-putů. Veškeré jeho reakce na podnět se dějí uvnitř. Je reflexivní.

Proto jsme označili politické bloky Západ a Východ za autopoietické supersystémy. Jejich vnitřní prostředí bylo určováno děním v okolí. Proměňovaly svoji vnitřní strukturu. Komunikační akty mezi těmito systémy byly relativně koherentní po celou dobu jejich trvání. Největší důsledky jejich komunikace nebyly pozorovatelné díky proměnám jejich vnějších vztahů, ale v procesech schovaných na obou stranách železné opony.

Otázka trvanlivosti, respektive udržitelnosti tohoto stavu se vyřešila pádem sovětského bloku. Jeho autopoiesis byla falešná v tom smyslu, že se navenek uzavřel před

okolím, ale dále fungoval jako otevřený systém s principem ideologie a veřejnosti. Jeho expertní oblasti pocházející z dob vrcholného novověku nabízely ideologický rámec, který byl teoreticky autopoietický, ovšem k jeho realizaci bylo použito prostředků prohlubujících dvojí diferenciaci a současně potlačujících procesy, které měly vyvažovat její průběh a v konečném důsledku vést k vytvoření plnohodnotných sebereferenčních mechanizmů. Otevřeně přiznáváme, že není v našich silách dobrat se vysvětlujících konkrétností. Z pohledu systémové teorie by však stálo za námahu zasadit instituce a procesy socialistického bloku do jejího paradigmatu a zjistit, v čem přesně se liší autopoiesis Západu a Východu. Proč přežil právě západní model je zřejmé z předchozího výkladu. Zajímavým otazníkem je spíš to, jak mohl pseudoautopoietický sovětský systém přežít tak dlouho. Oproštěno od morálních kritérií hodnocení historického vývoje je možné i to, že neexistuje vítězství jednoho modelu sociálního uspořádání nad druhým. Možná je moderní západní civilizace jenom jeden autopoietický systém, který se s kolapsem řádu vypořádal diferenciací na globální úrovni. Orientace AS na prvky zničila tyto dvě superstruktury a zaměřila se na menší jednotky – jednotlivé státy. **V tom případě je otázka udržitelnosti autopoiesis otázkou zániku národního státu ve funkci dominantní sociální instituce a prostředku identifikace jednotlivce.**

Už jsme mluvili o komunikovaném smyslu v AS. Fragmentuje-li se toto médium postupně směrem k individuálním prvkům, potom jsme o malý krůček za úrovní identifikace smyslu prostřednictvím „subkultury" (= selektivní diskurzivní formace různého druhu). Toto uvědomění se odráží i v sociologii a jejích výzkumných metodách. Subkultura se nám totiž jeví jako příliš velká struktura na to, aby dokázala pokrýt sebereferenční potřeby prvku P. Důvody jsou prosté. Subkulturu vnímáme jako diferencovanou veřejnost. Důvody pro její ustavení jsou však mnohem prchavější. Díky dvojí diferenciaci platí na vyšší rovině to, co jsme u subjektu vnímali jako prchavost, neustálou reflexivitu. „Krůček za" úrovní identifikace prostřednictvím subkultury má znamenat to, že procesy, které již reálně existují, nejsou ještě předmětem sebereference. Subkultura tedy neví, že bude trvat krátce, protože prvky, které ji tvoří, jsou vystaveny neustálé proměně a celý systém se vyznačuje velkou tvořivostí, která vede k vytváření nových prvků, a tím k oslabení autonomie subkultury.

Prakticky se to nejlépe ukazuje na umění, respektive zábavě, která za poslední dekádu nevytvořila jednotné „hnutí" trvající déle než několik měsíců. Dokonce ani producenti, kteří se zdařile chopili komerčního potenciálu subkultur, si nevědí rady s

nestabilitou, jakou vykazuje přízeň publik. Berme to jako indikátor příliš velké komplexity a kontingence. Pokusy stabilizovat dvojí diferenciaci, které provádí jednotlivé expertní oblasti, jsou pokusy popřít princip, z nichž expertní oblasti vzešly. Je to paradox, který se velmi obtížně vysvětluje ve třírozměrném světe. PDA otevřeného systému nám umožňovalo sledovat kauzality poměrně přehledně a v dostatečně pomalém tempu. Nyní máme co dočinění s paralelním projevem procesní definiční podmínky, která je navýsost ambivalentní, a struktur, které by lidské vědomí nejraději vidělo v souvislostech, ne-li smysluplnosti, což je prozatím nesplnitelný cíl.

Diferenciace v autopoietickém systému je pravděpodobně tak intenzivní, že optikou, jakou jsme hodnotili uzavřený a otevřený systém, nelze uvidět, jak hluboko zasahuje, protože **sama tato optika se diferencuje tak, aby odpovídala diferenciaci pozorovatele a jeho okolí**. Jinými slovy progresivní poznávání je podmíněno překročením autopoiesis jako objektivního jevu. Jde o jakýsi přírodní hermeneutický kruh. Je nanejvýš pravděpodobné, že vývoj systému lidské společnosti se díky principům autopoiesis bude dít bez našeho uvědomění a přičinění. Možná je úplně zbytečné v tomto stádiu vývoje mluvit o systému jako celku.

V dosavadních rozborech jsme identifikovali urychlující podmínky, které si vynutily vznik epistéme. K původnímu „mohu" přibylo „chci" a posléze „je podnět/problém řešitelný". Pokaždé se k těmto epistéme váže uvědomění principu organizace živých systémů v sebereflexi. To znamená, že evoluce lidského společenství je podmíněna praktickým uchopením vzniku těchto epistém. Uchopení se děje zahrnutím do definiční podmínky. Existuje-li inovace jenom jako „volně plovoucí" informace o výskytu emergenční vlastnosti, nemůžeme ještě systém hodnotit jako novou formu.

Domníváme se, že současnost modernity je přesně tím případem, kdy jsme si vědomi emergenčních vlastností, které již jsou zahrnuty do definiční podmínky. Mluvili jsme o tom, že vědecký obraz organizace společnosti je vždy o krok pozadu za jeho skutečnou organizací. Proto nás tíží otázka, jestli teorie sociální autopoiesis neznamenají, že jsme ve skutečnosti překonali tento evoluční stupeň. Na druhou stanu však docházíme k závěru, že existují silné oblasti, které fungují na principu otevřeného systému. Jsou stejně důležité jako ty autopoietické. Proto je možná čas nahradit koncept autopoietického systému nějakým supersystémem složeným ze systému všech druhů Luhmannovy triády, který je projevem autopoiesis původního systému. Jako celek díky své komplexitě vykazuje pouze iluzorní integritu, která je odpovědí lidského vědomí na diferenciaci. Tak jako si buňka organizmu neuvědomuje svoji úlohu a rozsah celého systému, ani člověk

nemusí být schopen víc vnímat celistvost světa.

Jakýkoli souborný koncept sociální reality tedy nejspíš představuje vydiferencovanou vlastnost vědomí, která individuum udržuje stabilní ve funkčním vztahu k celku. Veškeré lidské poznání je tedy výsledek komunikačních procesů a řízení systému, které pravděpodobně překonaly vazbu s lidským prvkem P jeho vlastním přičiněním, které však nesouvisejí s vědomými volbami, ideologií či morálkou. Je to projev evoluce, jejímž médiem byl lidský jedinec. Co všechno z toho v našem pojetí plyne, vyložíme v závěrečné kapitole této práce.

Zatím je pro nás na sociální a individuální úrovni důležité vědět, že autopoietickému systému chybí mechanizmus vyvažování rizika a svobody – mechanizmus, který by dělal svět důvěryhodným místem pro člověka i společnost, jak ji známe.

Kapitola 4 – Studium komunikace v pohledu PDA

V předchozí kapitole jsme se zabývali proměnami společnosti v pohledu systémového paradigmatu a konceptu PDA. Navážeme pohledem na komunikaci jako silný prostředek utváření společnosti. Problematické na jejím zkoumání je, pokud se přidržíme již zavedené metafory o ptačí perspektivě a sousedovi, že mediální studia zkoumají proces komunikace ve velmi konkrétním zaměření, přičemž jim scházejí nástroje pro popis širších procesů, naopak filozofie se vznáší poněkud mimo konkrétní aplikaci. Tato práce se pokouší právě o to zakotvit někde uprostřed.

Čtvrtá kapitola se pokusí shrnout dosavadní zkoumání mediální vědy pomocí konceptu PDA, jak jsme jej definovali v kapitole 2, a ukázat některé další možné směry. Bude však jen jistým prvním stupněm uceleného pohledu, jejž vytvoří s kapitolou následující.

Musíme začít alespoň stručným nástinem hlavních směrů dosavadního studia komunikace, především pak mediální komunikace. Takový nástin však není hlavní náplní této práce, proto použijeme velice užitečný přehled, který vytvořil ve své knize *Úvod do teorie masové komunikace*[21] Denis McQuail. Ten rozlišuje čtyři hlavní modely komunikace – přenosový, rituálový, propagační a kulturální.

Tyto čtyři modely se pak váží ke dvěma hlavním směrům komunikačních studií – dominantnímu a alternativnímu paradigmatu. Tato paradigmata však odkazují spíše k ideologickému zakotvení do nich spadajících výzkumů, zatímco pro nás jsou důležitější konkrétní výsledky jejich práce. Problém tohoto dělení navíc spočívá v tom, že alternativní paradigma definuje dominantní paradigma svou existencí a kritickou činností dominantního paradigmatu. Ovšem to bere samo sebe jako nejrelevantnější zdroj úvah a teorie spadající do alternativního paradigmatu jako chudší příbuzné. Níže se pokusíme ukázat, že rozdíl mezi těmito dvěma směry spočívá právě jen v ideologickém pohledu, nikoli ve faktické protikladnosti jejich konceptů.

[21] Viz McQuail; 2002; 64-77

4.1 Tradice komunikačních modelů

4.1.1 Přenosový model

U jeho zrodu stojí model Herolda D. Lasswella z roku 1948. Ten rozdělil jednotlivé fáze komunikace do vzorce:

Kdo → říká Co → jakým Kanálem → Komu → s jakým Účinkem

Podobně, ovšem v technickém jazyku, formulovali podobný model o rok později Claude Shannon a Warren Weaver (byť jejich model je pouhým úvodem k mnohem komplexnější a propracovanější studii). Do pochopení komunikace vnesli pojem šumu, který, ač později a v sociální podobě, našel rozpracování v oboru kulturálních studií (šum je pojímán jako vliv ideologie a hegemonie na zkreslení podávatelem vyslaného obsahu).

Pro studium masové komunikace bylo významné rozpracování Lasswellova modelu Georgem Gerbnerem. Můžeme jej zapsat:

Kdo → vnímá určitou událost → a reaguje → v nějaké situaci → s pomocí nějakých prostředků → aby vytvořil dostupné sdělení o dané události → v nějaké formě → v nějakém kontextu → s nějakým obsahem →a nějakými důsledky

Zásadní je právě úloha zprostředkovatele – komunikátora, který stojí mezi původní událostí a její finální podobou, jež je předložena příjemci. Druhým důležitým vylepšením je pojem kontextu, který byl později podrobněji rozpracován Romanem Jakobsonem.

Model Bruce Westleye a Malcolma MacLeana z roku 1957 doplňuje dosavadní poznání, že se komunikátor při výběru události zabývá (předpokládanými) představami o preferencích publika. Tím do modelu komunikace vstupuje zpětná vazba. Zároveň autoři upozorňují, že hlavní snahou komunikátora je právě pochopení zájmů příjemců a tomu přizpůsobuje selekci událostí. Úkolem médií tedy není vzdělávání, přesvědčování a podobné představy do té doby jim přisuzované či od nich očekávané.

Tímto modelem se značně omezuje linearita přenosového modelu. Ta bývá při hodnocení přenosového přístupu jednou z nejčastějších výtek. Dále je kritizováno přehlížení kulturního a dalších kontextů při vytváření přenášeného významu a v neposlední řadě sugerování silné mediální organizace, jíž produkované obsahy nutně

přijímá pasivní příjemce.

Pozdější modely vycházející z přenosového modelu se mnohem více zaměřují na sociální i individuální faktory, které průběh komunikace provázejí. Zřejmě nejkomplexnější je v tomto směru model Gerharda Maletzkeho z roku 1963. Na straně podavatele masové komunikace podobu sdělení ovlivňuje:

1) definice sebe sama;
2) struktura vlastností podavatele;
3) složení týmu vytvářejícího sdělení;
4) sociálněekonomické prostředí;
5) postavení konkrétního pracovníka média v prostředí mediální organizace;
6) tlaky a omezení, které vytváří veřejný charakter mediálního obsahu.

Příjemce pak ovlivňují:

1) definice sebe sama;
2) struktura osobnosti příjemce;
3) vztah příjemce k ostatním členům publika;
4) sociální prostředí příjemce.

Současně Maletzke popisuje síť vzájemného ovlivňování mezi podavatelem, obsahem, médiem a příjemcem. Tyto vztahy jsou plánované i spontánní. Přesto si model podržuje výraznou převahu na straně podavatele.

Pozdější modely se prakticky přestaly soustřeďovat na průběh komunikace v celkovém pohledu. Namísto toho zkoumaly a modelovaly konkrétní účinky médií, faktory podílející se na vstupu události do (masové) komunikace a ekonomické a politické vstupy ovlivňující podobu (zvláště masové) komunikace. Vycházely přitom především právě z přenosového, později i z propagačního modelu komunikace.

4.1.2 Rituálový model

Rituálový model si všímá zcela jiných aspektů komunikace než model přenosový. Zatímco ten se zaměřuje na záměrný přenos sdělení, kde podavatel aktivně sdělení vysílá

s nějakým představovaným záměrem, rituálový model orientuje svojí pozornost na časově širší souvislosti. Komunikace podle něj neslouží vždy k přenosu konkrétního sdělení, ale může také fungovat jako prostředek, jímž si účastníci komunikace potvrzují kulturní příslušnost. Informace potřebné k pochopení komunikovaného obsahu pak nejsou všechny obsaženy přímo v komunikaci, ale příjemce si je (nevědomky) vybírá z obecně sdíleného kulturního kontextu – sítě obecně sdílených a dostupných významů.

V pohledu masové komunikace bývá chování médií a příjemců chápáno jako síť vztahů, jíž mezi sebou obě skupiny „splétají". Masová média vytvářejí ze své činnosti (pravidelně opakované podávání sdělení) rituál, přičemž příjemci usilují o pokračování tohoto rituálu. Vznikají tím nároky a závazky příjemců vůči médiím a médií k příjemcům. Opakování rituálu obě strany uspokojuje, nedodržení naopak vede k frustraci .

Rituálový model tedy nesměřuje k uchopení komunikace mezi účastníky v konkrétním prostoru, ale na kulturní souvislosti ovlivňující komunikaci a uchování společnosti účastníků komunikace v čase.

4.1.3 Propagační model

Hlavní tezí propagačního modelu je ekonomický faktor, který provází masovou komunikaci – pozornost publika. Ta je komodifikována a její předpokládaná aktuální výše je prodávána inzerentům, přičemž hlavní snahou média je podíl sledovanosti zvýšit v absolutní hodnotě i v poměru k ostatním médiím. Z toho vyplývá chápání komunikace nikoli jako přenosu konkrétního sdělení či sdílení významů pro uchování komunity, ale jako procesu předvedení se – propagace sebe sama.

Podle tohoto modelu se komunikace neodkazuje k minulosti a budoucnost hraje roli jen jako prostor pro zesílení aktuální pozornosti. Nejdůležitější je tedy bezprostřední přítomnost.

4.1.4. Kulturální (příjmový) model

McQuail užívá pojem příjmový model, jelikož oproti předchozím modelům se aktivita při konstruování významů posunuje směrem k příjemci komunikovaného obsahu. My v této práci však budeme nadále užívat termín kulturální model, jelikož podle nás nevnucuje představu aktivity pouze na straně příjemce, ale odkazuje na důležitou funkci

kultury a ideologie nejen při příjmu obsahu, ale i při jeho vytváření. Pojem „kulturální" volíme podle nejdůležitější školy aktivní v tomto proudu myšlení o komunikaci – (podle) kulturálních studií.

Všechny v předchozí části popsané modely se zaměřují především na iniciátora komunikace či na vlivy, jež deformují přenášené sdělení. Příjemce sice měl možnost pomocí zpětné vazby korigovat přicházející komunikaci, z hlediska spoluúčasti tvorby významu však byl brán pouze jako pasivní. Buď přicházející informace přijal a ty změnily jeho modely chování a jednání, nebo je odmítnul.

Kulturální model navazuje na rituálový model tím, že si všímá kulturního kontextu komunikace, zaměřuje se však v prvé řadě na aktivitu příjemce, osvobozuje ho a dává mu moc spolukonstruovat význam. Pro tento koncept je nejvýznamnější práce Stuarta Halla *Encoding and Decoding* z roku 1980[22]. Ten chápe komunikovaný text jako polysémní, přičemž závisí na podavateli, jak moc otevřený aktivitě publika tento text ponechá – jak sdělení zakóduje. Z hlediska podavatele žádoucí způsob příjmu se nazývá preferované čtení. Příjemce pak do komunikace vstupuje vybaven předchozí komunikační zkušeností, kulturním kontextem a ideologií. Ty mu pomáhají při dekódování významů. Zakódovaný a dekódovaný význam se přitom nemusejí shodovat. Více různých příjemců se může shodnout v přisouzení významu jednotlivým znakům, z nichž je obsah sestaven, tomu však zároveň mohou přisoudit rozdílný smysl.

V průběhu vývoje kulturálních studií se několikrát přeměnil pohled na míru převažující moci textu nad příjemcem a naopak příjemce nad textem. Přesto můžeme vysledovat tři hlavní faktory komunikace – kódující podavatel, dekódující příjemce, kulturní kontext a s ním související ideologii.

[22] Proces zakódování a dekódování je znám již od 50. let, především z prací Wilbura Schramma

4.2 Aplikace konceptu PDA na tradici komunikačních modelů

Naše práce se nesnaží provést vědeckou revoluci ve smyslu, jak ji postuloval Thomas Kuhn v práci *Struktura vědeckých revolucí*. Nechceme prosazovat vlastní přístupy k mediálním vědám na úkor ostatních. Jak již napovídá sám název práce, naším cílem je již existující modely popisující komunikaci integrovat (což budeme realizovat níže), nikoli je překonávat či vylučovat. Domníváme se, že přestože se nikdo v současné době nevrhá do krvavých bojů, zda je lepší přenosový model, kulturální, či rituálový, mnozí autoři naopak upozorňují na jejich vzájemné doplňování se, zároveň tyto modely vedle sebe jen přežívají, aniž by existoval přesnější popis jejich zastřešení. A když už se někdo o podobné sjednocení pokouší, odvolává se k Lasswellovu modelu, jakožto přehlednému vzorci, co všechno se v komunikační vědě zkoumá[23]. Každý z nich totiž podle nás popisuje jistý výsek pole, v němž komunikace probíhá.

Jiný pohled přinesl Niklas Luhmann, který se místo popisu struktur ve společnosti zaměřil na proces utváření těchto struktur. Přesto je brán spíše jako další „konkurenční kůň", který běží v dostihu komunikační vědy.

Samozřejmě bychom mohli vytvořit prosté sloučení již existujících přístupů, čímž by vznikl určitý komplexní model dosavadního poznání. Jeho složitost (a to nebereme v úvahu různé časové roviny a relace, v nichž komunikace probíhá) by však byla taková, že jeden z nejznámějších a nejkomplikovanějších modelů – již zmíněné schéma masové komunikace Gerharda Maletzkeho – by nám náhle začal připadat věru jednoduchý. K čemu by navíc takové shrnutí bylo, jestliže by z něj v konečném důsledku neplynulo nic nového?

Jak jsme již uvedli, různé úrovně systému mají tendenci opakovat tytéž struktury. To platí i pro koncept PDA. My zde budeme uplatňovat tři různé úrovně, u nichž můžeme PDA pozorovat – jedinec (organizace), komunikační systém, společenský systém. Tyto systémy jsou pevně provázány. Jedinci a organizace jsou podsystémy komunikačního a společenského systému. Komunikační systém můžeme ztotožnit s diskurzivním potenciálem společenského systému.

[23] KDO (analýza mediální organizace) → CO (analýza obsahová) → KANÁL (analýza média) → KOMU (analýza publika) → EFEKT (analýza účinků) – převzato z Reifová & kol.; 2004; 150

4.2.1 Přenosový model

Aplikujme nyní koncept PDA na přenosový model na úrovni nemasové komunikace. Máme dva (či více) prvků P, z nichž jeden (KDO) se snaží přenést (ŘÍKÁ) k druhému (KOMU) určité sdělení (CO). Aby tak mohl učinit, musí nalézt kanál (JAKÝM KANÁLEM), tedy vstoupit do diskurzivního potenciálu společenského systému a využít tam uložené, pravidelným opakováním ustavené nástroje, s jejichž pomocí může být sdělení přeneseno. Příjemce takového sdělení, je-li přenos úspěšný, pak na úrovni vlastního systému může upravit definiční podmínku a případně navázat zpětnou komunikaci. Pokud probíhá komunikace dostatečně často a v relevantně širokém prostoru, dochází ke zmnožení vazeb takové úrovně, že se může ve společenském systému ustavit profesionální komunikační instituce, tedy abstraktní systém. Tento proces můžeme sledovat v celé historii masové komunikace. Od vzniku pošty po rozvoj internetových médií.

Přenesme se nyní s přenosovým modelem na úroveň masové komunikace. Komunikační organizace[24] (KDO) podává skrze diskurzivní potenciál (ŘÍKÁ) mnoha prvkům P (KOMU) i ostatním organizacím (KOMU) určitá sdělení za pomoci formalizovaných prostředků vyjádření (JAKÝM KANÁLEM). Příjemci takovýchto sdělení pak můžou na úrovni vlastního systému upravit definiční podmínku. Zároveň mohou pomocí zpětné vazby reagovat zpět k podavateli a ten na jejich základě může upravit vlastní definiční podmínku, aby zvýšil účinek dalších mediovaných sdělení. Tento proces je popsán právě u Westleye a MacLeana. Opomíjeno zůstává působení procesů přenosu informace na struktury – zejména máme na mysli expertní oblasti –, které primárně s komunikací nesouvisejí. Alespoň ne z pohledu podavatele a příjemce.

Všimněme si, že přenosový model užívá pouze prvků P, abstraktních systémů a diskurzivního potenciálu. Nevšímá si změn, jež průběh komunikace vyvolává v definiční podmínce komunikačního systému ani její vliv na průběh komunikace, nebere v potaz ani reakce systémů ústící v ustavení expertních oblastí. Předpokládá, že všechny informace potřebné pro úspěšné dekódování sdělení se nacházejí přímo ve sdělení samém (podavatel i příjemce sdílejí stejný kód). Nevšímá si ovšem faktu, že definiční podmínka na úrovni prvku P i společenského systému sama funguje jako zdroj principů pro tvorbu významů. Působením expertních oblastí navíc dochází k proměně komunikačních schémat, záměrů,

[24] Jako komunikační organizace budeme označovat součásti společenského systému, jejichž cílem činnosti je produkce a přenos významových obsahů mezi podsystémy společenského systému. Jde o masová média, reklamní společnosti, tisková oddělení a další obdobně orientované organizace

energetických hodnot těchto procesů, zkrátka k ovlivnění úseku systému napříč jeho rovinami (PDA). Jinak řečeno, přenosový model je reflexí komunikačních procesů. Tato reflexe do informačních toků sama vrací nové atributy, které se ve zpětné vazbě urychlují (viz 2.8). Princip sebereference by z komunikačního výzkumu neměl uniknout, protože je-li modernita reflexivní, potom mediální studia zkoumají něco, do čeho samy zasahují, aniž by však do svého výzkumu tyto zásahy zahrnuly. Nebylo-li to podstatné v období jejich vzniku od poloviny do konce 20. století, určitě se to stane zásadní podmínkou pro úspěšnou aplikaci procesuálního paradigmatu. Jinak bychom totiž byli jako matematici, kteří chtějí vypočítat energii tělesa a znají pouze jeho hmotnost a nic víc.

Podstatné také je, že přenosový model ukazuje, jak probíhá komunikace v omezeném časovém období, dlouhodobější výsledky jsou pomíjeny. Nabízí se námitka, že právě v rámci přenosového modelu se zkoumají již desítky let dlouhodobé účinky komunikovaných obsahů, například mediovaného násilí. Musíme si však uvědomit, že kumulativní změny vzniklé opakovaným přenášením takových obsahů, mění a dilatují definiční podmínku jedinců, nikoli společenského systému. Na úrovni komunikačního systému se takové obsahy projevují z hlediska přenosového modelu pouze jako úspěšně či neúspěšně přenesená sdělení.

4.2.2 Propagační model

Propagační model můžeme považovat pouze za jakousi nadstavbu modelu přenosového, respektive svým zaměřením na pojem pozornosti vypovídá o konkrétním účinku procesu, který probíhá v přenosovém modelu. Abstraktní systém (masové médium) vyšle sdělení k příjemcům, čímž upoutá jejich pozornost[25]. Pak již žádná další konkrétní sdělení nemusí abstraktní systém vyslat, může již jen udržovat pozornost. Mezi abstraktním systémem a jedinci se vytváří poměrně stabilní struktura vazeb, přičemž počet možných vazeb je konečný. Ovšem tyto vazby se mohou vázat na různá masová média – jsou proměnlivé v čase.

Prvky P mají v tomto modelu jedinou možnost – výběr z abstraktních systémů, na něž se bude vázat jejich pozornost.

Propagační model popisuje především ekonomický kontext masové komunikace, tedy vztahy jednotlivých prvků P a abstraktních systémů společenského systému, které se

[25] Toto upoutání pozornosti může být dokonce zprostředkované. Například televizní stanice zveřejní v jiném médiu svůj vysílací program, čímž vyšle sdělení k divákům a připoutá v určitý čas jejich pozornost

realizují prostřednictvím komunikace. Těmto energetickým tokům se budeme věnovat níže.

Přesto je zde jeden aspekt, který nesmíme opomenout. Samotný proces získávání pozornosti. Aby totiž masové médium přitáhlo pozornost, může se chovat dvěma způsoby. Za prvé může odkázat k dřívější zkušenosti s nabízeným obsahem, který je součástí definiční podmínky příjemců, nebo vyslat takový obsah, který vytvoří dilataci diskurzivního potenciálu a tím přitáhne pozornost. Tím jsou však dilatována některá další masová média, tudíž u nich vznikají expertní oblasti, jejichž cílem je znovunastolení pozornosti. Abstraktní systémy (masová média) se tak vzájemně ovlivňují spíše působením expertních oblastí než konkrétními obsahy, jež přenášejí. Mohli bychom říct, že propagační model indikuje (obecnou) tendenci systému k růstu komplexity – tedy vytváření expertních oblastí, které existují o řád výše než ostatní struktury systému. Ekonomický faktor, jímž se propagační model zabývá, je velmi praktickým příkladem konkrétních energetických nároků systémů. K vyvažování jejich kolísavé povahy (viz úvahy o pozornosti jako komoditě) se užívá reflexivní nástroj progresivní inovace. V praktičtější terminologii mediálních organizací jsou to výzkumy a z nich plynoucí zdroje „stimulace" zakódovány do magických slovíček jako share, rate, hit apod. Pro některé účastníky sociální komunikace je to černá magie démonických ziskuchtivých vykořisťovatelů. Právě tento aspekt fungování médií v síti sociálních vztahů posiluje představy o silných médiích. Diferenciace za pomoci expertních oblastí, která je ovšem vlastností celého systému moderní společnosti, vytváří dojem posilování autonomie systému mediální organizace. Zčásti je to určitě správný dojem. Neměli bychom však zapomínat, že procesy působení progresivní inovace (dilatace) vzešlé z médií se projevují v celém jejich okolí. Čím diferencovanější tedy bude povaha mediální organizace, tím „pevněji" bude svázaná se systémem jako celkem. Nepodpoříme tedy mediocentrickou představu, ačkoli by zjednodušila naše úsilí o pochopení procesů v sociální a mediální komunikaci.

Měli bychom ale upozornit na to, že propagační model pokrývá velmi důležitou oblast komunikace. Zabývá se oblastí, která pracuje s energetickými hodnotami vstupů a výstupů mediálního systému. Z hlediska epistéme a obsahů přenášených a sdílených v masové komunikaci není přeceňování role médií na místě. Uvědomme si však, že diferenciace mediálních abstraktních systémů je nejen svazuje s okolními strukturami, ale vytváří i energetické nároky, které jsou relevantní. Spotřeba, jakou tyto subsystémy mají, pořád roste a odráží se nebo se v budoucnu odrazí, na životně důležitých principech

energetické distribuce celku. Je to poněkud jiný úhel pohledu. Chce upozornit, že kategorie, kterými propagační model média hodnotí, mají značnou vypovídací hodnotu o jejich stávající „energetické kondici", způsobu, jakým na tuto kondici média reagují, a kvantech energie, která jsou k médiím vázána. K dispozici tak máme kvalitní predikační nástroj.

4.2.3 Rituálový model

Nyní se zaměřme na rituálový model komunikace. Mezi prvky P nejde v první řadě o navazování spojení, ale přinejmenším stejně důležitý je přenos významů uložených v diskurzivním potenciálu. Tím je potvrzována definiční podmínka jedinců i společenského systému. Oba systémy znají existující vzory rituálů – odkazy na dřívější průběhy komunikace –, ty se ovšem nemusejí překrývat. Jsou-li vazby mezi jedinci a organizacemi působícími v diskurzivním potenciálu vyrovnané, tedy je-li systém ve stavu dynamické rovnováhy, dochází k potvrzování definiční podmínky a již existujících významů v diskurzivním potenciálu.

V okamžiku, kdy je narušení rituálu rozpoznáno buď iniciátory komunikace či příjemci, vniká do systému energie E jako zdroj entropie, tudíž je dilatován diskurzivní potenciál zapojených jedinců či organizací. To může vést až k deformacím komunikačního systému. Systém se může samovolně vrátit k původnímu stavu, pokud bude rituál obnoven, pouze informace o výpadku bude začleněna do definiční podmínky. Pokud rituál obnoven není, musí se komunikační systém a jeho podsystémy přizpůsobit a narušené vazby rekonfigurovat (například vytvořením nového abstraktního systému), čímž vzniká základ nového rituálu.

Tento postup můžeme demonstrovat na televizních seriálech. Televizní stanice se pokouší vytvořit u svých diváků rituál sledování určitého seriálu, pokud se jí to povede, následná nepřítomnost pořadu po odvysílání jeho poslední části je chápána diváky jako porušení rituálu. Záleží pak na televizní stanici, zda je podle ní rituál dostatečně rozšířen, aby se jí vyplatilo investovat do nasazení nových pokračování nebo tematicky podobného seriálu, či zda se pokusit ustavit nový rituál. Stejně tak i divácký nezájem o dříve velmi sledovaný seriál může vést k jeho předčasnému ukončení.

Porovnáme-li rituálový model s přenosovým, zjistíme, že komunikace prochází stejnou cestou. Pouze komunikace podle rituálového modelu se odehrává podle principů

zakotvených v definiční podmínce a následně rituálů v diskurzivním potenciálu, komunikace podle přenosového modelu pak čerpá přímo z prvků P či abstraktních systémů. Z toho vyplývá i různá časová vztažnost. Zatímco přenosový model počítá s konkrétními časově ohraničenými sděleními, rituálový model z charakteristiky definiční podmínky odkazuje na časovou vztažnost ohraničenou délkou trvání nejstarších součástí definiční podmínky komunikačního systému.

4.2.4. Kulturální (příjmový) model

Nakonec se dostáváme k aplikaci konceptu PDA na kulturální model. Opět bychom mohli rozlišit nemasovou a masovou komunikaci, jelikož principy kulturálního modelu můžeme pozorovat u obou, ovšem z hlediska konceptu PDA se řídí oba typy komunikace shodnými principy. Budeme proto popisovat případ masové komunikace, ovšem výsledek platí i pro nemasovou.

Komunikace vychází od komunikační organizace, která kóduje obsah s ohledem na znalosti definiční podmínky vlastní i komunikačního systému. O té komunikační organizace předpokládá, že ji v přibližně stejné podobě znají i budoucí příjemci. Jinými slovy podavatel obsahu předpokládá, že jeho vidění světa přibližně odpovídá vidění příjemcovu.

Zároveň, pokud podavatel tuší i možnost odlišného přístupu příjemců, může do obsahu vložit i preferovaný způsob interpretace obsažených významů. Obsah poté putuje diskurzivním potenciálem a je přijat prvky P či abstraktními systémy. Ty jsou však také vybaveny vlastními definičními podmínkami a znalostí definiční podmínky komunikačního systému, proto mohou změnit smysl původně vyslaného obsahu optikou vlastní ideologie.

Zaměřme se nyní právě na situaci příjmu obsahu jedincem či organizací. Jestliže se přijatý obsah shoduje s definiční podmínkou příjemce a s ideologií v definiční podmínce obsaženou, pak dochází k přijetí preferovaného významu vloženého podavatelem za pomoci dominantního kódu, aniž by si byl zpravidla příjemce tohoto preferovaného čtení vědom.

Definiční podmínka příjemce také může být v zásadě shodná se způsobem zakódování obsahu, ale v detailech se může lišit. V tom případě užívá k dekódování obsahu dohodnutý kód.

Poslední případ je z našeho pohledu nejzajímavější. Způsob zakódovaní obsahu se s definiční podmínkou (a v ní obsaženou ideologií) příjemce neshoduje. Tím ovšem vniká do systému energie, jež by mohla vést k entropii. Vyhledává se instrument, který by dokázal tuto energii zpracovat. Není-li vhodná expertní oblast nalezena, ustavuje se nová expertní oblast, jež má za cíl přijatý obsah analyzovat. Tato analýza může vést k tomu, že je obsah vyhodnocen jako neslučitelný s definiční podmínkou. Proto je původně vložený smysl upraven podle příjemcovy definiční podmínky – původní smysl obsahu se odmítá a je nahrazen vlastním. Pokud ovšem činnost expertní oblasti k tomuto závěru nedojde, může být buď část či celé sdělení obsahu přijato. V tom případě je však výsledek působení expertní oblasti vtělen do definiční podmínky – podavateli se podařilo příjemce přesvědčit a změnit tím jeho ideologii.

Kulturální model je z hlediska konceptu PDA nejkomplexnější, jelikož zahrnuje stejnou cestu jako přenosový model, navíc však silně využívá i definiční podmínku a pracuje s jejím upravováním i při krátkodobé komunikaci. Má taky největší ambici pracovat s představami blízkými expertní oblasti. Předpokládá totiž zpětnou vazbu nejen ve vztahu podavatel – příjemce, ale sám disponuje adaptačním mechanizmem, který se nazývá „kyvadlo kulturálních studií". Jeho zaměření tedy nesměřuje jenom k předmětu výzkumu, ale i samotné podstatě kulturálních studií. Je to model reflexivní a jako takový nejspíš dospěje do stádia, kdy bude schopen do výzkumu objektů zahrnout i svůj vlastní subjekt, a tím v praxi aplikovat princip dvojí diferenciace. Řádově se tím přiblíží komplexitě jevů, které zkoumá.

Na závěr této aplikace se ještě musíme zaměřit na důležitý vektor procesů PDA, na individuální a konsensuální moc. Čtyři modely, o nichž jsme pojednávali výše, se zaměřují na různé aspekty průběhu komunikace (přenosový model především na sdělení a podavatele, kulturální na příjemce a procesy ovlivňující kódování a dekódování...). Naproti tomu shodný mají pohled na růst konsensuální moci abstraktních systémů. Jak jsme uvedli ve druhé kapitole, konsensuální moc je realizací konkrétních částí individuální moci prvků P v diskurzivním potenciálu. Abstraktní systémy společenského systému, jejichž činnost je založena na využívání komunikačního systému (tedy média a instituce zaměřené na komunikaci), se snaží vytvářet pravidelný tok obsahů, přičemž tyto obsahy samy konstruují (podle různých komunikačních modelů využívají různé složky systému – kultura, ideologie, předchozí úspěšné komunikační vzorce...). Tento fakt je obzvlášť důležitý z pohledu prvků P, jelikož tímto způsobem získávají informace o ostatních prvcích P a abstraktních systémech. Ale tím, že příjemci přijmou daný obsah

(zkonstruovanou představu o společenském systému a jeho podsystémech), propůjčují abstraktnímu systému využívajícímu komunikační systém další konsensuální moc – legitimizují jejich existenci, jelikož konsenzuální moc je základní „živinou" struktur v diskurzivním potenciálu. Je to právě princip, jak příjemce masových médií propůjčuje svou pozorností šanci tomuto médiu vypovídat reprezentativně o příjemcovu vlastním okolí. Fungují zde zcela jasně principy Thomasova teorému.

Růst konsensuální moci komunikačních organizací ovšem v komunikačním systému vytváří nestabilitu, jelikož sám sebe urychluje. Systém poté reaguje na rostoucí nestabilitu vytvářením expertních oblastí a výsledek jejich působení se ukládá do definiční podmínky. Zároveň můžeme pozorovat i jev opačný, a sice snahu konzervovat diskurzivní potenciál jakožto zásobárnu neměnných významů. Konzervace probíhá formou diferenciace obsahů, které tím získávají konkrétnější a popsatelnější vlastnosti, čímž jejich počet a kontingence plynoucí z konzervace narůstá. Působení těchto dvou protikladných zpětnovazebných smyček poté ovlivňuje společenský systém i prvky P. Celá situace je zkomplikována tím, že existují také přímé vazby mezi sociálním systémem a prvky P, které nejsou realizovány skrze komunikační systém. Podrobněji se o paradoxním působení urychlení a konzervace zmíníme v závěru práce.

Růst konsensuální moci abstraktních systémů a prvků P nelidské podstaty (technologií; pro zjednodušení je nazývejme NP) však přebírá moc nad jedinci, původními tvůrci obou. Zatímco vznik abstraktních systémů a NP není bez jedinců možný, s růstem konsensuální moci dochází k tomu, že přestávají abstraktní systémy a NP potřebovat pro svou rekonstituci a sebepotvrzování jedince lidské společnosti. Je to důsledek toho, že tyto systémy existují pouze v diskurzivním potenciálu. K jedincům se poté dostávají pouze výsledky působení abstraktních systémů a NP. Přitom ovšem individuální moc jedinců není dostatečně velká, aby mohla ovlivnit chod abstraktních systémů a NP, respektive její jediná možná artikulace vede skrze diskurzivní potenciál a abstraktní systémy, což je natolik komplexní prostor, že jedinec si nemůže být jist reálným dopadem své moci ani v čase ani v intenzitě. A ačkoli jej vytvořil k zefektivnění svých reakcí na podnět, pro něj jako zdroj podnětu je přinejmenším téměř nemožné docílit vědomého účinku. Tento proces je jasně vidět u nadnárodních korporací, jejichž chod nemá za cíl obohacení konkrétního jedince či skupiny jedinců, ale právě jen kumulaci prostředků pro další růst tohoto abstraktního systému a jím využívaných NP.

Vizi takové nelidské společnosti vykreslil již na počátku 50. letech Kurt Vonnegut jr.

4.3 Průběžné shrnutí

Aby nám jasně vyplynulo, co vyplývá z předchozí aplikace, shrneme prolnutí PDA a modelů komunikace.

Prvky P:

Pro všechny zmiňované modely je jedinec základním stavebním kamenem. Ať již sám komunikaci iniciuje (s výjimkou propagačního), či je jejím příjemcem.

Abstraktní systémy:

I abstraktní systémy, jakožto formace diskurzivního potenciálu (ať již komunikačního či sociálního systému), jsou užívány všemi modely. Komunikační organizace jsou podavateli obsahů. Zároveň jsou však i příjemci komunikace.

Diskurzivní potenciál:

Přestože komunikační systém je součástí diskurzivního potenciálu sociálního systému, sám obsahuje vlastní diskurzivní potenciál. Zatímco v něm jsou uloženy nástroje a potenciály nástrojů užívaných pro komunikaci, v diskurzivním potenciálu společenského systému je samotná komunikace realizována. Z toho vyplývá, že mezi oběma diskurzivními potenciály je těsná vazba, a přestože nejsou totožné, nejsou zároveň oddělitelné.

Z této definice vyplývá, že každá komunikace musí diskurzivního potenciálu využívat – vzpomeňme na jeho definici jako "supramédia". Proto odkazy na něj najdeme nutně u všech čtyř modelů.

Definiční podmínka:

Definiční podmínka je pro rituálový a kulturální model zásadním pojmem, jelikož slouží jako úložiště principů komunikace. Oba modely si jí všímají na úrovni jednotlivců i komunikačních systémů. Kulturální model však zaměřením na ideologii vytváří přesah i do definiční podmínky společenského systému.

Přenosový model si jí všímá pouze jakožto prostoru, který je dlouhodobým průběhem komunikace nenápadně hněten. Nevnímá však jeho vliv na průběh komunikace.

Pro propagační model je neviditelná.

Expertní oblasti:

Zde narážíme na největší prázdnotu ve všech modelech. Přestože propagační model se expertních oblastí dotýká – poukazuje spíše na jejich formování a důsledky jejich činnosti než na činnost samu. Kulturální model pak popisuje právě tuto činnost a je jediný, který ze své podstaty má šanci obsáhnout expertní oblasti nejen jako jevy, ale jako diskurzivní potažmo významotvorné činitele.

Jak tedy vidíme, tyto modely jsou spíše statického charakteru. V podstatě si nevšímají dilatací, tedy právě procesů, které vedou k ustavování expertních oblastí. Tyto nerovnováhy jsou pak pouze určité přechody mezi delšími obdobími setrvalého klidu.

4.4 Kontingentní vlivy v komunikaci

Považujeme za problematické, že všechny přístupy (s výjimkou Luhmanna a jeho následovníků) berou komunikaci jako silně kauzální a záměrný proces. Podavatel **vysílá** sdělení, **aby přenesl** informaci. Podavatel **získává pozornost, aby** z toho **měl** ekonomický **prospěch**. Podavatel **sdílí** určitý rituál s příjemcem, **aby uchovával** existující společenské formace. Podavatel **se pokouší** vnutit obsah s vlastní ideologií, naopak příjemce **se snaží** nepodlehnout cizí ideologii. Podle nás však hraje mnohem významnější roli definiční podmínka komunikačního a společenského systému a jejich podsystémů (komunikačních i jiných organizací a jedinců).

Nejde tedy o to, že by se konkrétní reprezentanti kapitalistického režimu snažili o konkrétní zasažení masy vlastní ideologií. A pokoušeli se příjemce upozaďovat předpokládanými účinky. A masa stejně tak nevytváří nutně rezistenci jako programový odpor. Způsob vyslané komunikace i jejího přijetí totiž vyplývá z definiční podmínky dané skupiny, přičemž tato skupina zpravidla nemá přístup ke všem obsahům definiční podmínky skupiny druhé, dokonce ani ke všem své vlastní. Lapidárně řečeno – Ani jeden neví, co si pod daným obsahem může představit ten druhý. Možné dezinterpretace jsou tak ovlivněny řadou faktorů. Tím se dostáváme k dalšímu důležitému aspektu.

I do procesu komunikace totiž vstupuje jev, na nějž upozornili systémoví vědci a v oblasti sociálních jevů Luhmann – kontingence. Právě vysoká komplexita komunikace nutně vede ke stále většímu kontingentnímu vlivu. Ten se přitom stává zásadním pro předefinovávání definiční podmínky, a proto relevantním pro další komunikaci. Jako příklad může posloužit jazyk (stejně jako gesta, mimika...) – důležitá součást komunikačního systému. Silně reprezentuje komunikaci a mění se v prostoru i čase. Češtinu si tedy můžeme představit jako součást definiční podmínky komunikačního systému určité sociální skupiny v určitém čase. Jazyk jako nositel tradice daného společenství je pak neustále atakován okolními komunikačními systémy a jejich projevy (řízenými jejich definičními podmínkami). Současně však můžeme sledovat řadu kontingentních jevu, které podobu definiční podmínky ovlivňují (jde o kontingentní vlivy na různých úrovních systému) – například vznik válečných konfliktů, který povede k přechodu cizojazyčných vojsk či dlouhodobému obsazení; zkvalitnění vzdělávacího systému, který členům sociálního systému zpřístupní materiály jiných diskurzivních skupin; nový technologický vynález, který usnadní přístup k obsahům produkovaným jinými skupinami či komunikačními systémy jiných společností; překlad pro skupinu

zásadní knihy, který může vést k zakonzervování dané podoby jazyka či odchýlení od překladů konaných v jiných komunikačních systémech[26]; politické a náboženské revoluce... Zde uváděné příklady jsou ukázkami jakési hrubé, jasně viditelné kontingence. Jí ovlivněné změny se však projevují častěji na mnohem subtilnějších rovinách, přičemž právě s rostoucí komplexitou roste i jejich vliv (nový film vytváří okolo sebe skupiny, které začnou využívat mluvu dialogů, začnou se oblékat jako hrdinové, založí internetové stránky...; celebrita použije výrok, který po medializaci začne užívat skupina jejích fanoušků; karikatura proroka Koránu vede k násilným projevům, což zcela jistě nebyl záměr autora...).

A právě kontingentními vlivy je podle nás konečná podoba komunikace silně ovlivněná. Jak by například vypadala evropská kultura, kdyby nebylo ve starém Řecku vynalezeno divadlo? Jsou známy kultury, jimž je idea divadla jako nápodoby a předvádění se zcela cizí.[27]

Jak jsme uvedli již dříve, komplexita komunikace roste. V předmoderní době byla velká šance, že člověk bude užívat po celý život zhruba stejnou komunikační výbavu (což zapříčinila nízká koncentrace a mobilita obyvatelstva). Zároveň se projevovaly poměrně výrazné rozdíly v komunikační vybavenosti na různých malých územích (nářečí).

Dnes vstupuje do života člověka žijícího v technické civilizaci takové množství nových informací a technických inovací, že to výrazně ovlivňuje každodenní komunikační zvyklosti (mobilní telefony, chat a prostředí internetových komunikačních textových programů, široká žánrová a formátová nabídka médií...), a tím se i rychleji mění komunikační výbava v čase. To je právě vliv progresivní inovace zakomponované do definiční podmínky současné společnosti. Zároveň však dochází k redukci rozdílů v komunikační výbavě napříč společností. Vynucuje si to vyšší mobilita (styk lidí s různými komunikačními zvyklostmi a jejich potřebou vzájemně se domluvit) a prolínání komunikačních systémů různých společenstev. Neznamená to však, že by se s rostoucí komplexitou jazyka v čase nepřímou úměrou snižovala jeho komplexita jako takového. Zanikání dialektů by nás k takové domněnce mohlo vést. Je tomu však právě naopak. Musíme totiž jazyk rozdělit na langue a parole. Zatímco rozdílnost užívání parole mezi jednotlivými účastníky komunikace se snižuje, komplexnost langue roste. Řídíme-li auto,

[26] Známý je chybný překlad desatera z II. knihy Mojžíšovy, součásti Tanachu, při tvorbě Starého zákonu křesťanské Bible. Původní přikázání „Nezavraždíš" (viz *Pět knih Mojžíšových: Kniha druhá*; 1935; s. 34 verš 13) bylo zaměněno za „Nezabiješ". To zcela zásadně mění význam tohoto normativního výroku. Původní význam vychází z představy, že lidský život je založen na tom, že Bůh stvořil člověka a jen on mu může život vzít. Výjimku tvoří pouze potrestání na základně výroku zákonného soudu nebo válečná obrana vlastního lidu či lidských práv. Naopak výklad slova „Nezabiješ" je mnohem širší a zahrnuje přinejmenším všechny lidské bytosti. Podobný je i rozdíl mezi hebrejským originálem slova „blízký" a křesťanským „bližní" a mnoho dalších

[27] Viz Stehlíková; 1998; 119-123

vnímáme informace o stavu vozidla, dopravní značení, billboardy, případně ještě rádio a spolucestující. Na všechny tyto rozdílné způsoby komunikace se zaměřujeme současně, případně jsme schopni se mezi nimi rychle přepínat.

Zde se dostáváme k důležitému aspektu rostoucí komplexity komunikačního systému. Nejsme schopni jej pojmout a používat jako celek. Vnímáme jednotlivé jeho diskurzy a volíme ty, jež dokážeme nebo můžeme používat – začleňujeme je do definičních podmínek jedinců. Zároveň s tím, jak se mezi těmito diskurzy pohybujeme, ztrácí se kontinuita, která byla typická pro uživatele méně komplexních komunikačních systémů. Bauman to označuje termínem **epizodičnost**, kterým charakterizuje postmodernu a její absenci sociálních struktur. Pro nás je však důležitý moment tohoto termínu, který říká, že komunikujeme v kvantech, přičemž tato kvanta se vzájemně ovlivňují jen málo. Konec předchozího kvanta nemá vliv na počátek následujícího. Ilustrovat to můžeme na seriálech typu Simpsnových, kde se tento princip stal základním postupem. Ať končí předchozí díl jakkoli, na počátku je znovu Bart uličník, Marge žena v domácnosti a Líza snaživá chytrá holčička. Proto můžeme vidět, jak Líza v desítkách dílů objevuje, že její otec není jen líný alkoholik a budižkničemu, ale i starostlivý otec.[28] Přestože existuje kontinuita příjmu (seriál se vysílá každý týden zhruba ve stejnou dobu), neexistuje kontinuita obsahu. Ten je vytvořen tak, aby mohl být přijat kdykoli a bez znalosti všech předchozích částí obsahu. Nic nám tedy nebrání dívat se na takový seriál od posledního dílu k prvnímu.

[28] I toto pravidlo má několik drobných výjimek. Například smrt Maude Flandersové je trvalou změnou

4.5 Přetržitý model komunikace

Růst komplexity a z ní přímo vyplívající kontingence provází lidstvo od počátku jeho bytí, jelikož je projevem organizace hmoty v přírodě. A od těchto počátků můžeme sledovat snahy o její ovládnutí. Komplexita totiž vytváří tlak na stávající systém, jelikož ten ji od jistého bodu nebude schopen se stávajícím strukturami v daném uspořádání dále zvládat. Není možné zabránit růstu komplexity. Dokonce i lidská snaha o její redukci je jejím projevem. Jde totiž úplně mimo kategorie vůle a morálky. Její redukce probíhá stejně samovolně a vlastně až v momentě, kdy komplexita a kontingence přeroste možnosti systému udržet si svoji integritu, nastává evoluční skok. Silně hierarchizovaným společnostem se to dařilo pouze za cenu potlačení individuální moci a posilování brzdících podmínek – například cenzury, vojenského řádu, potlačením vzdělanosti – komplexitu a kontingenci vypudit. Nevytlačovaly ji však z objektivní reality, nýbrž pouze z lidského vědomí. Uzavřené ani otevřené sociální systémy nedělaly nikdy nic víc, než že zavíraly oči před realitou. Ne proto, že by byly hloupé nebo měly nekalé úmysly. Plynulo to z jejich povahy, která je rovněž podmíněna zákonitostmi organizace. Teprve v poslední době se lidské vědomí „odhodlalo" připustit existenci variantní budoucnosti a nebránit se dále faktu, že nemůže obsáhnout v celistvosti to, co samo vytváří, protože to v momentě poznání už bude dávno jiné. Zdá se, že osvědčené heslo psychoterapeutů, že uvědomění je polovina úspěchu, platí metaforicky. Předchozím textem jsme chtěli naznačit, že v otázkách vnímání a konstrukce reality dokonce snad axiomaticky.

Způsoby komunikace, které jsme pomocí modelů popsali výše, se vynořovaly již před úsvitem lidstva, přesto muselo dojít právě ve vývoji lidstva k určitým trvalým změnám, aby se v komunikačním systému, jak jej známe dnes, jejich počet zvýšil.

Přenosový model můžeme považovat za nejstarší. Můžeme jej umístit do doby ustavení stabilního souboru opakovatelných, byť pudově řízených, vyjadřovacích prostředků.

Rituálový model se na přenosový úzce váže. Opakovaná komunikace v určité předepsané formě vede k ustavení rituálu, který je v mnoha ohledech jejím definičním oborem.

Kulturální model se váže již přímo na lidské pokolení. Můžeme jej sledovat od starověku, kdy filozofický aparát umožnil vytvoření alternativního vnímání světa, a tudíž odpor vůči tradičním konceptům. Přesto však tyto pokusy byly spíše výjimečné a projevovaly se ve formě revoluce, kdy se snažily zcela nahradit dominantní koncept.

K trvalému zasazení do komunikačního systému (platného pro všechny jedince společenského systému) mohlo dojít teprve v okamžiku, kdy vyslovení alternativní ideologie přestalo být přímo trestně postihováno, tudíž vedle sebe mohlo dlouhodobě existovat mnoho ideologií.

Propagační model se pak objevuje v okamžiku možné komodifikace pozornosti příjemců.

Z právě vyřčeného plyne, že společnost musí ve svém vývoji dosáhnout určitého nastavení, aby se mohl vynořit nový způsob komunikace, jehož projevy se poté můžeme pokusit zachytit v modelu. I v budoucnosti budeme tedy poznávat nové modely, jak jsme však již poznali v předchozí kapitole, naše poznatky budou vždy o něco chudší než realita, protože nemáme nástroje pro její popis.

Všimněme se však, že všechny předchozí modely vznikly z konceptů, které vycházely z teorií vzniklých v moderní době. Postmoderní, přijmeme-li předpoklad, že jsme již opustili modernitu, model budeme hledat marně.

Pokusme se tedy uplatnit poznatky z předchozí části této práce, abychom nalezli příklad modelu, který by popisoval společnost autopoietickou, či k autopoiesi směřující.

Jako ukázku možností, k nimž se můžeme ubírat, se pokusíme vytvořit nástin komunikačního modelu, který nazveme **přetržitý**.

Základními poznatky pro jeho pochopení je na jedné straně **epizodičnost**, na straně druhé **rostoucí komplexita**, jež je součástí definiční podmínky společnosti i jejího komunikačního systému, přímo ovlivňující růst **kontingence**.

Epizodičnost v tomto modelu budeme definovat jako vlastnost komunikovaného obsahu. Ta vychází z vědomí tvůrce, že příjemci možná budou obsah přijímat bez znalosti předchozích obsahů stejného druhu – nabídka je tak široká a četná, že příjemce může sáhnout prakticky po kterémkoli obsahu z mnoha nabízených. Podavatel se tedy bude snažit maximum informací o správném dekódování vtělit přímo do obsahu. To například u Simpsonových vede k plochosti až archetypálnosti postav, které musí samy sebe při každém výstupu znovu definovat. Nebo v tištěném zpravodajství existují silná normativní pravidla, která vynucují přítomnost tzv. backgroundu umístěného na konci zprávy, aby byla srozumitelná i pro čtenáře, který nečetl minulé výtisky, přestože z pohledu pravidelného čtenáře je background nadbytečný.

Epizodičnost se však projevuje ještě druhým aspektem. Obsah totiž zpravidla nemíří ke konkrétnímu příjemci. Je jen umístěn do diskurzivního potenciálu, kde vedle jiných obsahů čeká, až si jej příjemce vybere. Takovou komunikaci si můžeme představit

jako obrovskou nástěnku, kolem níž proudí tisíce lidí se vzkazy a připínáčky a miliony dalších, kteří čekají, který vzkaz je zaujme. Autor vzkazu si sotva může dovolit předpokládat, že nálezce jeho vzkazu se bude prohrabovat mnoha vrstvami vzkazů, aby našel všechny předcházející vzkazu nalezenému (i když to není vyloučeno). Navíc, zůstaneme-li u metafory nástěnky, můžou stát poblíž hlídači, kteří podle jejich mínění závadné vzkazy strhávají či dočasně zabavují. Cesta obsahu k příjemci tak může být cenzurním zásahem pozdržena, což dokazuje řada děl vydávaných v exilu či psaných do šuplíku.

Možnosti setrvávání v diskurzivním potenciálu vzrůstají s možnostmi dlouhodobého ukládání obsahů (knihy, fotografie, video, počítačová technika...) a jejich četných kopií na prakticky neomezenou dobu. Fenomén ukládání čehokoli a kdykoli nebývalým způsobem rozšiřuje diskurzivní potenciál komunikačního systému. Roste nástěnka a s ní i délka připínáčků, takže vzkazů přibývá, aniž by bylo nutné staré odstraňovat, a zároveň vydrží na svém místě mnohem déle.

Tím se ovšem mění kontextová situace nejen způsobem, jak jsme to popsali už u kulturálního modelu (tedy různí účastníci komunikace mají různé kontextové znalosti), ale změna kontextů navíc probíhá i v čase. Zatímco kulturální model jsme tedy schopni popsat v dvourozměrném prostoru (cesta od podavatele k příjemci se zahrnutím kontextového okruhu významů podavatele i příjemce – osy x a y), přetržitý model se rozšiřuje do třetího rozměru (kontext se mění s uplývajícím časem – osa z).

Čím více času od vytvoření obsahu do jeho vyzvednutí z diskurzivního potenciálu uběhne, tím větší vliv na vzdálení interpretace od původního smyslu obsahu mají kontingentní vlivy. Pokud chce příjemce tento vliv snížit, musí investovat úsilí, aby maximálně poznal kontextovou situaci tvůrce obsahu v době vzniku. Příjemce se musí pokusit představit, jak vypadala nástěnka v okamžiku, kdy byl vzkaz připíchnut.

I tak však jeho konstruovaná představa zdaleka nemusí odpovídat tehdejší realitě, jelikož i prameny, které zpravidla pro takový výzkum slouží, podléhají kontingentnímu vlivu.

Problémem modelu založeném na kontingenci je fakt, že kontingenci již ze samotné její definice nelze operacionalizovat, jelikož je procesem, který ovlivňuje výběr jediné z mnoha možností. Proto ji můžeme v procesu aktuálního dění pouze pozorovat a teprve posléze se snažit uhodnout příčiny, které rozhodly pro vyrašení pozorované větve.

Proč se tedy tímto modelem zabývat, když z něj neplyne (alespoň v této úrovni rozpracování) konkrétní výzkumná metoda, jež by vedla k možnosti predikce příštích

jevů? Není to nevědecké? A vlastně zbytečné?

Samo o sobě by zřejmě bylo. Ovšem při využití hlavní myšlenky této kapitoly, že všechny komunikační modely jsou pouze částečným popisem komunikačního systému, shledáme, že přetržitý model komunikace nám pomůže zaměřit se na prozatím opomíjenou část komunikace a doplnit modely předchozí. Dohromady s nimi pak pomůže vytvořit přesnější pohled na děje, jež komunikaci určují a provázejí – pomáhá nám sledovat právě probíhající procesy. Cílem je poznávat, co se děje, nikoli to do všech detailů přesně popsat.

Kapitola 5 – Aplikovaná teorie

Společenské vědy bývají označovány jako multiparadigmatické či předparadigmatické. Tedy takové, které dosud nedokázaly projít fází ustavení jednotného paradigmatu na základě soupeření různých pohledů na oborové téma. Domníváme se, že již sama povaha společnosti vylučuje ustavení jednoho dominantního paradigmatu použitelného pro společenské obory v celé jejich šíři. Liší se totiž od přírodních věd časovým rámcem zkoumaného předmětu. Zatímco fyzikové či matematikové jsou schopni pozorovat procesy, jejichž charakter se za celou existenci lidstva nezměnil, pouze se zdokonalujícími se nástroji objevujeme nové oblasti ke zkoumání, u společnosti je to jinak. Neustále se totiž reorganizuje a vyvíjí, takže jednou ustavený systém se již nemusí nikdy opakovat. A zároveň existují různé typy uspořádání společnosti vedle sebe, a i uvnitř společnosti koexistují nejrůznější podsystémy lišící se svou kvalitou (viz kapitolu 3).

Sám charakter společnosti vylučuje vytvoření ustáleného stavu, jejž by bylo možné dlouhodobě zkoumat, popsat a vyvodit pravidla řízení, na jejichž základě by bylo možné ustavit jednotné paradigma. Je to stejné, jako by se pokoušeli fyzikové vytvořit soustavu zákonů několik prvních vteřin po velkém třesku či chemikové uprostřed probíhající reakce.

Zdálo by se tedy, že pro komunikační vědu, jakožto podobor společenských věd, nemá smysl se zabývat hledáním uceleného paradigmatu. Avšak! Podíváme-li se na komunikační vědu z odstupu, všimneme si, že ona sama žádné paradigma nemá. Využívá paradigmat širších (kulturální model se odkazuje k paradigmatu postavenému na marxizmu, přenosový model ke strukturalizmu...), tudíž vedle sebe můžeme pozorovat výsledky, jejichž charakter je vzájemně nesrovnatelný. V pohledu síťové teorie však můžeme z těchto výsledků vyabstrahovat základní procesní tendence.

Proto jsme se pokusili o vytvoření ideologicky neutrálního pojmového rámce, který by vyšel přímo z komunikace jako takové. Aby dokázal obsáhnout již existující přístupy ke komunikaci (spojil je) a zároveň nabídl nástroje pro pochopení dalších dosud nepoznaných (přetržitý model) nebo kvůli obtížné uchopitelnosti opomíjených (komplexita, individuální a konsenzuální moc) procesů.

Pojetí paradigmatu vytvořeného v prostoru přírodních věd přineslo ještě jednu podmínku. Vnitřní jednosměrnost, nutnost jedné pravdy uvnitř paradigmatu. Výjimky a narušení byly brány jako anomálie, které ničí jeho platnost a musí být buď negovány jako

nepravdivé, či vedou k prolomení paradigmatu a následně k vědecké revoluci. Je to ovšem důsledek toho, že i sám koncept paradigmatu se chová jako uzavřený systém. Chceme-li však účinně popisovat jevy společenského systému, v němž fungují principy autopoiesis, musí dojít k úpravě samotného chápání paradigmatu.

Zároveň se zdá být více než pravděpodobné, že společnost se bude jako systém i nadále vyvíjet. Přijmeme-li tezi nastolenou ve třetí kapitole, že popis reality je vždy o krok pozadu za realitou samou, zdá se být zřejmé, že se nyní nacházíme již ve společnosti s postautopoietickými projevy. Naznačuje to zrychlený růst komplexity, který je vyvolán sílením konsenzuální moci abstraktních systémů a také stále vyšším zapojováním prvků nelidské podstaty, které nemá v dosavadních dějinách obdoby. Popis společnosti by se tedy měl zbavit jednoznačného zaměření na vztah individua ke skupině individuí, ale měl by být rozšířen i o vztah k dalším součástem společnosti, které samy disponují mocí ovlivňovat individuum a jeho okolí.

Integrovaný komunikační model

Integrovaný komunikační model (legenda)

1. Mezi prvky P existuje vztah - komunikace.

2. Pokud dojde k uvědomění komunikačního vztahu, mohou vzniknout mechanizmy abstrakce tohoto vztahu. Ty musí obsahovat určité typizace.

3. Komunikace je jako princip přenosná na další prvky P, pokud jsou typizace obsažené v její abstrakci kompatibilní z těmito prvky P.

4. Opakovaná komunikace se stává rituální.

5. Dojde k uvědomění si rituálnosti komunikace a její abstrakci v diskurzivním potenciálu.

6. Rituál je nyní možné distribuovat mezi další prvky P, nebo do rituálu zapojit více prvků P.

7. Existují dva principy komunikace:
   a) přenosový princip
   b) rituálový princip
   Z prostoru P působí na abstraktní systémy 3. a 4. energie (zájem inzerenta), která přichází s potenciálem k využití dvou stávajících principů.

8. Nový princip komunikace vzniká jako množina dvou principů předchozích. Může se tak stát prostřednictvím procesu analogického k 1. - 2., čímž vzniká rovina metaabstrakce. V ní dojde krom sloučení přenosového a rituálového principu i sestavení typizací nového komunikačního principu, které umožní jeho distribuci (viz bod 3.).

9. Ekonomicky podmíněná komunikace se nyní netýká jenom lidských prvků P. Je vázána i na technologii. Vznik metaabstrakce v bodě 8. umožňuje umísťovat do prostoru P hmotné objekty, které obsahují principy komunikace. Nejde o materiální podobu komunikačních prostředků, ale komunikaci prostřednictvím hmotných statků, které nejsou primárně komunikačními kanály. (Příklad: Nejde o nárůst počtu televizních přijímačů, ale o akční figurky k populárnímu seriálu, reklamní trička)

10. V diskurzivním potenciálu probíhá komunikace tří druhů, která diferencuje strukturu prostoru P. Diskurzivní potenciál je současně původcem i diferenciace prostoru P i příjemcem důsledků, na základě čehož se diferencuje sám. Poprvé dochází k dvojí diferenciaci. Ve směru vodorovné šipky pokračuje primární diferenciace obsahů, rituálů, konkrétních kvant energií - tedy kultura. Ve směru svislé šipky probíhá diferenciace metaabstrakce v podobě procesů analogických k těm popsaným v bodech 1. - 9.

11. Vzniká tak abstraktní systém, který se v prostoru P zrcadlí kontinuem diferenciace dvojího druhu.

5.1 Úskalí komunikačních modelů

V první kapitole naší práce jsme se věnovali dynamické systémové teorii v její obecné podobě, aby čtenář věděl, z jakého základu vycházíme. Druhá kapitola zavádí koncept PDA, což je aplikace systémové teorie na oblast sociální komunikace. Třetí kapitola shrnuje principy druhé kapitoly ve větších konkrétnostech a přibližuje je obvyklé terminologii užívané v sociálních a komunikačních vědách. Čtvrtá kapitola nakonec přináší do diskurzu této práce komunikační modely – tedy hlavní předmět našeho zájmu. Dalo by se říct, že s nimi zachází poměrně necitlivě. Odráží to záměr této práce, který zůstal ve všech předchozích kapitolách dobře ukrytý.

Procesy komunikace jsou základními principy života. Energetická či informační výměna se netýká jenom člověka, ale je vlastní veškeré hmotě. Na úrovni velkých těles a energií platí v podobě fyzikálních zákonů. Na mikroúrovni biosféry zase v podobě chemických a fyzikálních řetězců, které tvoří struktury živých organizmů. Někde mezi tím je člověk. Tvrdí o sobě, že je vrcholem evoluce na planetě Země. Žije v hustých sítích vztahů a sdílení. Jeho materiální fungování je podmíněno fyzikálními, biologickými a v neposlední řadě abstraktně-komunikačními zákony. Právě poslední z nich jsou předmětem našeho zájmu. Ačkoli se lidé věnují těmto vztahům od počátků civilizace, teprve s reflexivní povahou společnosti však vzniká akutní tlak, aby člověk pochopil tyto zákonitosti v jejich procesuální, nikoli strukturální podobě.

Nyní se budeme zabývat tím, jak je poznávání procesů komunikace podmíněno jejími zákonitostmi, a zda-li je vůbec možné dojít k soubornému pochopení.

5.1.1 Komplexita a kontingence v komunikaci

Zvolili jsme čtyři komunikační modely s vědomím toho, že námi preferovaná kategorizace není detailní. Komunikační modely, s nimiž pracujeme, jsou zastřešením velkého souboru přístupů. Klíč pro jejich volbu byl podmíněn tím, že jsme s nimi během studia potkávali nejčastěji. V případě propagačního modelu pocházela volba z uvědomění, že tento model klade důraz na určité aspekty komunikace, které jsou teoreticky opomíjeny (respektive stojí mimo hlavní proud zájmu), přitom vytvářejí v systému energetické „dávky", které mají vliv na jeho další fungování.

Základní potíž komunikačního výzkumu současnosti je, že pozorovatel má k

dispozici obrovské množství přístupů. Rozvětvení diskurzů, které to zapříčiňuje, je pochopitelným důsledkem vývoje sociální komunikace. Diferenciace struktur i procesů jejich interakce má za následek růst komplexity a kontingence samotného poznání.

V tuto chvíli bychom chtěli dát do souvislosti sociální komunikaci a terminologickou dvojici komplexity a kontingence. Je to totiž krok, který podle našeho názoru v komunikačních vědách chybí. Komplexita je stav, ve kterém vydiferencováním vzniká bohatá síť prvků a struktur, které jsou provázány a vzájemně se podmiňují. Nicméně nesmíme zapomínat, že komplexita není jenom kategorií pro prvky a struktury, ale i pro komunikační procesy. Z předchozích kapitol plyne, že čím je společnost blíže ke stavu autopoiesis, tím víc podléhají evoluční (dvojí) diferenciaci nejen prvky a struktury, ale i samotné procesy diferenciace. Tím se autopoietický systém z pohledu prvku uzavírá. Bujení struktur, do kterých je prvek zapojen, totiž přibližuje horizont komunikačního aktu k bezprostřední blízkosti kognitivního aparátu prvku – lidského jedince. Od tohoto momentu můžeme mluvit o informační společnosti. Čím víc je však prvek obklopen blízkými horizonty, tím méně vidí do dálky. Neznamená to ale, že se změnilo mnoho. Díky procesům sebereference totiž prvek nakládá s blízkými horizonty tak, aby pokryl své existenční nároky. Efektivita tohoto nastavení je brutální. Nebere ohled na nic, co bylo vlastní západní civilizaci od dob renesance. Epistéme řešitelnosti problému je amorálním nástrojem adaptace, která určité oblasti systému izoluje. Díky skutečnosti, že izolace probíhá přibližováním a zmnožováním horizontů komunikační události, co prvku chybí na vzdálenosti, dohání variantností blízkých jevů.

Druhou amorální kategorií pro systémové myšlení je kontingence. Je to fenomén projevené komplexity. Ideálním příkladem je hra tivoli. Když vystřelíme kuličku do prostoru, kde se různě odráží a padá směrem k základně hracího stolu, její trajektorie velmi záleží na počtu a rozmístění překážek. Představme si, že na konci její dráhy jsou čtyři nádobky se čtyřmi barvami, kterými kulička projde. Až vypadne, hráč se bude moct podívat, jakou barvu mu kontingence přisoudila. Pokud by ale potřeboval předem kuličku jedné barvy, musel by znát následující faktory: počet překážek na hrací ploše, počet poloh, ze kterých kulička začne mezi překážkami klesat k základně stolu, pravděpodobnost střetu kuličky s překážkou pro každou počáteční polohu a každou pravděpodobnost překážky, počet možných odrazů mezi jednotlivými překážkami a na závěr pravděpodobnost, že kulička spadne do konkrétní nádoby s barvou pro každou nádobu a každou počáteční polohu. Když budeme kuličku vystřelovat vždy stejnou silou (zaručíme jedinou počáteční polohu) a na ploše bude 5 překážek, jsme schopni určit

všechny možné trajektorie a následně i pravděpodobnost, s jakou se která barva vyskytne. Otázka je, proč bychom takto mrhali svým časem. Už v tomto momentě totiž pracujeme pouze s pravděpodobností a statistikou. A když bude překážek třeba tisíc...

Chce ale prvek skutečně poznat vždy všechny možnosti? Tivoli je hra, ve které je zakotvena náhoda. Pochopitelně je podmíněna fyzikálními zákony. To dělá z náhody kontingenci. Je to soubor vlivů a objektů v realitě hrací plochy, které jednotlivě nejsou nijak záhadné. Jednota jejich mnohosti však představuje práh, který je lidskou nohou nepřekročitelný. Hráč ví, že existují zákony zachování energie, setrvačnosti, gravitační síly, tření. Hru však nehraje proto, aby pochopil její podstatu. Hraje ji proto, aby saturoval svoji pozici v časoprostoru jistou konkrétní kvalitou bytí. Dokonce i bez jakýchkoli fyzikálních a statistických znalostí mu hra poskytne stejné vyžití. Proč se tedy komplexitou a kontingencí vůbec zabývat?

Když bude hrací plocha několik kilometrů dlouhá, několik kilometrů široká a bude na ní mnoho a mnoho překážek, kulička se k hráči bude navracet dlouho. Právě otázka únosné délky prodlení odpovědi na podnět je otázkou motivace hráče. Frustrace z toho, že se po několika hodinách kulička nevrací, a že roste pocit, že se nevrátí už nikdy, nutí hráče jednat. Právě v ten okamžik vzniká poptávka po dalším prostředku, který by saturoval hráčovu pozici v časoprostoru adekvátní kvalitou bytí.

Nyní víme, že komplexita a kontingence se v procesech komunikace neobjevují jako artikulované úseky reality. Jsou to pouze kategorie reflexe určitých jevů. Zástupné pojmy, mohli bychom říct mýty či simulakra. Zastřešují principy variantní neurčitosti. Jejich největší zastánce v diskurzech společenských věd Niklas Luhmann je povýšil nad subjekt. Jak jsme již řekli, sestavil „ptačí perspektivu", ze které opravdu jedinec není vůbec důležitý. Snad to je příčinou, proč trvalo velmi dlouho, než se dynamická systémová teorie dostala i do diskurzu komunikační a mediální vědy.

Komunikační akty se totiž odehrávají mezi jednotlivci. Základem technologie každé „civilizované" komunikace je interindividuální informační výměna a sdílení v přirozeném jazyce. Všechny ostatní druhy komunikačních aktů jsou její odvozeninou. Vnitřní komunikaci jedince naopak nemůžeme redukovat na přirozený jazyk, protože ta je vázána k materiální podstatě jeho bytí. Ačkoli, jak ukazuje naše schéma níže v kapitole, materializace komunikačních procesů vede k takové podmíněnosti sociální komunikace materiální substancí, že se v mnoha ohledech může podobat organizmu lidského těla a biologické podstatě vědomí.

Komunikační modely, které jsou užívané ke zkoumání různých situací, se odvíjejí

od předpokladu, že prvek je základním stavebním kamenem nějaké hierarchie vztahů. Uvažování „v hierarchii" má různé kořeny, každopádně v reflexivní společnosti již není relevantní. Odstupňování pravděpodobnosti výskytu – tedy hierarchie řádů – určitého jevu, kvality, procesu či struktury totiž zákonitě vede k jejich izolaci a vynucuje si redukci poznání. Víc a víc s rostoucí komplexitou a kontingencí. Čtyři komunikační modely, které jsme zvolili, mají různý původ v hierarchii komunikačních aktů. Každý z nich má nastavenou různou vztažnou soustavu, a proto se analýza komunikačních fenoménů často potýká s místy nedourčenosti. Hermeneutické kruhy podmíněnosti nového poznání poznáním původním jsou neprolomitelné, pokud pracujeme se selektivní vztažnou soustavou. Abychom se dostali o malý kus dál, měli bychom nahradit model priorit modelem vzájemnosti – tedy hierarchii nahradit sítí.

Tam však padneme do neuvěřitelně rozlehlého hermeneutického kruhu. Nástroje, jimiž poznáváme, jsou najednou všechny propojeny. Udělali jsme krok do prázdna, kde se vše relativizuje (zevztažňuje, zevzájemňuje). Dostáváme se do vařícího kotle diskurzů a paradigmat, které by potřebovaly ověření v nové situaci. Vlastně jsme takový energeticky excitovaný uzavřený systém, kde je potřebná komunikace všech se všemi, což ale zároveň není možné, protože nám chybí vzájemná kompatibilita. Potřebujeme diskurzivní potenciál.

Naše práce nabízí tento diskurzivní potenciál v podobě konceptu PDA. Nyní nás čeká pokus srozumitelně vysvětlit, jakým způsobem se v tomto diskurzivním potenciálu mohou tvořit abstraktní systémy, které usnadní komunikaci mezi jednotlivými akademickými přístupy ke komunikaci. Budeme se snažit vysvětlit definiční podmínku tohoto systému poznání.

5.2 Primární komunikační hladina

Ve druhé kapitole jsme objasnili, jak chápeme vznik komunikace v abstraktním prostoru diskurzivního potenciálu. Zjednodušeně pro připomenutí můžeme říct, že prvky uzavřeného systému hledají optimální způsob distribuce energie tím, že nekomunikují ve fyzické realitě, ale vytvoří soubor odkazů na úseky fyzické reality v diskurzivním potenciálu. Tady je stěžejním pojmem přenos. V této fázi komunikační evoluce totiž systém řeší možnosti přenosu informace. Hledá se efektivní cesta ke sdělení požadavků na adaptaci celku z jedné části do druhé. Z pohledu současné komunikační vědy je toto primitivní fáze a je jasné, že by nám k pochopení mediované komunikace v její aktuální podobě nestačilo ani to nejkomplikovanější schéma přenosu. Stejně tak je jasné, že tato fáze nejvíc vypovídá o podstatě komunikace a technologie přenosu, které v ní vznikly a neustále se vyvíjejí, jsou základnou všech dalších schémat a modelů.

Pokud bychom chtěli mluvit o Laswellově přenosovém modelu a jeho pozdějších úpravách či aplikacích, musíme si všimnout dvou aspektů. První jsou principy, na kterých funguje veškerá komunikace obecně. Zdaleka se netýká jen mediální komunikace. Jde o obecné principy, které jsou totožné s principy mechaniky energetické výměny. To jim nic neubírá na platnosti. Jak ale ukázal další vývoj sociologie a mediální vědy, přenos není vždy tím nejdůležitějším, co se v komunikaci odehrává. Jelikož se pohybujeme v abstraktní rovině, kde jsou na základě přenosů v hmotné realitě – tedy primární komunikační hladině (prostoru P) – vytvářeny nadstavbové mechanizmy, kde optimalizace pokračuje vlastní cestou progresivní inovace, principy přenosu se stávají konstrukčními prvky svých vlastních vyšších organizací. Tato argumentace ale nesměřuje k chápání přenosového modelu jako dominantního paradigmatu. Naopak, chceme zdůraznit, že zabývat se přenosem v diskurzu sociální a mediální komunikace na jiné než elementární úrovni, tedy počítat s ním víc než jako s objektivním procesem, vede k zamlžení souvislostí.

Konstrukce přenosového komunikačního modelu, která se uplatnila v mediálních a komunikačních vědách, toto zamlžení obsahuje v podobě terminologie a svého zaměření, respektive interpretace svých výchozích pozic. Terminologie v tomto případě způsobuje, že se za komunikačním modelem skrývá, a v pozdější fázi i reálně rozvíjí, hierarchizace přístupů k mediované komunikaci. Dochází k dělení na podavatele a příjemce, zavádí se pojmy šumů a kanálů. Komunikace se značně strukturalizuje. Claude Shannon a jeho matematické ztvárnění komunikace pomocí médií posunul výzkum komunikace kupředu

v mnoha ohledech. V mediální vědě však zůstává opomíjen principiální aspekt jeho teorie. Shannon totiž s mnoha jinými strukturami, než jsou znaky, vůbec nepracuje. Zabývá se algoritmy pravděpodobnosti výskytu určitých znaků abecedy za sebou. Z pravděpodobností sestavuje logaritmickou funkci asociace znaků do slov s významem. Zabývá se tedy především procesuální podobou primárního přenosu s minimem struktur. Tím víc, že s informací definovanou jako s entitou artikulující řád v amorfním prostoru alternativních významů nakládá prostřednictvím entropie,

$$-K\sum_{i=1}^{n} p(i)\log p(i).$$

která je sumou pravděpodobností všech možných výsledků i pro x, krát logaritmus převrácené hodnoty pravděpodobnosti i (která se také nazývá nečekanost i – entropie x je potom předpokládaná hodnota nečekanosti výsledku). Tato matematická operace slouží k určení distribuce pravděpodobnosti víc, než k získání diskrétních hodnot. Jak vidíme, pouhé převzetí schématu

zdroj - vysílač/kodér - signál (← šum) - přijímač/dekodér - cíl

je nepřiměřenou redukcí. Dochází k přecenění struktur komunikace a upozadění procesů na samém počátku akademického zájmu o komunikaci. Zakládá to mediocentrickou soustavu – hierarchizuje komunikační prostor. Přitom Shannon sám na začátku své stati *The Mathematical Theory of Communication*[29], označil konkrétní významové struktury za irelevantní z hlediska výzkumu technologie přenosu. Rovněž i média, o nichž mluvil, nejsou „sdělovacími prostředky", ale obecně technologie, v nichž se různě aplikují pravděpodobnosti úspěšného přenosu pocházející z matematické konstrukce signálu a šumu a vyjádření kapacit komunikačního kanálu.

Warren Weaver nabízí mnohem praktičtější aparát předpokladu úspěšné komunikace. Pochází z jeho spolupráce s Norbertem Wienerem, otcem kybernetiky, jenž Weavera podpořil v jeho ambici vypracovat mechanizmus překladu textů mezi dvěma různými jazyky pomocí počítače. Jeho průkopnické myšlenky vycházejí v Novém Mexiku v roce 1949 pod názvem *Překlad* (*Translation*). Aby se vyhnul neobratné a zdlouhavé metodě překladu „slovo za slovo", přichází Weaver se čtyřmi základními předpoklady:

1. Problém alternativních významů lze řešit zjištěním aktuálního kontextu
2. Lze předpokládat, že v jazyce se vyskytují logické prvky

[29] 1949, Urbana: University of Illinois Press

3. Lze uplatnit metody kryptografie

4. Můžou existovat jazykové univerzálie

V závěru své eseje Weaver k poslednímu ze čtyř východisek překladu pomocí počítače uvádí příklad, který je pro tuto práci velmi zásadní. Nabízí představu lidí, kteří žijí ve věžích postavených do velké výšky, přesto na společných základech. Komunikace, kdy se snaží obyvatelé svých věží křičet svá sdělení, je neefektivní, protože se mnoho zvuku ztrácí ve zdech, a i takový, který projde skrz, nemůže doputovat dostatečně daleko. Když však obyvatel věže sestoupí do suterénu, může v rozlehlých základech komunikovat s dalšími jedinci, kteří sestoupili vcelku pohodlně.

Je zřejmé, že s takto nastavenými východisky komunikačního výzkumu na matematické úrovni, muselo při jejich přenosu do sociálních věd dojít ke značnému zkreslení. Šumy, které mají toto zkreslení na svědomí, jsme již popisovali a ještě se k nim určitě vrátíme. Podle našeho názoru došlo k uchopení a dalšímu rozvíjení struktur Shannon-Weaverova komunikačního modelu, které mělo za následek jejich další diferenciaci, a tím zdůraznění jejich důležitosti kontextovým rámcem sociální vědy. Následná hierarchizace je projevem hierarchizace témat v sociologii, které vycházejí z jejího počátečního ideologického nastavení. Model stratifikace, se kterým do nového uspořádání společnosti sociologie přešla z modernity, se promítl i ve výzkumu sociální a mediální komunikace.

Abychom se vyhnuli opakování hierarchizace, uzavřeme tento oddíl konstatováním, že přenos a jeho vlastnosti, které jsou v každé konfiguraci prostoru P a jeho reflexe v diskurzivním potenciálu z větší části jedinečné, je základním principem, který existuje na všech úrovních materiálního i abstraktního světa. Je to jediný a priori poznatek celé komunikační teorie. Jako takový se nesmí přeceňovat, ale ani upozaďovat. Když se podíváme na distinktivní rysy komunikačních modelů, se kterými pracuje mediální věda, musíme dojít k otázce, jestli přenosový model není vlastně každý ze zbylých modelů. Pochopitelně je, protože komunikace = přenos + X dalších faktorů a procesů. Právě to X v naší rovnici je rozloženo do dalších modelů komunikace. Obsahuje navíc i prvky z prostoru P.

Primární komunikační hladinu tedy definujeme jako **konkrétní výsledek rovnice komunikace = přenos. Nejde o úsek ani struktury v prostoru PDA. Primární komunikační hladina je pouhou kategorií uvažování o komunikaci.** Je to zástupný termín popisující identitu komunikace v její fundamentální podobě.

5.3 Komunikační rituál a abstraktní systémy

Předpokládáme, že přenos informací o energetickém stavu a potřebách systému vede k jeho abstrakci v diskurzivním potenciálu. Zde se stabilizují konsenzuální zástupné mechanizmy pro jevy v prostoru P, jejichž pomocí se dosahuje kompatibility mezi jednotlivými prvky P. Relevantní účinná komunikace však v diskurzivním potenciálu zatím neprobíhá. Vše se děje v prostoru P, kde se časem mohou rovněž stabilizovat mechanizmy do podoby rituálů. Rituál bereme jako habitualizovaný přenos mezi konkrétními prvky P, který uspokojuje nároky konkrétní části systému.

Vlastností diskurzivního potenciálu je vytváření konsenzuálních zástupných mechanizmů – sémiotická funkce, která může uchopit i komunikační rituál konkrétních prvků P a dále jej distribuovat přenosem na základě primární komunikační kompatibility do jiných částí systému. Hovoříme nyní o rituálovém modelu. Zatímco přenos byl jednou kvalitou komunikace, rituál je paralelně existující jinou kvalitou. Přenos však zůstává i nástrojem uplatnění této nové kvality. Přenos je tedy ve fázi rituálové komunikace „dvojmocný" proces, zatímco rituál pouze „jednomocný".

Diskurzivní potenciál artikuloval jeden i druhý proces pomocí zmiňovaných konsenzuálních mechanizmů. V systému komunikace tak vznikl stav, kdy existují tři abstraktní systémy:

1. Abstraktní systém přenosu je abstraktní vyjádření primární hladiny komunikace. Je to soubor sémů, syntagmatických a paradigmatických pravidel pro jejich aplikaci v prostoru P

2. Abstraktní systém rituálu je reflexí ustálené konkrétní formy komunikace, která je determinována prvním abstraktním systémem („přenos 1. řádu"), a její úspěšnou distribucí do jiných částí systému („přenos 2. řádu")

3. Abstraktní systém diferencované komunikace vzniká tím, že přenos 1. řádu a rituál tvoří společně díky přenosu 2. řádu zastřešující alternativu k abstraktním systémům 1 a 2. Vrátíme-li se do třetí kapitoly, odpovídá tato situace vzniku epistéme vůle. Abstraktní systémy 1 a 2 představují epistéme možnosti. Existují sice vedle sebe, ale komunikace jejich prostřednictvím je nevyhnutelná. Buď probíhá komunikace v jednom, ve druhém rámci, nebo současně. Přenos druhého řádu však umožňuje diferenciaci jednoho komunikačního aktu volitelně

Nyní mluvíme o sekundární komunikační hladině. Komunikace = přenos 2. řádu +

X dalších faktorů. X = rituál + přenos 1. řádu. Vidíme, že abstraktní systém takové komunikace je lineárně diferencovaný. Obsahuje dvě strukturální kvality komunikačního aktu a jednu kvalitu procesuální. Z pohledu hladiny primární jsou to dvě procesuální a jedna strukturální kvalita. Nenechme se však zatím zmást.

5.4 Komodifikace diskurzu a dvojí diferenciace

Prvky P nejsou odkázány jenom na kolektivní vědomí, které metafyzicky ztělesňuje diskurzivní potenciál. Jejich vlastní kognitivní aparát je tvořivý. Jsou proto schopny vytvářet i nároky na abstraktní struktury systému. Na rozdíl od nich jsou totiž hmotně zastoupeny a mají specifické hmotné nároky na svoji optimalizovanou existenci. Různě časově posunuto od fáze komunikace se na sekundární hladině utváří nové nastavení. Řekněme, že některé prvky delegují do diskurzivního potenciálu své kompatibilní individuální „požadavky" na alternativní řešení. Je to představa poněkud násilná. Její nepřirozenost však odůvodňujeme tím, že přeskakujeme jeden krok v evoluci komunikačního systému, abychom v celistvosti pokryli jednotlivé komunikační hladiny postupně. Než totiž uzavřeme zpětnou vazbu v abstraktním systému komunikace, měli bychom znát body, kterými prochází.

Alternativní řešení musí vycházet z dekonstrukce stávajících možností. Takže přenos druhého řádu s opačným vektorem (tedy nikoli z D do P ale obráceně) působí na abstraktní systém „přenos + rituál". Tento funguje nezávisle. Není to záměrná struktura s posláním. Žádná kategorie diskurzivního potenciálu totiž není definována nějakou reálnou hranicí. Může existovat jedině jako artikulace procesů probíhajících v materiálním prostoru P. Působení opačného vektoru přenosu má za následek uvědomění si existence strukturálních kvalit komunikace prvky P, které toto působení započaly.

Dojde-li k abstraktnímu poznání abstraktních systémů, opakují se procesy popsané výše. Na nové hladině, které říkáme expertní oblast, se rozeznávají úseky diskurzivního potenciálu, které mají diferencované kvality schopné v prostoru P působit jako jedna kvalita – souborně.

Prvky P, které toto poznávání započaly, jsou schopny:

→ nakládat s nově získanou strukturou třetí hladiny

→ využívajíc proces a struktury druhé hladiny komunikace

→ a procesy a strukturu první hladiny komunikace

→ tak, že s dostatkem materiálních zdrojů

→ vytvoří ekvivalent struktury třetí hladiny v prostoru P.

Právě jsme byli svědky vzniku dvojí diferenciace. Vývoj komunikačního systému se rozvětvil na (1) performativní úroveň a (2) kognitivní úroveň. Tyto dvě úrovně budou existovat paralelně ve vzájemné provázanosti dvojí diferenciací.

Přitom je důležité uvědomit si, že v celém takto diferencovaném systému pokračují všechny struktury a procesy ve svém fungování. To znamená, že:

- se diferencují způsoby komunikace mezi prvky P, (A)
- které v případě zájmu libovolného druhu prvků P (B)
- se mohou diferencovat v různé formace diskurzivního potenciálu, (C)
- které v případě zájmu libovolného druhu prvků P, (B)
- mohou být rozeznány (re**cogni**zed), a tím pádem začít existovat jako
- expertní oblast (ABSTRAKCE^2)(E) ~ v materiální podobě (odmocnina z ABSTRAKCE) (D)

Následující tabulka ilustruje princip dvojí diferenciace, který by způsobil lavinovité bujení struktur a procesů v systému, kdybychom nepočítali s regulačními mechanizmy.

									E4 ...	...
								B =	D	
								B =	D	
							E2+	B =	D	
				2.	E1 +	B =	C +	B =	D	
						B =	C +	B =	D	
				B =	D	B =	C +	B =	D	
				B =	D			B =	D	
	B =	C +		B =	D				E3 +	...
A +	B =	C +		B =	D					
	B =	C +		B =	D				A +	...
				B =	D			B =	D	
				B =	D	B =	C +	B =	D	
						B =	C +	B =	D	
				1.	A +	B =	C +	B =	D	

Již jsme řekli, že v naší komunikační teorii existuje jediný a priori princip – přenos. Přenos je sám o sobe regulačním mechanizmem, aby nemohl existovat nekonečný počet procesů v prostoru P. Přenos zabezpečuje, že veškeré vzniklé procesy primární

komunikační hladiny budou mít vždy povahu přenosovou. Podoba schématu z dolní části tabulky (performativní úroveň) bude tedy vždy stejnorozměrná jako její začátek, bude se lišit pouze v kvalitativních charakteristikách konkrétních okamžiků jejího vývoje. Diferenciace tedy bude za každých okolností „vystopovatelná" do podoby zobecnění

komunikace = přenos 2. řádu + (X + přenos 1. řádu).

Z toho plyne závažná otázka. Jsme schopni v současnosti určit globální X?

Rozhodně ne. Už díky skutečnosti, která dala název celé třetí kapitole. Globální X by bylo univerzálním principem komunikace, který funguje v autopoietickém systému jinak než přenos. Expertní oblasti rostou v geometrických řadách toho, co se děje v prostoru P. Můžeme jenom říct, že je to reflexe dvojí diferenciace, což nám ale nepomůže na jiné, než teoretické úrovni.

Co má být předmětem paradigmatu komunikační vědy, tedy není vyjádřením jediné neznámé. Ačkoli pracujeme s rovnicí o jedné neznámé, naše možnosti jsou omezovány její mnohorozměrností a prohlubováním komunikačního výzkumu artikulací dalších a dalších diskurzů – tedy hledáním co největšího souboru reflexí dvojí diferenciace do momentu, kdy se jejich pravděpodobnost nekonečně přiblíží k1 – se počet rozměrů X neustále zvyšuje a pravděpodobnost s tímto zvyšováním naopak klesá.

V podstatě bychom mohli tvrdit, že na každý pozorovaný komunikační akt lze sestavit model komunikace a jeho vlastní vztažnou soustavu. Podle míry abstrakce a jeho statistických verifikací – určení jeho pravděpodobnosti – jsme schopni odvodit relevantní závěr. Ten však nelze stabilizovat, protože soustava vztahů, struktur a procesů, které nám umožní konstrukci modelu, se v různě dlouhých časových a prostorových souvislostech promění na základě působení evoluce sociálních vztahů, působení kontingence a v neposlední řadě diferenciačního dopadu expertní oblasti, kterou jsme zkonstruovali. Může to být technologie, ideologie, náboženství, zkrátka jakákoli forma sociální interakce, kterou podnítíme.

Od vytyčení zkoumaného jevu, sestavení komunikačního modelu a určení funkce změny, která zahrnuje všechny předcházející faktory, kontingenci a funkci expertní oblasti, existuje na cestě ke konečnému výsledku náhodně mnoho možností, kterými se náš výzkum může vychýlit.

Globální X je nesmysl. Je to elixír věčného mládí a jeho vyčíslování je alchymií sociální reality. Ale alchymie – postavena na Aristotelově logice – je empirickým

základem chemie a matkou velkého počtu laboratorních technik...

5.5 Průběžné shrnutí

Sociální komunikace probíhá na třech hladinách:

1. **Primární komunikační hladina** (= prostor P) je fyzická realita, přírodní prostředí, v němž člověk existuje biologicky, a současně je to i oblast, v níž existuje individuálně. Je to oblast **individuální moci**, „působiště" vědomí jednotlivce, vnitřních procesů tohoto vědomí a interakcí vědomí v **interpersonální komunikaci**. Komunikaci na primární hladině definujeme schématem:

Komunikace = přenos + X

2. **sekundární komunikační hladina** (= diskurzivní potenciál) je abstraktní realita nebo **virtualita**, ve které probíhají veškeré sociální interakce. Je to prostor interakce a sdílení pomocí zástupných **abstraktních systémů**, které jsou zmnožením kompatibilních kvalit, požadavků a podnětů, které obsahují prvky v prostoru P. Komunikační schéma sekundární hladiny obsahuje i vztah k hladině primární, protože **fyzicky neexistuje**:

Komunikace = přenos 2. řádu + (X + přenos 1. řádu)[30]

3. **Terciární hladina komunikace** je dvojí diferenciace, která je ve zpětné vazbě s primární a sekundární komunikační hladinou. Nazýváme ji **expertní oblastí**. Není to samostatná oblast – struktura systému. Je to „pouhý" **proces sebereference** prostřednictvím Luhmannova „ausdiferenzierung". Zakládá reflexivitu komunikačních procesů, kterou lze schématicky znázornit jako:

Komunikace = přenos 2. řádu + [(X + přenos 1. řádu) + (X^2 + přenos 2. řádu)]

[30] Matematicky není závorka v rovnici odůvodnitelná. Výraz v ní však značí abstraktní systém, který je souborem struktur a procesů a jeho funkční projevy přesahují součet jeho prvků

5.6 Konstrukce komunikačních modelů

Základem poznání komunikace je určení vztahu pozorovatele ke zkoumanému X. To znamená, že nebudeme dekonstruovat smyčku zpětné vazby, ve které probíhají pro nás důležité procesy komunikace a řízení (ani nevíme, kolik otáček již absolvovala), ale budeme hledat polohu našeho X v prostoru PDA. Jinými slovy – jediné, co můžeme určit relativně spolehlivě, je jakýsi **index moci** X, který leží pro různá X různě na ose individuální – konsenzuální moc. Tento strukturální poznatek pak můžeme vztáhnout k osobě pozorovatele či libovolnému vzorku osob a jiných prvků P, které se společně nacházejí v prostoru P a které je pozorovatel schopen definovat. To by mohl být základ statistického měření sociálně-komunikačních vztahů.

V momentě, kdy máme určenou polohu X komunikační „rovnice", můžeme sestavit vztažnou soustavu. Tento přístup je silně relativistický. Jsme si vědomi toho, že za žádných okolností nemůže vést k souhornému poznání. Poznání jsme jako princip vyloučili již ve třetí kapitole a nahradili je poznáváním. V teoretických úvahách je těžké představit si, k čemu může být poznávání člověku prospěšné. Jde totiž ostře proti konstituci jeho psychiky, která se dožaduje ustálených pravidel. Ontologická jistota individua je založena na maximalizaci počtu úspěšných řešení podnětů jediným vzorcem chování. Ať se na věc díváme behavioristicky, analyticky, hloubkově dynamicky nebo jakýmkoli z přístupů psychologie, nezbývá nám, než konstatovat, že „teorie všeho", kterou by se ukotvila existence světa, bude napořád lákadlem pro vědce v každé oblasti lidského zájmu. Hledání takové teorie v sociálních vědách je předmětem konzervačního paradoxu stejně jako sociologie a společnost sama.

Čím komplexnější a kontingentnější je naše životní prostředí, tím úzkostlivější je snaha potlačit ambivalenci a chaos, které jdou ruku v ruce. Čím je svět méně poznatelný, tím je do snahy jej poznat vkládáno větší úsilí. Pokud ještě existuje v principech vztahu jedinec – společnost nějaká rovnováha, je to právě dynamika vztahu mezi praktickým výkonem komplexity a bujením nástrojů pro její redukci. Tím budiž řečeno, že přirozeně rostoucí entropie sociálního systému je mírou vyrovnávání komplexity diferenciací kognitivního aparátu společnosti. Poznání v reflexivní společnosti by se rovnalo dosažení maximální hodnoty entropie, tedy vyrovnání rozdílů mezi komplexitou a kognitivním aparátem systému, což se rovná termodynamické smrti systému. Jediný způsob přežití společnosti tedy tkví ve vynalézaní redukčních mechanizmů rostoucí komplexity. Jejich podstata v sociální komunikaci je v přibližování a diferenciaci komunikačních horizontů k

jednotlivci (viz výše) a současný rozvoj technologie, která umožní jednotlivci adaptovat se na daný proces.

Už se nám povedlo několikrát popsat základní zpětnou vazbu sociální komunikace. Přesto nemáme pocit, že bychom nějak zmenšili nedourčené oblasti v této smyčce kauzalit.

Při konstrukci jakýchkoli modelů a teorií o procesech v dynamických systémech musíme vzít v potaz několik metodických obtíží, které již na základní matematické úrovni představují „regulační" mechanizmus, jenž zatím brání „sebevraždě společnosti". Obecně shrnuto – k určení budoucího stavu systému je potřebné znát jeho výchozí podmínky a trajektorie, po nichž se výchozí stav transformuje v čase. V obou aspektech výzkumu systému je klíčovou pracovní metodou aproximace. Podle našeho názoru sama aproximace je úzce svázána s kategorií kontingence a další kontingenci podněcuje, jelikož v souboru aproximací můžou existovat různé jejich organizace s různým dopadem na jeden výsledek výzkumu konkrétního systému. Tato potíž se obvykle neprojevuje v menších dynamických systémech přírodních jevů, jako jsou turbulence vody, kmity kyvadla nebo počet ryb v rybníku na jaře. My nyní pracujeme s velmi rozlehlým a vnitřně diferencovaným autopoietickým systémem, jehož různé podsystémy mají různé kvality. Místa nedourčenosti jsou tedy principiálními limitami, se kterými musíme pracovat při jakémkoli konkrétním výzkumu. Přestože je koncept PDA poměrně jednoduchým souborem struktur a procesů, jak to už v systémové teorii chodí, jenom zastřešuje velmi složitý celek.

Trajektorie výzkumu komunikace vždy probíhá z pozice expertní oblasti. Bylo by proto chybou rovnou se zaměřit do prostoru P a pokusit se určit pozici pozorovatele a všech X komunikačního procesu. Ve schématu komunikace bude naším výchozím bodem expertní oblast nad přerušovanou čarou v pravém horním rohu. Tato oblast obsahuje komunikační jevy terciární komunikační hladiny. Tyto jevy jsou souborné. Víme, že při pohledu pod přerušovanou linku máme k dispozici abstraktní systémy a jejich interakce. To jsou pro nás nyní prvky D – tedy prvky diskurzivního potenciálu. Vztah mezi zkoumaným jevem a prvky D je diferencovaná komunikace. Jednak jde o komunikaci mezi prvky D navzájem (X + přenos 1. řádu), která v čase probíhá nezávisle na našem pozorování, a dále jde o abstrakci ustálených podob této komunikace (X^2 + přenos 2. řádu) do expertní oblasti.

Oba aspekty diferenciace mají své zákonitosti. Zejména druhý z dvojice obsahuje procesy, které jsou podmíněné mnoha faktory X_e. Pozorovaný jev tedy není objektivním

úsekem sociální reality, ale sumou výsledků komunikace v sekundární komunikační hladině s určitou pravděpodobností výskytu (X^2) a pravděpodobnost (p) výzkumníka, že tuto sumu definuje. Definice a její zpětná aplikace ustavuje určitý předpoklad, že za čas bude výzkumník pozorovat nový jev. Tím se ale momentálně nebudeme zatěžovat.

O hladinu níže se nacházejí abstraktní systémy, které jsou souborem interakcí, postavené na přenosu 1. řádu mezi určitými prvky P, a dále také interakcí mezi těmito abstraktními systémy.

Opět zde probíhá diferencovaná komunikace. Jednak nezávisle na ustavování abstraktních systémů pokračuje X + přenos 1. řádu. Dále také dochází k vytváření přenosu druhého řádu, který obsahuje faktor X_d a přenos 1. řádu. Faktor X_d je sumou pravděpodobností výskytu X – lidských i nelidských prvků P v nějaké interakci nové kvality. Výzkumník bude bezpochyby patřit do některého (nebo několika) z abstraktních systémů. Pravděpodobnost jeho zájmu na úrovni expertní oblasti je tedy totožná s pravděpodobností jeho identity v abstraktním systému/systémech v diskurzivním potenciálu.

Kdybychom začali vyčíslovat rovnici sestavenou z proměnné X a konstanty p, dospěli bychom k číselné hodnotě, kterou nazveme korelace výzkumníkova záměru s reálnou komplexitou pozorovaného komunikačního jevu. Tato korelace (K)[31] by oscilovala v prostoru mezi 0 a 1 s tím, že čím bližší je K k 1, tím je výzkumník víc zainteresován do samotného pozorovaného jevu. Blíží-li se naopak K k 0, je komplexita pozorovaného jevu větší. Je důležité uvědomit si, že komplexitou v tomto případě nemyslíme nějaký objektivní stav systému, ale spíš schopnost pozorovatele postihnout maximum prvků ve faktoru X. Je to způsob, jak určit interferenci výzkumníkovi osobní zkušenosti s pozorovaným jevem. Niklas Luhmann ve své teorii sociální autopoiesis opouští zkušenost subjektu a kategorii komplexity ponechává v rovině fenomenální. Možná je to z důvodu toho, že tím minimalizuje pravděpodobnost, že jeho závěry ovlivní jím pozorované jevy, a tím samy sebe časem falzifikují. Na otázku, proč by to tak mělo, či nemělo být, existuje velmi jednoduchá odpověď.

Ve třetí kapitole jsme začali hovořit o epistéme řešitelnosti problému, která je emergenční vlastností autopoietického systému. Termín sám o sobě má za cíl zjednodušit výklad tím, že pokaždé, když hovoříme o autopoiesis, nevyjmenováváme všechny její charakteristické procesy. Epistéme řešitelnosti souvisí úzce se sebereferencí, která je

[31] Její rovnici neuvádíme schválně kvůli přehlednosti textu. Je snadno odvoditelná ze vztahů popsaných výše

klíčová pro existenci systému. Poznávání na úrovni nulové korelace osobní zkušenosti výzkumníka s reálnou komplexitou jevu je vrcholnou abstrakcí, kterou systém připouští. V konkrétních jeho projevech však nuluje konstituční potenciál epistéme řešitelnosti, a tím se dostává do perspektivy, kde se společnost jeví jako uzavřený supersystém.

To je jedna větev dvojí diferenciace poznání. Je to jedna strana dynamické rovnováhy – ta, ve které komplexita roste nezávisle na vůli prvků P. Druhá strana této rovnováhy odpovídá snahám o její redukci, přesněji redukci dopadů neuvědomované komplexity. To je reflexivní povaha společnosti, která utváří sebe samu a nepotřebuje, dokonce neumožňuje jiné zdůvodnění. Právě na straně redukce komplexity je zásadní co nejpravděpodobnější korelace *K*.

Jinými slovy se k tomuto tématu vyjadřuje metodologie sociologických výzkumů, přesněji kvantitativní a kvalitativní metody, které používají termíny validita a reliabilita. Validita odpovídá K blížícímu se 1 a reliabilita K blížícímu se 0.

Podívejme se nyní na konstrukční algoritmus přetržitého modelu komunikace. Ukážeme na něm, jak je nastavena vztažná soustava, a jaké jsou pozice jednotlivých X.

Základním stavebním kamenem tohoto modelu je fenomén epizodičnosti. Je to aspekt komunikace, který je definován z expertní oblasti – autorem komunikačního modelu. To můžeme tvrdit díky předpokládané pozici X na ose individuální – konsenzuální moc, tedy díky určení původce jevu. Původce epizodičnosti je definován jako struktura mediálního obsahu a proces jeho mediace. To znamená, že se epizodičnost objevuje v diskurzivním potenciálu. Není to však nezamýšlený účinek. V argumentaci přetržitého modelu je zahrnuta komplexita, která roste směrem od individuální moci a která je založena na předpokladu, že X je předmětem volby, tedy jeho pravděpodobnost je nepřímo úměrná jeho mohutnosti (počtu dílčích X, které obsahuje). Epizodičnost vnímáme jako důsledek uznání mohutnosti X abstraktními systémy médií. Je to tedy kategorie diferenciace médií, která se v sekundární komunikační hladině (tedy komunikaci mezi prvky P prostřednictvím diskurzivního potenciálu) projevuje redundancí fragmentů konkrétních obsahů, které napomáhají úspěšné komunikaci. To znamená, že jevem identifikovaným v expertní oblasti je kromě epizodičnosti (následku) i soubor podmínek úspěšné komunikace sekundární hladiny (důvod).

Ve skutečnosti je zahrnutí komplexu identifikátorů a jejich redundance pozorovaným jevem, a tedy výchozí pozicí. Ta evokuje otázku, proč jsou tyto obsahy úspěšné, proč existují? Otázka je komplexní, pokusíme se odpovědět ve dvou liniích:

1. Způsobů mediální komunikace je mnohem míň, než abstraktních systémů, které se touto komunikací zabývají. Z toho plyne, že značná část prvků P je kompatibilní s většinou abstraktních systémů komunikace. Paradoxně jsou prvky P kvůli této skutečnosti i silně kontextově podmíněny, což se projeví v diskurzivním potenciálu jako kontingence – odraz komplexity na úrovni prostoru P. Tu lze ovlivnit jedině jejím uznáním. Za projev uznání pokládáme připojení jakéhosi asociačního schématu ke komunikovanému obsahu – tedy komplexu identifikátorů, které umožňují zapojení obsahu do kontextu prvku P. V dalším výzkumu přetržitého modelu nás určitě bude zajímat, jak asociační schémata fungují.

2. Abstraktní systémy médií jsou rovněž tvořeny prvky P. A to lidskými i nelidskými. Je zřejmé, že svou příslušností k médiím masové komunikace mají dané prvky P přesah i do expertní oblasti, a tedy i povědomí o jevech, které jsme popsali výše. Uvědomují si, jak systém mediální komunikace nakládá s prostorem P, a současně vnímají skutečnost, že výběr obsahů příjemcem není nijak podmíněn jeho znalostí fungování komunikačních abstraktních systémů. Je předmětem epistéme vůle, případně řešitelnosti problému. Ačkoli není procesem individuálním, je procesem saturování principiálních požadavků na efektivní sebereferenci a svobodnou volbu alternativy této sebereference. Z pohledu prvku P nevypadá systém mediální komunikace nijak komplexně. Je to „monolit", jehož povrch je strukturovaný pouze na těch místech, kam prvek P právě hledí. Úkolem média je tedy umístit své obsahy tak, aby na nich spočinulo co nejvíc očí a ještě byly tyto obsahy kompatibilní s kontextem prvků P, jinými slovy: redukovat řešitelnost podnětu na úroveň nutnosti příjmu daného obsahu.

Z právě vyřčeného plyne, že očekávání médií musí zahrnovat faktor kontingence a komplexity, které tvoří živnou půdu médii vnímaného kontextu. S odhalením těchto faktorů přichází jednání, jímž se média vnitřně vyrovnávají s komplexitou – tedy vytvářejí mechanizmy její redukce. K redukci však, jak již víme, ve skutečnosti nedochází. Právě naopak. Objevuje se proces umísťování obsahů do diskurzivního potenciálu, jejichž diferenciace je ohromující, zároveň však redundantní asociační schémata umožňují ještě víc ohromující počet kombinací těchto obsahů.

Tím vzniká fenomén epizodičnosti. Epizodičnost můžeme dále rozložit na dva základní faktory (Xe):

1. zkušenost pozorovatele s výše popsanými procesy v diskurzivním potenciálu – akademické uchopení virtuality sociální komunikace,

2. zkušenost s mediální komunikací v reálném prostoru P.

Dichotomie těchto faktorů, které tvoří Xe, nás dříve v textu opravňovala hovořit o korelaci K. Předpokládáme, že podobnou dichotomii v sobě neobsahují jenom akademické reflexe. Jak jsme již několikrát řekli, reflexivní společnost je charakteristická replikací závěrů expertních oblastí do reality prostoru P. Dichotomie Xe je tedy vlastní všem prvkům P, které procházejí procesem socializace. Chceme-li se zabývat jakýmkoli výzkumem struktur vzniklých v prostoru P – tedy konkrétních dopadů mediální komunikace (která je jednou z artikulací sociální komunikace), měli bychom být schopni určit původce jevu. Praktický dopad v prostoru P je totiž „stínem" skutečného procesu, který se děje ve vyšších abstraktních úrovních systému, neboli ve směru rostoucí konsenzuální moci.

5.6.1 Příklad

Výzkum účinků mediálního násilí na dětech by měl být postaven na Xe faktorech. Víme, že Xe je suma pravděpodobností faktorů X. První fáze zkoumání účinků mediálního násilí musí operacionalizovat faktory X sekundární komunikační hladiny. Těmito faktory budou jednak textové vzorce konkrétních obsahů, jednak mechanizmy reflexe reálného násilného dění v prostoru P (například statistiky násilných trestních činů dětí a mladistvých), dále statistiky sledovanosti násilných obsahů vytýčenou věkovou skupinou. Xe ovšem předpokládá i nějaké mechanizmy propojení těchto faktorů X, protože jako volně existující entity nepůsobí měřitelně. To znamená, že potřebujeme zvolit komunikační model či modely. Už zde lze pozorovat určitý „diskurzivní rozptyl", kterému se budeme věnovat později.

Ve druhé fázi výzkumu je potřeba ověřit, jak mediální násilí vnímají prvky P, a jakou míru vlastního zapojení pokládají za rozhodující. Toho lze docílit nastavením výzkumu směrem k narušení řádu – tedy koncipováním této části výzkumu jako statistiky rizika/ohrožení. Opět i zde pozorujeme „diskurzivní rozptyl". Proto by se nemělo jednat o statistiku agendy, ale statistiku individuální a konsenzuální moci.

Obecně pro obě fáze výzkumu by mělo platit, že jednotlivé faktory mají různý index konsenzuální nebo individuální moci. Metodou **zeštíhlování diskurzu** bychom měli být schopni určit, odkud pocházejí jednotlivá X v obou větvích našeho rozboru mediálního násilí, a kde se nachází původce pozorovaného jevu. Dle našeho soudu totiž může dojít k tomu, že některé fenomény pozorované expertní oblastí jsou jejím vlastním produktem, který ani neprošel sítí komunikačních vztahů ve fyzické realitě společnosti.

Jak plyne již z 2. kapitoly, v systému sociální komunikace můžou existovat podněty vzešlé z expertní oblasti, které se nijak prakticky nerealizují do doby, než se jako vstupní podmínka nějakého výzkumu objeví ve veřejném či mediálním diskurzu, a teprve potom začne reálně působit směrem k „zhmotnění" virtuálního jevu. Tento aspekt dvojí diferenciace je zcela přirozený – označili jsme jej za jeden z adaptačních mechanizmů reflexivní společnosti.

Index moci první a druhé fáze by optimálně po součtu měly dát nulový nebo nule se blížící výsledek. V tom případě nehovoříme pouze o jevu v sociální či mediální komunikaci, ale dokonce o sociální instituci. Rovnováha mezi individuálním a konsenzuálním aspektem jakéhokoli jevu sociální komunikace totiž značí, že prvky P přičítají vlastnímu podílu na daném sociálním fenoménu stejnou váhu, jakou přičítají konsenzu a kompatibilitě v diskurzivním potenciálu. Vychýlení součtu výsledného indexu moci směrem ke konsenzu značí, že zkoumaný jev má původ v diskurzivním potenciálu a je virtuální – tedy že abstraktní systémy mají v daném problému dominantní pozici. Další interpretace takového výsledku je pak podmíněna především faktory, které jsme do výzkumu zahrnuli. V situaci vychýlení indexu moci do prostoru P můžeme uvažovat o reálném problému, na nějž ještě v diskurzivním potenciálu neexistuje adekvátní „počet" mechanizmů jeho řešení.

Stav mocenského ekvilibria, zejména patrné je to v mediální komunikaci, lze nastolit i „shora" z diskurzivního potenciálu. Ve složitém procesu sebereference prostřednictvím abstraktních systémů totiž můžou v prostoru P vznikat prvky NP – tedy umělí, nelidští účastníci sociálních interakcí. Nejjednodušším příkladem jsou technologie mediace, které spadají do této kategorie a v našem výzkumu se objeví jako faktory zvyšující individuální moc, přitom však mají funkci reprezentace virtuality v hmotné realitě a zvyšují zapojení prvku P do sítě virtuálních vztahů. Ekvilibrium moci je v takovém případě známkou dominance virtuality nad realitou, kterou lze odhalit pouze zpětným rozborem kvalit prvků X, jež jsme do výzkumu zahrnuli.

Podívejme se nyní, na jakém principu dle našeho názoru fungují procesy, které jsme popisovali výše a které navrhujeme zkoumat optikou indexu individuální a konsenzuální moci.

Tento princip je shrnujícím jevem, který se vyskytuje v sociální komunikaci. Soudíme, že jej lze aplikovat na většinu sociálních i mediálních jevů. Je to totiž systémový atribut, nezávislá funkce diferenciace.

5.7 Konzervační paradox

Každá vyšší hladina abstrakce je schopna vnímat formy nižší jako komplexní. Uvědomuje si komplexitu jako jev, jehož hlavním důsledkem je absence řádu. Zavedením mechanizmů redukce komplexity z hladiny vyšší do hladiny nižší dochází k vnitřní diferenciaci té hladiny abstrakce, která redukci komplexity aplikovala, přičemž si nemůže uvědomit, že tak zvýšila svojí vlastní komplexitu.

Jelikož se komunikace na nižších hladinách abstrakce odehrává prostřednictvím mediace ve vyšších hladinách, zamýšlená redukce nižší hladiny se neguje narostlou komplexitou vyšší hladiny a následným růstem komplexity i v nižších hladinách.

Tato negace vypadá z pohledu nižší hladiny jako nahrazení jedné epistéme jinou. Růstem komplexity není řešení otázky řešitelnosti problému ani snazší ani složitější. Je rozvětvenější, přesto principiálně stejné. Komplexita tedy roste s konsenzuální mocí (jenom na vyšších hladinách abstrakce je totiž vnímatelná), přičemž posiluje komplexní integritu moci individuální. Diferencovaná individuální moc je potom energeticky mohutnější a vnitřně stabilnější, zatímco všechny hladiny na ose konsenzuální moci podléhají nekontrolovatelné diferenciaci. Praktickým důsledkem toho je, že abstraktní poznání není efektivním nástrojem adaptace. Tímto nástrojem jsou reflexe poznání do materiální reality (prostoru P), kterým říkáme komunikační horizonty.

Rostoucí komplexita vyšší hladiny abstrakce je v nejnižším bodě abstrakce (prostoru P) provázena přibližováním komunikačních horizontů k individuu. Tím se jednotlivec stále více ohraničuje jako konkrétní prvek P za současné nutnosti účastnit se sociální interakce jako jediné podmínky úspěšné komunikace. Paradoxně se tak posiluje současně individuální identita a sociální konsenzus (komunikační horizonty zpravidla v současnosti vedou do diskurzivního potenciálu).

V tomto paradoxu vidíme zdroj orientace západní civilizace na materiální statky, konzumaci všeho druhu a obecně veškerých hodnotových systémů, které ji definují. Je to odraz saturování energetické mohutnosti prostoru P, zatímco aparát konsenzu neustále roste ke komplexitě díky zpětné vazbě mezi prostorem P a expertními oblastmi. Je to stav velmi diferencovaných adaptačních mechanizmů, které jsou v přírodě obvyklé pro všechny živé systémy. Otázka společnosti a jejích komunikačních procesů je tedy otázkou přirozenosti evoluce, otázkou úrovně organizace, otázkou integrace strukturálního a procesuálního přístupu v jeden – systémový.

Závěr: Paradigma integrovaného komunikačního modelu

Prošli jsme v této práci několika perspektivami systémového, strukturálního i procesuálního přístupu k fenoménu komunikace. Předvedli jsme to, co předpokládáme v první kapitole. Vzájemně propojené a podmíněné skutečnosti, které seřadíme v textu do hierarchie, ztrácejí svoji dynamiku. Nelze se efektivně vyhnout tomu, abychom dříve nebo později neztratili přehled, z čeho vycházíme, a kam směřujeme. Název této práce však jasně vymezuje, co má být výsledkem našeho teoretického uvažování. Musíme přiznat, že oproti původnímu záměru jsme museli značně omezit strukturu práce v zájmu přehlednosti a únosného rozsahu. Původně zamýšlené aplikace jejích výsledků totiž představují časově i personálně (uvážíme-li interdisciplinární podstatu) náročný projekt, který přesahuje naše možnosti.

Velmi důležitým výsledkem však je právě onen rozptyl a znepřehlednění, které vzniká strukturací a analytickým řazením myšlenek, poznatků a empirických dat. To samo by nás mělo dovést k myšlence, že v komunikační vědě chybí jednotící artikulační rámec. Jeho absence je dána povahou komunikace, kterou lze zkoumat jako celistvý jev nebo v detailních rozborech, z nichž je obvykle volený jeden přístup a celá řada počátečních podmínek, které těžko odolávají času, jelikož se zabýváme živým systémem.

I. Konzervační paradox

Komplexitu lze redukovat pouze za cenu jejího růstu.
Čím jednodušší je zmocnění se materiálního světa, tím těžší je jeho pochopení.

Navrhujeme proto soubor přístupů, který zdaleka není tak komplexní, jako zkoumaný fenomén sám. Už víme, že ani být nemůže. Pokud se jedná o redukci komplexity jako takové, podléhá veškerá sociální interakce konzervačnímu paradoxu (viz 5.7), tudíž ani náš artikulační rámec neredukuje skutečnost na axiomatické poučky, jež vysvětlí veškerou komunikaci. Nemožnost poznání plynoucí z konzervačního paradoxu by tedy měla být prvním pilířem integrovaného komunikačního modelu. Povědomí o jeho virtuální leč principiálně zásadní povaze by měl mít každý, kdo se chce zapojit do diskurzu komunikačních věd.

II. Kybernetika

Existuje pouze komunikace.
Naše možnosti poznání jsou vůlí nevyhnutelného.

Druhým pilířem by pro nás mělo být připomenutí kybernetické podstaty komunikace. Kybernetika se poprvé objevuje v lidských dějinách s Platónem, v jehož období bylo s tímto termínem svázáno řízení společnosti. Kybernetes, neboli kormidelník, je ten, kdo řídí. V 19. století se znovuobjevuje v Ampérově práci. Oba, Platón i Ampér, kybernetiku tedy vnímají jako poznání efektivního řízení, ačkoli na odlišném poli zkoumání. Rozdělení na mechanicistní a „živou" kybernetiku zůstalo této vědě vlastní i nadále. První vlna kybernetiky zahájena v roce 1948 dílem Norberta Wienera Kybernetika, neboli *Kontrola a komunikace v organizmu a ve stroji*. V první etapě vývoje pochopitelně převládlo nadšení nad možnostmi zdokonalení strojů díky pozorovaným univerzálním principům organizace. V sedmdesátých letech 20. století dochází ke vzniku druhé vlny kybernetiky („second-order cybernetics"), jejíž představitelé zdůrazňují, že systém nelze zkoumat jako objekt, protože i pozorovatel je kybernetickým systémem a samotný výzkum je jistou formou interakce a komunikace, ve které se subjekt a objekt navzájem ovlivňují. Bylo proto potřeba vytvořit „kybernetiku kybernetiky", jakousi „meta"-kybernetiku, jež klade důraz na organizaci, komplexitu, sebereferenci, autonomii a další z pojmů, s nimiž jsme se průběžně setkávali v této práci. Pro náš zájem je podstatné uvědomit si, že kybernetika nepracuje s fenomény samotnými, ale se vztahy mezi těmito fenomény, orientací na cíl – tedy kontrolou a řízením v nich a mezi nimi.

Klíčovým pojmem kybernetiky, který odpovídá na mnohé nastolené otázky, je Ashbyho[32] **zákon nutné variantnosti**. Regulace, neboli kontrola, je definována jako redukce variantnosti, která systém vzdaluje od orientace na cíl. V aktivní regulaci jedině variantnost snižuje variantnost; regulátor musí mít k dispozici dostatečně velký počet reakcí na velký počet podnětů, aby dosáhl dostatečně malého počtu výsledků – tedy nízké variantnosti výsledků.

Tento plošný model komunikace a řízení v systému nebo mezi systémy (a okolím) navzájem má některé společné rysy s naším konceptem konzervačního paradoxu. Konzervační paradox pracuje s vnitřním prostředím systému, ale ve více rozměrech než Ashbyho zákon nutné variantnosti. Principiální podobnost obou konceptů nás upozorňuje na další vlastnost systémového přístupu, který byl odvozen z kybernetiky a je základní premisou všech systémových věd. Principů organizace a komunikace je vždy mnohem méně, než jejích projevů. Proto lze vlastnosti komplexnějších systémů zkoumat simulací na lépe nastolitelném stavu jednodušších systémů s určitými limitacemi a distinkcemi.

III. Pojem komunikace

Objekt a subjekt nelze oddělit.
Objekt a subjekt jsou od sebe tím vzdálenější,
čím míň se jeden z nich musí namáhat, aby pro druhého našel pojmenování.

Odtud pochází třetí pilíř našeho integračního snažení. Přísně **nerozlišujeme** komunikaci v tradiční klasifikaci (interpersonální, skupinová atd., případně mediální, sociální apod.). Vycházíme-li totiž z kybernetického pojetí, nesmíme komunikaci vydělit do různých forem a zkoumat ji v detailní analytické práci. Ačkoli to odpovídá Ashbyho zákonu, kopíruje to úpadek kybernetiky do mechanicistního zaslepení možnostmi zdokonalení strojů a opět nastoluje nehájitelný stav nezávislosti zkoumajícího subjektu na zkoumaném objektu.

IV. Technologický determinizmus

Technologie je schopna disponovat individuální mocí
a vytvářet vlastní reprezentace.
Neříkejte, že jsme vynalezli kolo, když ve skutečnosti kolo vynalezlo nás.

Přes právě vyřčené, nebo naopak díky tomu nesmíme technologii opomenout. Abychom se vyhnuli onomu nehájitelnému stavu, budeme technologii vnímat jako soubor vztahů, nikoli jako soubor struktur. Čtvrtým pilířem integrovaného komunikačního

[32] Heylighen, Joslyn; 2001

modelu je tedy inkorporace určitého druhu technologického determinizmu přímo do paradigmatického základu komunikačního výzkumu.

Mezilidská komunikace se může jevit jako jiná oblast zájmu, než je technologie v hmotné podobě. Tvrdíme však, že typizované sociální interakce plní v diskurzivním potenciálu společnosti kvalitativně příbuznou (podobnou) funkci jako „hmotná" technologie v prostoru P. Vycházíme z předpokladu, že technologie ve smyslu věci (items, devices) je hmotnou reprezentací principů řízení a komunikace, které probíhají v nadstavbových abstraktních částech systému lidské společnosti. Pro komunikační vědy z toho plyne, že dělit je na mediální a nemediální znamená dobrovolně se vzdát možnosti poznávání.

Mediální věda se snaží tvrdit, že člověk je mírou komunikace. Že on je intenční bytostí, která vládne významy. Do svého výzkumu málo zahrnuje předpoklad, že prvky nelidské podstaty mohou samy také ovlivňovat své okolí (komunikovat s ním), byť to nečiní záměrně ve smyslu vědomí člověka, ale toto ovlivnění vychází ze systémové povahy komunikace. Je to otázkou definice pojmu „komunikace", zdali ji budeme vnímat pouze jako „mluvu, jež je vlastní člověku", či zda ji rozšíříme na formy ovlivňování a uskutečňování organizace, tedy přejdeme od vytrženého pohledu k pohledu systémovému, komplexnějšímu.

V komplexnějším pojetí, kde platí koncept konsensuální a individuální moci totiž diskurz technologického determinizmu nabývá na důležitosti. Technologie zvyšuje hladinu konsensuální moci v komunikaci lidí, současně se však stává autonomní a individuálně „mocná" tím, jak hmotné reprezentace technologie reálně zahlcují prostor P.

V. Expertní oblasti

Vztažná soustava je víc, než objekt a subjekt analyzovány na úroveň subatomárních částic.
Úspěch či neúspěch celého projektu postmoderny závisí na tom,
zda měl Einstein pravdu.

Posledním a nejdůležitějším pilířem, o nějž se opíráme ve svém náhledu na komunikaci, je sebereflexivní působení expertních oblastí, kterým se dostáváme na začátek – ke konzervačnímu paradoxu. Expertní oblasti (komunikační výzkum) by měly počítat s tím, že konstruují nejen samy sebe, ale i to, co zkoumají.

Komunikační věda by se neměla vyvíjet jako sekvence různých teoretických přístupů a tvořit periodizace. Každá nová teorie nebo model by se měl zařadit do „složky možností poznání" jako alternativa nahlížení konkrétního fenoménu, který zkoumáme.

Vlny nadšení pro jednotlivé přístupy (přenosové, kulturální...) by v zájmu odstranění ideologie modernity z intelektu člověka neměly být tím, co definuje poznávání.

O hledání univerzální pravdy jsme již mluvili. V našem vidění neexistuje celistvá „superpravda". Existuje pouze zásobárna přístupů a teorií, které by měly být k dispozici poznávání daného jevu. Výzkumník zvolí určitou konfiguraci pohledů, čímž dostane určitý obraz. Tento obraz je pak podroben kritice na základě jiné konfigurace přístupů. Pokud oponent na základě jiného klíče než výzkumník zpochybní závěry výzkumníka a následně se empiricky ukáže, že oba náhledy dávají relevantní výsledky, črtá se komplexnější obraz procesů a struktur, které jsou do fenoménu a jeho působení zapojeny. Nedokazujeme tedy relevanci konkrétních dat, ale spíš to, zda-li je zvolená konfigurace nástrojů a perspektiv aplikovatelná jako vhodný nástroj poznávání. Tím naplňujeme Ashbyho zákon nutné variantnosti a současně se zbavujeme analytické orientaci na „součástky" zkoumaného fenoménu, která je v sociálních vědách uplatnitelná stále méně, jestli vůbec.

Jedna pravda, ke které můžeme dospět, nevylučuje jinou. Pokud oba (všechny) přístupy dokážeme podložit relevantním empirickým závěrem, poodhalíme vnitřní dynamiku zkoumaného problému. Již to nejsou jen čísla v tabulce. Za kvantitou objevujeme kvalitu.

Nabízíme příklad s řízením auta. Tam také musíme nahlížet okolní dění (realitu) pomocí smyslů různé kvality, abychom se dokázali adekvátně rozhodovat. Vidíme ostatní auta, stromy, vozovku..., slyšíme klaksony, motory..., cítíme, pálí-li se nám motor. Každý z těchto smyslů (v komunikační vědě přenosové paradigma, kulturální...) má pravdu, ovšem odkrývá nám pouze výsek reality a my musíme na základě nějakého společného klíče (např. na základě teze, že naše smysly nelžou a jsou účinným prostředkem pro orientaci v prostření, přičemž nebudeme diskriminovat zrak na úkor sluchu) dosáhnout sloučení a vzájemného doplnění informací, jež nám jednotlivé smysly přinášejí.

Zahrnutí vlastnosti reflexivity do vnímání společnosti proběhlo tak, že věda přijala tezi „ovlivňuji to, co zkoumám" (Beck, Bauman) ve vztahu k objektům, které zkoumá. Aby mohla pokračovat, aby stíhala za svým vlastním dilatačním působením na realitu, měla by i jako subjekt sama fungovat v integrovaném reflexivním přístupu.

Je zbytečné hledat nějaký všeobsahující komunikační model. Jako alternativu nabízíme tyto pilíře, které by měly napomoci zesouvztažnění dosavadního poznání. Účel

tohoto přístupu je definován na začátku práce. Vytvořit něco, co bude kvalitativně víc než součet svých jednotlivých izolovaných částí – vytvořit systém.

Je velice pravděpodobné, že univerzální přijetí takového přístupu k poznávání dlouho nepřekročí utopickou rovinu. Lze očekávat, že lidská ješitnost nedokáže překonat ambivalenci, která se tímto typem poznávání nezbytně zvyšuje. Máme podezření, že v sociálních vědách vítězí touha zastřešit poznání podle individuálního klíče nad touhou podílet se na procesuálním porozumění společnosti. Naše naivní morální potřeba nejspíš zůstane v akademické oblasti neuspokojena, jelikož ať jsou naše závěry jakkoli postmoderní, expertní oblast je na současném stupni integrace do systému mechanizmem modernity. Je to v jistém smyslu elitní artikulace konsensuální moci, která ve své *orientaci na cíl* není přístupna systému jako celku, respektive si tuto přístupnost nepřipouští jako definiční podmínku. Jsme na pochybách, jestli jednotlivci, kteří jsou si tohoto stavu vědomi, dokáží překonat vlastní konstrukci „intelektuální aristokracie". Odpovědět na tuto otázku znamená definovat postmodernitu. Přiznáváme, že to není v našich silách. Můžeme pouze předpokládat, že díky procesům dvojí diferenciace bude docházet k rozvolňování elitního postavení sociální vědy do doby, než opravdu nalezne paradigma. V tom momentě však již nebude vědou, ale žitou zkušeností společnosti, která již nebude moderní.

Literatura

BARROW, John D. *Konstanty přírody*. Jiří Langer. 1. vyd. Praha a Litomyšl : Paseka, 2005. 284 s. Fénix. ISBN 80-7185-689-4.

BARROW, John D. *Teorie všeho*. Jan Novotný. 1. vyd. Praha : Mladá Fronta, 2003. 269 s. ISBN 80-204-0602-6.

BARTHES, Roland. *Mytologie*. Petr A. Bílek, Josef Fulka. 1. vyd. Praha : Dokořán, 2004. 170 s. ISBN 80-86569-73-X.

BAUDRILLARD, Jean. *Dokonalý zločin*. Alena Dvořáčková. 1. vyd. Olomouc : Periplum, 2001. 180 s. ISBN 80-902836-7-5.

BAUMAN, Zygmunt. *Individualizovaná společnost*. Martin Ritter. 1. vyd. Praha : Mladá Fronta, 2004. 296 s. Myšlenky. ISBN 80-204-1195-X.

BAUMAN, Zygmunt. *Úvahy o postmoderní době*. Praha : Slon, 2002. 165 s. ISBN 80-86429-11-3.

BECK, Ulrich. *Riziková společnost : Na cestě k jiné modernitě*. Otakar Vochoč. 1. vyd. Praha : Sociologické nakladatelství, 2004. 431 s. ISBN 80-86429-32-6.

BERGER, Peter L., LUCKMANN, Thomas. *Sociální konstrukce reality*. Jiří Svoboda. 1. vyd. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999. 214 s. ISBN 80-85959-46-1.

BYSTŘICKÝ, Jiří, MUCHA, Ivan. *Simulace, systémy a kontingence*. Praha : Tiskárna a vydavatelství 999, 2002. 207 s. ISBN 80-86391-07-8.

CAPRA, Fritjof. *Tkáň života : Nová syntéza mysli a hmoty*. RNDr. Eva Leinerová; Jan Pokorný, Josef Petr Ondok, Hana Čížková, Jana Konppová . Praha : Academia, 2004. 290 s. ISBN 80-200-1169-2.

DEFLEUR, Melvin L., BALL-ROKEACHOVÁ, Sandra J. *Teorie masové komunikace*. Jan Jirák, Otakar Šoltys. 1. vyd. Praha : Karolinum, 1996. 363 s. ISBN 80-7184-09-8.

DIJK, Teun A. van. *Ideology : a multidisciplinary approach*. London : SAGE Publications, 2000. 374 s.

FOUCAULT, Michel. *Dozerať a trestať : Zrod väzenia*. Kristína Korená, Magdaléna Pechová; Miroslav Marcelli. 1. vyd. Bratislava : Kaligram, 2000. 338 s. ISBN 80-7149-329-5.

GIDDENS, Anthony. *Důsledky modernity*. Karel Müller. 2. vyd. Praha : Sociologické nakladatelství, 2003. 200 s. ISBN 80-86429-15-6.

HEYLIGHEN, F., JOSLYN, C.. *Cybernetics and Second-Order Cybernetics*.in: MEYERS, R.A (ed.), *Encyclopedia of Physical Science & Technology*. 3rd ed. New York: Academic Press, 2001. 24 s.

HEYLIGHEN, F., JOSLYN, C.. *Principia Cybernetica Web* [online]. Brussels, Los Alamos : Principia Cybernetica, c1993 , 25.4.2006 [cit. 2006-05-06]. Anglicky. Dostupný z WWW: <http://pcp.lanl.gov/DEFAULT.html>.

HORNEYOVÁ, Karen. *Neuróza a lidský růst : Zápas o seberealizaci*. Kateřina Klapuchová. 1. vyd. Praha : Pragma, 2000. 343 s. ISBN 80-7205-715-4.

JIRÁK, Jan, KÖPPLOVÁ, Barbara. *Média a společnost*. Praha : Portál, 2003. 207 s. ISBN 80-7178-697-7.

KUHN, Thomas Samuel. *Struktura vědeckých revolucí*. Praha : OIKOYMENH, 1997. 206 s. ISBN 80-86005-54-2.

LUHMANN, Niklas. *Láska jako vášeň/Paradigm Lost*. Miroslav Petříček. 1. vyd. Praha : Prostor, 2002. 279 s. Obzor. ISBN 80-7260-068-0.

MCQUAIL, Denis, WINDAHL, Sven. *Internation Encyclopedia of Communications*. 3. New York : Oxford Univerzity Press, 1989. Models of Communication, s. 36-44.

MCQUAIL, Denis. *Úvod do teorie masové komunikace*. Praha : Portál, 2002. 447 s. ISBN 80-7178-714-0.

Pět knih Mojžíšových : Kniha druhá. Hirsch Isidor. Praha : Svaz pražských náboženských obcí židovských, 1935. 73 s.

PRIGOGINE Ilya, STEGERSOVÁ Isabele. *Řád z chaosu*. Praha : Mladá fronta, 2001. 316 s. ISBN 80-204-0910-6.

REIFOVÁ, Irena, et al. *Slovník mediální komunikace*. Praha : Portál, 2004. 327 s. ISBN 80-7178-926-7.

SHANNON, Claude E. A Mathematical Theory of Communication . In *Bell System Technical Journal*. 1948. s. 379-423, s. 623-656. Dostupný z WWW: <http://cm.bell-labs.com/cm/ms/what/shannonday/shannon1948.pdf>.

STEHLÍKOVÁ, Eva. *A co když je to divadlo*. Praha : Divadelní ústav, c1998. 163 s. ISBN 80-7008-069-8.

www.reifova.info

Summary

The Integrated Communication Model Paradigm

Summarizing the thesis in a brief manner demands reduction of the thoughts and concepts presented in it. Therefore, the main aim of this summary is to relate the terminology we had to establish in our theoretical research of communication from a system-theory perspective.

We have built our approach in three main directions:

1. Dynamical system theory with its regards to autopoiesis, enthropy and bifurcations.
2. Second-order cybernetics, where we have adopted the concept of mutual influence between object and subject in research – meta-cybernetics.
3. Adressing social theories presented by Niklas Luhmann, Ulrich Beck, Anthony Giddens, Zygmunt Bauman and few others.

The central question of our project is whether the application of the system approach to communication studies could lead to a paradigm. During the period of our MA degree programme, we encountered many attempts to connect communication models into one working mechanism. However, even with its terminology adjusted to the goal, media and communication science preserved a notion of structuralism or succeeded to incorporate system theory in just one field of interest (depending on authors' qualifications), but denying wider associations. One school of communication research that has reached a considerable level of integration is that of Cultural studies. Studying dynamic relations between text and context might be viewed as the first step to full-scale system-oriented communication research. Hence we use Cultural studies' main ideas in our definition part (Chapter 2).

Preparations for this thesis took almost six months that gave us opportunity to reasses our data. The prospect of presenting thorough application of system theory on social and media communication models reduced dramatically. We came across inexhaustible variety of definitions and perspectives both in dynamical system theory and in the concepts of modernity. We have learned that the complexity of system works as

proposed by Niklas Luhmann, even in its research analysis. The outcome would have been time-consuming and uncertain, as complex systems embody qualities of contingency. Thus no stable interpretations and predictions are possible.

This situation gave us an idea of creating an apparatus of categories that would work in a sense of a theory covering the system in its material and abstract forms. **EDA concept** („PDA" in Czech; see chapter 2) is a scheme capturing qualities of system defined by dynamical system theory, semiotics and theory of reflexive modernization. EDA (meaning elementary – discourse – abstract) consists of two main areas:

1. Area E is a field of material interaction, in other words „the real world"
2. Area D (**discourse potential**) is the imminent ability of conscious beings (humans, in our interpretation) to communicate and share meanings using language representations

The space of EDA is also defined by a power axis, divided by the boundary between the E and D areas into **individual power** and **consensual power**, respectively.

The constitution of EDA is best explained in a process of system adaptation. Feedback and resulting new qualities of system are key words to understanding the EDA concept. It is also important to say that we have been using terms from Anthony Giddens' book *The Consequences of Modernity* (Cambridge: Polity Press, 1990). Giddens argues against those who announce the post-modern era and presents terms and definitions of social institutions that we have borrowed and redefined. In connection with the idea of „cultural studies pendulum" (term introduced by Irena Reifova, Ph.D.; see www.reifova.info) we were able to install dynamics and process into Giddens' static structural perspective, diverting towards reinterpretation and redefinition of terms of social communication.

The following chapters present the key points of Luhmann's social theory connected with the EDA concept. Various aspects of society and its means of organization are analyzed, resulting in a corpus of processes. We suggest this corpus to be used in communication research in order to include the meta-cybernetical approach and gain the full view of the phenomena of communication, instead of modeling new discourse around each element of communication.

Finally, we present **„conservation paradox"** as a crucial category of communication science. It is defined through growing complexity in D-area of a system that, in process of double differentiation, serves the E-area as a reduction tool. It is a social form of autopoiesis, which has determining impact on human society as it results in

dehumanizing it by bringing material representations of social consensus into E-area and subsequently turning social consensus into technological consensus in a feedback loop of evolution.

„Conservation paradox" has a lot in common with the law of requisite variety, which is a concept by W. R. Ashby, an important cybernetist. While Ashby's law is a principle, conservation paradox is its concrete application in the field of social studies. That brings us to the second key conclusion of the thesis. Social and communication studies should pay more attention to cybernetics. Even though the main interest is in media, we must not decontextualize them away from the general principles of organization. However intelectually demanding, reconnection of social communication research with cybernetics is inevitable, if we want to comprehend the process, not just the structures.

The third conclusion regards the **term „communication"**. We suggest that there should be no distinction made between social, media, interindiviual etc. communication – not in primary research. The finest argument is our own experience with this thesis. The preliminary research showed us span of theories and complexity of world-view that these theories create when connected in a system. That is why we offer a tool to imply elementary rules of organization regardless of the level of complexity.

Constructing the concept of conservation paradox made us believe that there is a major influence and **determination by technology** (general meaning) that defines communication. Our claim is that what social institution means in the discourse of society (D-area), technology means in the discourse of elementary level of existence (E-area). There is a principal equivalency between social institutions and technology that is perfectly revealed by applying ideas of cybernetics on social organization.

The closure of feedback of reflexivity, often mentioned in this work, is the role of **expert areas**. The premise is as simple as following: research not only constitutes itself, it also constitutes its objects. In system approach, each result is relevant (depending on its relative position in the discourse) and should be examined by elementary implications of organization. If it proves to be relevant in competitive respects of equal scientific approaches, then it must be included as an option. All the options that result in valid empiria, even if rooted in contradictory bases, give a phenomenon its dynamics. It is surely a challenge of material, economic and intellectual means, yet the question of this thesis is not to be answered unless an individually gratifying particularism is replaced with vivid connectionism (general meaning).

Thus the conclusion is:

There is no need for a paradigm. There is no place for a paradigm, anymore.

Obrazová příloha

Obrázek 1 (Kapitola 2: 2.1 - 2.3)

1. Systém ve fázi dynamické rovnováhy

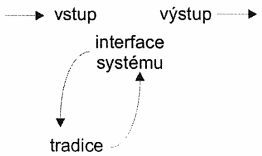

2. Systém ve stavu rostoucí entropie
Reflexivní systém

Systém po aplikaci urychlovací podmínky

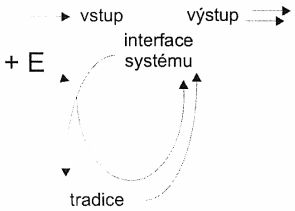

Systém po aplikaci definiční podmínky

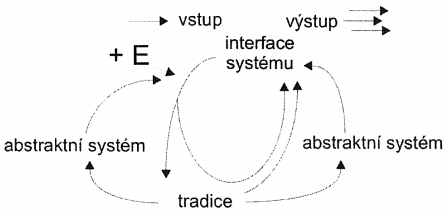

3. Systém v novém druhu dynamické rovnováhy
Reflexní systém

Systém po aplikaci brzdící podmínky

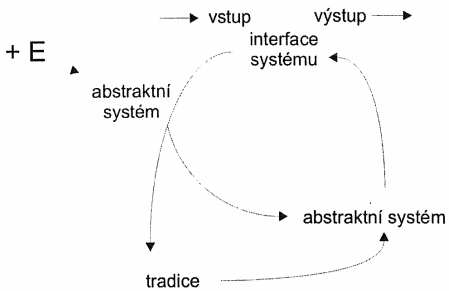

Obrázek 2 (Kapitola 2: 2.3.1 Zavedení terminologie PDA)

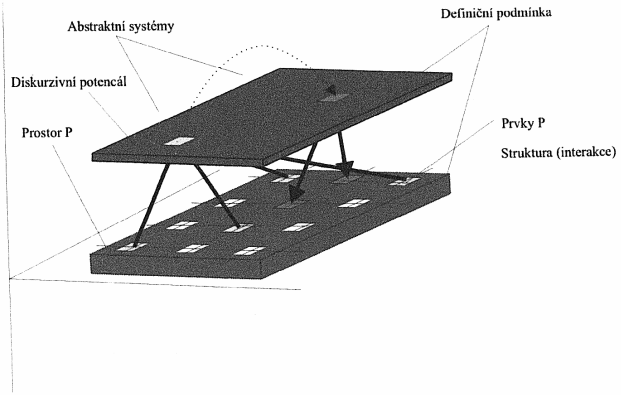

Obrázek 3 (Kapitola 2: 2.7 Dilatace PDA)